

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

BİR EKONOMİK GÜÇ OLARAK ÇİN VE ÇİN-İRAN
İLİŞKİLERİ
1971-2022

NAJEEB ULLAH QARIZADA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. SEGAH TEKİN

KONYA 2024

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Najeeb Ullah QARIZADA		
	Numarası	20811401014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler/Uluslararası İlişkiler		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Bir Ekonomik Güç Olarak Çin ve Çin-İran İlişkileri 1971-2022			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Najeeb Ullah QARIZADA

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Najeeb Ullah QARIZADA		
	Numarası	20811401014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler/Uluslararası İlişkiler		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Segah TEKİN		
Tezin Adı	Bir Ekonomik Güç Olarak Çin ve Çin-İran İlişkileri 1971-2022			

Bu çalışmanın konusu, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bir ekonomik güç olarak yükselişi bağlamında 1971-2022 arası Çin-İran ilişkilerinin gelişimidir. Çin'in küresel ekonomik sahnedeki artan etkisi ve İran ile olan stratejik, ekonomik ve diplomatik ilişkilerini, iki ülke arasındaki ilişkilerin dinamiklerini ve gelecekteki potansiyel yönelimlerini anlamayı amaçlamaktadır. 1971 yılı, Çin'in Birleşmiş Milletler'de tanınması ve uluslararası topluma tam olarak katılmasıyla, Çin için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde başlayan ekonomik reformlar ve dışı açılma politikaları, Çin'i hızla büyüyen bir ekonomik güç haline getirmiştir. İran ise, zengin enerji kaynakları ve ticaret yolları üzerindeki konumu nedeniyle Çin için önemli bir ortak olmuştur. 1979'daki İran İslam Devrimi sonrasında Batı ile yaşadığı siyasi ve ekonomik gerilimler ve günümüzde de varlığını koruyan ekonomik yaptırımlar, İran'ı 1979 sonrası dönemde alternatif ticaret ve yatırım ortakları arayışına itmiştir. Bu bağlamda, Çin ile İran arasındaki ilişkiler giderek güçlenmiş ve çeşitlenmiştir. Çalışma iki ülke arasındaki ticaret hacminin gelişimini, enerji sektöründeki işbirliklerini ve Çin'in İran'a yaptığı yatırımları detaylandırmaktadır. Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" Projesi, iki ülke arasındaki işbirliğinin yeni bir boyut kazanmasına olanak tanımıştır. Bu girişim çerçevesinde, İran ile altyapı, ulaşım, enerji ve teknoloji gibi çeşitli alanlarda önemli projeler hayata geçirilmiştir. ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı ekonomik yaptırımlar, Çin-İran ilişkilerinde belirleyici bir diğer belirleyici faktör olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yükselen Güç, Çin, İran, Bir Kuşak Bir Yol, Ticaret

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Najeeb Ullah QARIZADA		
	Student Number	20811401014		
	Department	International Relations/International Relations		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assoc. Prof. Dr. Segah TEKİN		
Title of the Thesis/Dissertation	China as an Economic Power and China-Iran Relations 1971-2022			

The subject of this study is the development of China-Iran relations between 1971 and 2022, within the context of the rise of the People's Republic of China as an economic power. It aims to understand China's increasing influence on the global economic stage and its strategic, economic, and diplomatic relations with Iran, exploring the dynamics of these relations and their potential future directions. The year 1971 marks a significant turning point for China, as it gained recognition in the United Nations and fully integrated into the international community. The economic reforms and opening-up policies that began during this period rapidly transformed China into a burgeoning economic power. For China, Iran has emerged as a vital partner due to its rich energy resources and strategic position on key trade routes. Following the 1979 Iranian Islamic Revolution, political and economic tensions with the West, along with the economic sanctions that persist to this day, pushed Iran to seek alternative trade and investment partners. In this context, the relations between China and Iran have increasingly strengthened and diversified. This study details the evolution of trade volume between the two countries, collaborations in the energy sector, and China's investments in Iran. China's "Belt and Road Initiative" has enabled a new dimension of cooperation between the two countries. Within this initiative, significant projects have been implemented in various fields such as infrastructure, transportation, energy, and technology in Iran. The economic sanctions imposed by the United States on Iran have also been a decisive factor in shaping China-Iran relations.

Keywords: Emerging Power, China, Iran, Belt and Road Initiative, Trade

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE.....	7
1.1. Yükselen Ekonomik Güç.....	7
1.1.2. BRICS.....	14
1.1.3. Şanghay İşbirliği Örgütü.....	17
İKİNCİ BÖLÜM.....	21
ÇİN DIŞ POLİTİKASI.....	21
2.1. Çin Dış Politikası Tarihsel Arka Planı.....	21
2.2. Komünit Devrim ve Soğuk Savaş Dönemi Çin Dış Politikası.....	24
2.2.1. Mao Dönemi (1949-1976).....	24
2.2.2. Ekonomik Liberalleşme ve Küresel Sisteme Katılım.....	25
2.2.3. Deng Dönemi (1976-1992).....	25
2.3. Soğuk Savaş Sonrası Çin Dış Politikası.....	27
2.3.1. Jiang Zemin Dönemi (1992-2003).....	27
2.3.2. Hu Jin Tao Dönemi (2002-2012).....	28
2.3.3. Xi Jinping Dönemi (2012-).....	29
2.4. Kuşak Yol Projesi.....	30
2.5. Çin'in Ekonomik Yükselişi.....	33
2.6. Çin Dış Politikasında İran'a Bakış.....	38
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	41
İRAN DIŞ POLİTİKASI.....	41
3.1. İran Dış Politikası Tarihsel Arka Planı.....	44
3.2. Şah Dönemi İran Dış Politikası (1925-1978).....	46
3.3. 1979 Devrimi ve Devrim Sonrası İran Dış Politikası.....	50
3.3.1. Ahmadinejad Dönemi (2005-2013).....	54
3.3.2. Ruhani Dönemi (2013-2021).....	55
3.3.3. Reisi Dönemi (2021-2022).....	56
3.4. İran Dış Politikasında Doğuya Bakış ve Çin.....	58
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	62
ÇİN-İRAN İLİŞKİLERİ.....	62
4.1. Şah Dönemi Çin-İran İlişkileri (1971-1979).....	64
4.2. Çin-İran İlişkileri (1979-1988).....	67
4.2.1. İran-İrak Savaşı Sırasında Çin-İran İlişkileri (1980-1988).....	68
4.3. Çin-İran İlişkileri (1989-1996).....	71
4.3.1. Çin-İran Nükleer İşbirliği.....	73
4.3.2. İran-İrak Savaşı Sonrası Silah Satışı ve Savunma İşbirliği.....	74
4.3.3. İran-İrak Savaşı Sonrası Ekonomik İşbirliği.....	75

4.4. Çin-İran İlişkileri (1997-2004)	76
4.4.1. Nükleer Sorun (1997-2004)	78
4.4.2. Ekonomik işbirliği	79
4.5. Çin-İran İlişkileri (2005-2012)	81
4.5.1. Ahmedinejad Döneminde Çin-İran Arasında Silah Satışı, Ekonomik İşbirliği ve Nükleer Sorun	83
4.6. Çin-İran İlişkileri (2013-2022)	89
4.6.1. Rohani Döneminde Çin-İran İlişkileri	90
4.6.2. Kuşak Yol Projesinde İran	91
4.6.3. Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA)	93
4.6.4. 2016 Kapsamlı Stratejik Ortaklık	99
4.6.5. Reisi Döneminde Çin-İran İlişkileri.....	108
4.6.6. 2021 Kapsamlı Stratejik Ortaklık	109
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	118

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: BRICS ülkelerinin 2022 yılı ekonomik büyüme verileri.....	17
Tablo 2: BRICS ülkelerinin 2022 yılı ülkelerinin nüfusu, ihracat ve ithalat rakamları, enflasyon oranı ve işsizlik oranı	17
Tablo 3: Şanghai İşbirliği Örgütü 2022 yılı, ülkelerinin nüfusu, ihracat ve ithalat rakamları, enflasyon oranı ve işsizlik verileri	20
Tablo 4: Çin ve İran arasında 1992-2012 yılları arasında yapılan ticaretin verileri	87
Tablo 5: Çin'in İran'dan 1992-2012 yılları arasında ithal ettiği ham petrol verileri	88
Tablo 6: Çin ve İran arasın 2013 ile 2022 yılları arasında yapılan ticaret verileri.....	97
Tablo 7: 2022 yılında Çin'in, İran, ABD, Rusya ve Ortadoğu'daki yukarıda ismi geçen ülkelerle yaptığı ticaret verileri.....	105
Tablo 8: Çin'in İran'dan 2013-2022 yılları arasında ham petrol ithalat verileri.....	108

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CNPC	: Çin Ulusal Petrol Şirketi
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
JCPOA	: Joint Comprehensive Plan of Action (Ortak Kapsamlı Eylem Planı)
NPT	: Nuclear Non-Proliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması)
OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
P5+1	: BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi + Almanya
SINOPEC	: China Petroleum & Chemical Corporation (Çin Petrol ve Kimya Şirketi)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAEK	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

TEŐEKKÖR

Çalışmanın her aőamasında yol gösterip ışık tutan, olumlu yaklaşımıyla cesaretlendiren, bilgi ve birikiminden faydalandığım tez danıőmanım Doç. Dr. Segah TEKİN'e sonsuz teőekkürlerimi sunarım. Ayrıca görüş ve önerileriyle katkı sağlayan, tez savunma sınavı jüri üyelerimiz Doç. Dr. Mustafa Cüneyt ÖZŐAHİN'e ve Doç. Dr. Rukiye SAYGILI'ye teşekkür ederim.

Bütün hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen, her zaman yanımda olan, yüksek lisans sürecime hassasiyetle davranan ve haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme őükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

İran ve Çin arasındaki ilişkiler eskiye dayandığı kadar son yıllarda yeni gelişmelerle anılmaktadır. Esasında bu iki ülke zamanında Doğunun iki büyük imparatorluğu olarak köklü bir devlet geleneğine sahiptir. Yüzyıllar boyunca Asya'da önemli güçler olan bu iki devletin günümüzde kurduğu özel ilişkiler, İpek Yolu'nun tarihi bağlantıları ve iki bölge arasındaki karşılıklı ticari ve kültürel etkileşimin derinliğinin bir sonucu ve göstergesi niteliğindedir. Aynı zamanda bu ilişkiler yenidir çünkü iki rejim arasında resmi ilişkilerin kurulmasının üzerinden sadece elli yıl geçmiştir. İki İmparatorluğu, yaklaşık aynı tarihsel dönemde, 18. ve 19. yüzyıllarda gerileme, dağılma ve sömürgeye maruz kalma dönemlerini tecrübe ettiler. Yani o dönemde her iki ulus, küresel güç arenasındaki pozisyonlarını büyük ölçüde yitirdiler. İran-Çin ilişkilerinin son yıllarda artan görünümü, bu tarihsel bağlam dikkate alınarak okunmalıdır. İran ve Çin'in ilişkileri, yalnızca geçmişteki tarihsel bağlardan değil, aynı zamanda iki ülkenin modern dönemde karşı karşıya kaldığı ortak zorluklardan da şekillenmiştir. Özellikle 21. yüzyılın başlarında, her iki ülke de küresel güç dengesinde kendilerine daha güçlü bir yer edinmek amacıyla yeni ekonomik ve diplomatik politikalar geliştirmiştir. İran, Batı dünyası tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar altında, Çin ile stratejik ortaklıklarını derinleştirirken, Çin de ABD'nin bölgedeki etkisini dengelemeye yönelik politikalar benimsemiştir. Bu süreç, iki ülke arasında ekonomik işbirliğinin yanı sıra diplomatik alanlarda da yeni kapılar açmıştır. Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin İran için sunduğu fırsatlar, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin stratejik derinliğini gözler önüne sermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran, Batı blokunun komünizme karşı verdiği savaşın ön saflarında yer alıyordu ve diğer yandan Çin'de, on yıllarca süren iç savaştan sonra komünizm 1949'da ülkeye hâkim oldu ve Çin Halk Cumhuriyeti kuruldu. Maoist komünizmin ekseninde ülkede yeni bir yönetim ve dönem başladı. Doğal olarak İran, komünist Çin'i tanımadı ve Batı Bloku ile birlikte hareket ederek Tayvan'ı Çin milletinin temsilcisi olarak kabul etti. Çin devriminin zaferinden 1970'lerin başına kadar süren bu dönem, iki ülke arasındaki ihtilafli ilişkiler dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde Çin, İran'ı imperyalizmin sadık kölesi olarak görüyordu ve İran, Çin'i yayılmacı ve düşman bir ülke olarak nitelendiriyordu.

Soğuk savaş döneminde İran ve Çin karşı karşıya olan iki blokta dolayısıyla karşı saflarda yer alıyorlardı. İlişkinin bu karşıt düzlemi uzunca bir süre devam etti. Bu dönem, 1970'lerin başında sona ermiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Ping Pong diplomasisi çerçevesinde Çin ile ilişkisini iyileştirmeye çalışması ve Çin'in uluslararası sisteme kabulü, İran-Çin ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına yol açtı. Muhammed Rıza Pehlevi'nin ikiz kız kardeşi olan Eşref Pehlevi, 1971 yılında Çin'i ziyaret ettiğinde dönemin Başbakanı Zhou Enlai ile görüştü. Bu ziyaretin amacı, Çin'in Birleşmiş Milletler'de tanınmasının ardından İran ile Çin arasındaki diplomatik ilişkileri güçlendirmektir. Ziyaret, iki ülke arasındaki işbirliğini geliştirmek için önemli bir adım olmuştur. Böylelikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren küresel siyasette yönlendirici konumdaki ABD, İran-Çin ilişkilerinde belirleyici etken olarak ortaya çıkmıştır. Ne var ki 1979 İran İslam Devrimi, ABD'nin İran üzerindeki yönlendirici rolünü değiştirmiş fakat ABD faktörünün etkisini azaltmamıştır. Çin ve İran arasındaki ilişkilerin genişlemesi, aynı zamanda bölgesel ve küresel düzeyde enerji güvenliği açısından büyük bir öneme sahiptir. İran, enerji kaynakları bakımından zengin olması sebebiyle Çin'in enerji güvenliği stratejisinde kilit bir role sahip olmuştur. Çin, İran'dan düzenli olarak ham petrol ithal eden ülkeler arasında önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, İran'ın doğal kaynakları ve stratejik konumu, Çin'in enerji güvenliği ve büyüme hedeflerini destekleyen kritik unsurlar arasında yer almaktadır. Aynı zamanda, Çin'in enerji talebi, İran'ın dış politika stratejilerinin yeniden şekillenmesine de katkıda bulunmuştur.

İran'daki İslam devriminin sonuçlarına Çin'deki bazı gelişmeler etki etmiştir. Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı denklem, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin önünü açmıştır. İran'ın dış politikası devrimden sonra değişmiş ve "Ne Doğu Ne de Batı" şiarıyla devrimcilik yönünde ilerlemiştir. Öte yandan Aralık 1978'de Çin'de 11. Komünist Kongresinin üçüncü oturumunda ülkenin devrimcilik eksenli stratejik planı kalkınmacılığa evrilmiştir. Bu olaylar İran ve Çin'in uluslararası siyasetteki konumunu değiştirmiştir. ABD'nin yanında olan İran, devrimin kalesine dönüşmüş ve emperyalizmi yok etmeye çalışan devrimci Çin, rasyonaliteyi dış politikasının merkezine yerleştirmiş ve kapitalist kampın lideri olan

ABD ile stratejik iş birliğine girmiştir. Bu iki gelişme, ideolojinin iki ülke arasındaki ilişkilerde çok fazla rol oynamadığını, aslında ekonomik çıkar ilişkisi temelli olduğunun bir dışı vurumudur. İran ve Çin'in ilişkilerinde sadece ekonomik ve enerji işbirlikleri değil, aynı zamanda kültürel ve teknolojik alanda da işbirlikleri gelişmiştir. 21. yüzyılda her iki ülkenin teknoloji ve inovasyon alanında attığı adımlar, ortak projeler ve araştırma-geliştirme faaliyetleri ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, Çin ve İran arasındaki işbirliği, iki ülkenin sadece ekonomik değil, aynı zamanda bilimsel ve teknolojik kapasitelerini de güçlendirmiştir. Bu işbirlikleri, iki ülkenin dış politikalarındaki bağımsızlık vurgusunu desteklemektedir.

1978'den sonra Çin'in "Açık Kapı Politikası" olarak övdüğü ekonomik reformlar, tarım ve dış ticaret alanında başlamış ve giderek sanayi sektörüne yayılmıştır. Liberalleşme, hükümetin 1970'lerin sonlarında, Çin ekonomisini harap eden krize acil çözüm olarak görülmüştür. Dolayısıyla fiyat kontrollerinin kaldırılması, üreticinin bağımsızlığının artırılması, üreticinin daha fazla üretmesine müsaade edilmesi, ihracatın teşvik edilmesi ve yabancı sermayeye üretim pazarlarının açılması planlanmıştır. 1979 ile 1990 yılları arasında Çin'in ortalama yıllık büyüme oranı yaklaşık %9'a yükselmiştir (DEİK, 2009: 7). 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında Çin'in iç siyasi ortamı ve diğer ülkelerle ilişkileri *Tiananmen* olaylarından etkilendiğinde birçok bilim insanı, Çin'in 1980'lerdeki ekonomik büyümesinin geçici bir duraksama yaşayacağını dile getirmiştir. Fakat bunun düzeltmeler yapılarak ve ülkenin siyasi durumunun Çin halkının isteği üzerine değiştirilerek devam ettirileceği öngörülmüştür (Oktay, 2018: 80). Çin'in 1990 yılından itibaren ortalama yıllık büyüme oranı %10'un üzerinde seyretmiştir. 2010 yılına gelindiğinde Çin, dünya GSYİH'sının yaklaşık %10'unu üreterek dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir (Oktay, 2018: 10-9).

Bu çalışma, İran'ın bölgesel ve Çin'in küresel güç olma iddialarını ele alarak, İran'ın İslam Devrimi sonrası ilişkilerinin değişen dinamiklerini, Çin'in ekonomik güç perspektifinden analiz etmektedir. Bu analiz, yükselen ekonomik güç kuramlarından yararlanarak, İran ve Çin'in ekonomik, siyasi ve askeri boyutlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışma, Çin'in liberal ekonomik politikalarını benimsemesiyle birlikte, iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl etkilendiğini, fikir ayrılıklarını ve ABD'nin hegemonyasına karşı verdikleri mücadele ve işbirliğini incelemektedir. Temel olarak, İran'ın İslam Devrimi sonrasında ABD'nin ve müttefiklerinin uyguladığı ambargo ve yaptırımların etkisiyle Çin-İran ilişkilerinin geliştiği vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın odak noktası, bölgesel gelişmelerin, dış ilişkilerde tutum ve davranışların özellikle ekonomik ve güvenlik açısından nasıl etkilendiğini göstermektir. Son dönemde Çin-İran ilişkilerinin derinleştiği ve her iki ülkenin küresel ve bölgesel etkinliklerini artırmayı hedeflediği belirtilmektedir. Orta Doğuda bölgesel bir güç olan İran'ın, ABD'nin uyguladığı yaptırımlardan sonra Çin'in ekonomik gücünden faydalanarak bölgedeki etkinliğini artırmaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

Bu bağlamda birinci bölümde Çin-İran ilişkilerini analiz edebilecek temel kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Bu bölümde yükselen ekonomik güç tanımı yapılarak özellikleri açıklanmış; bilhassa Çin'in ekonomik gücündeki artışın bölgesel ve küresel ilişkileri üzerindeki etkisi ve dahil olduğu BRICS ve Şangay İşbirliği Örgütü içindeki konumu incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Çin dış politikasını oluşturan tarihsel arka plan ve bu bağlamda oluşan Çin dış politikası ele alınmaktadır. 1949 yılında Çin'de gerçekleşen devrim sonrası Çin dış politikası ve devrimin siyasi ve bölgesel alanda yaşanan gelişmelere etkisi, devrim sonrası Çin dış politikasının ne şekilde seyrettiği tarihsel boyutta açıklanmaya çalışılmıştır. Çin dış politikası tarihsel kronolojik gelişimi içerisinde lider odaklı olarak incelenmekte, ekonomik, sosyal ve siyasi boyutlarıyla değerlendirilmiştir. 1978 yılından sonra Çin'in ekonomik olarak liberal politikaları takip etmesi ve bu bağlamda Çin'in ekonomik olarak yükselmesini sağlayan faktörler ilişkilendirilerek izah edilmiştir. Son olarak 2013 sonrası döneme ilişkin olarak Çin'in *Bir Kuşak Bir Yol Projesi* ve bu projenin Çin ekonomisine katkıları irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde İran dış politikasını oluşturan faktörler incelenmiştir. Bu bağlamda, İran dış politikasına yön veren tarihsel arka plan ve Şah dönemi İran dış politikası ele alınmıştır. 1979 yılında İran İslam Devrimi'nden sonra, İran dış

politikasında yaşanan değişimler ve sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler sayesinde İran dış politikası değerlendirilmiştir. İran'ın dış politikası tarihsel kronolojik bir biçimde lider odaklı olarak değerlendirilmekte ve ekonomik, sosyal ve siyasi boyutlarıyla incelenmiştir. ABD ve müttefikleri tarafından uygulanan yaptırımlar neticesinde İran'ın dış politikasında “Doğuya Bakış” ilkesi ve bu bağlamda Çin'in İran için stratejik önemi değerlendirilmektedir.

Dördüncü ve son bölümde Çin-İran ilişkileri dönemselsel olarak yaşanan siyasi ve ekonomik olaylar perspektifinden açıklanmaktadır. Bu bağlamda, 1971 yılında İran'ın Çin'i resmîyette tanınması ve Pehlevî dönemi Çin-İran ilişkileri ele alınmaktadır. İran'da 1979 yılında gerçekleşen devrim ve sonrasında yaşanan Irak-İran savaşı sırasında Çin-İran arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Savaş sonrası İran'ın yeniden yapılanmasında Çin'in etkisi, İran Nükleer Programı, İran'a karşı uygulanan yaptırımlar, ortak kapsamlı eylem planı ve kapsamlı stratejik ortaklık anlaşması gibi yaşanan ekonomik ve siyasi hadiseler perspektifinden, tarihsel kronoloji izlenerek lider ve gelişmeler bazlı Çin ve İran ilişkileri değerlendirilmektedir. Son olarak *Bir Kuşak Bir Yol Projesinde İran'ın jeopolitik önemi* ve bu bağlamda İran'da ortaya çıkan değerlendirmeler analiz edilmektedir.

Bu çalışma, “Bir Ekonomik Güç Olarak Çin ve Çin-İran İlişkileri 1971-2022” başlığı altında, Çin'in küresel ekonomik yükselişinin ve Çin-İran ilişkilerinin evriminin detaylı bir analizini sunmaktadır. Çalışma, Çin'in ekonomik politikalarını, sanayi stratejilerini ve uluslararası ticaretteki rolünü inceleyerek, bu ilişkilerin bölgesel ve küresel önemini İran ile ilişkileri üzerinden açıklayarak literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. İngilizce, Farsça ve Türkçe akademik kaynaklardan istifade edilerek hazırlanan çalışma Çin-İran ilişkilerinin gelecekteki yönelimlerini anlamaya ve uluslararası ilişkilerdeki kritik dinamikleri tartışmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, 1971 yılından başlamaktadır çünkü bu yıl, Çin ve İran arasındaki resmî diplomatik ilişkilerin başladığı ve bu bağlamda ilişkilerin ilk kez şekillendiği önemli bir kırılma noktasını teşkil etmektedir. 2022 yılı ise, Çin-İran ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını simgeleyen önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olarak öne çıkmaktadır. Bu yıl, Çin ve İran arasında 25 yıllık kapsamlı iş birliği

anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle, iki ülke arasındaki stratejik ve ekonomik ilişkilerin derinleştiği ve daha geniş bir iş birliği çerçevesine oturtulduğu bir döneme işaret etmektedir. Yine 2022’de İran, Şanghay İşbirliği Örgütü’ne üye olmuştur. Bu nedenle çalışma, bu iki önemli tarih arasındaki gelişmeleri kapsamaktadır.

“Çin’in 1971-2022 döneminde ekonomik güç olarak yükselişinin İran ile olan ilişkilerine etkisi nasıl değerlendirilebilir?” çalışmanın araştırma sorularından ilkidir. Bu soru, Çin’in ekonomik büyümesinin İran ile stratejik ilişkiler üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Çin’in ekonomik politikalarının, İran ile enerji, ticaret ve altyapı projeleri gibi alanlardaki işbirliğinin nasıl şekillendiğini ve bu işbirliğinin bölgesel ve küresel istikrara olan etkilerini analiz etmektedir. “ABD’nin İran’a yönelik ekonomik yaptırımları, Çin-İran ilişkilerini nasıl etkilemiştir ve Çin’in bu yaptırımlarla başa çıkma stratejileri nelerdir?” çalışmanın ikinci araştırma sorusudur. Bu soru, uluslararası ilişkiler ve ekonomi perspektifinden, ABD’nin İran’a yönelik uyguladığı yaptırımların, Çin ile İran arasındaki ticaret, yatırım ve stratejik işbirliği ilişkilerine olan etkilerini ele almaktadır. Bu araştırma soruları, çalışmanın odak noktalarına uygun olarak Çin’in ekonomik büyümesi ve İran ile olan ilişkilerinin karmaşıklığını derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan literatür taraması kullanılarak ulusal ve uluslararası, birincil ve ikincil kaynaklardan oluşan kitaplar, makaleler, dergiler, raporlar, resmi devlet siteleri, haber kaynakları ve tez çalışmaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme sürecinde, İngilizce, Farsça ve Türkçe kaynaklardan yararlanılmıştır. Ancak, Çince kaynakların incelenememiş olması, bu çalışmanın bir sınırlılığı olarak kabul edilmektedir.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Bu çalışma, uluslararası ilişkilerde yükselen güçlerin teorik çerçevesi içinde kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. “Yükselen güç” kavramı, son yıllarda küresel politika ve ekonomide önemli bir paradigma değişikliği yaratmıştır. Geleneksel olarak Batı merkezli olan uluslararası sisteme meydan okuyan bu ülkeler, ekonomik büyüme, teknolojik ilerleme ve stratejik önemlerini artırarak küresel siyasette belirleyici aktörler haline gelmişlerdir. Bu bağlamda çalışma, BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ve Şanghay İşbirliği Örgütü gibi siyasi ve ekonomik birlikleri mercek altına almaktadır. BRICS ülkeleri, hem ekonomik büyüklükleri hem de stratejik ortaklıklarıyla uluslararası ilişkilerde giderek artan bir etki alanı oluşturmaktadır. Şanghay İşbirliği Örgütü ise, güvenlik işbirliği ve bölgesel istikrar sağlama amaçları doğrultusunda önemli adımlar atmaktadır. Bu birlikler, üye ülkelerin ulusal çıkarlarını korurken, aynı zamanda küresel düzeyde etkili politika ve diplomasi yürütmekte ve uluslararası sistemin dinamiklerini şekillendirmektedir. Bu çalışma, yükselen güçlerin uluslararası sistemdeki rollerini ve etkilerini daha iyi anlamak için bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

1.1. Yükselen Ekonomik Güç

Uluslararası alanda yeni güçlerin ortaya çıkması, modern dönemin önemli özelliklerinden biridir. Çin, Hindistan ve Brezilya'nın yükselmesi ve Rusya'nın yeniden küresel sahneye çıkması, dünya çapında jeopolitik dengeleri değiştirmiş ve tüm uluslararası düzen aktörlerinin politika yapım süreçlerine yansımıştır. Ekonomi ve uluslararası politika literatüründe genellikle “BRICS” (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) olarak adlandırılan bu yükselen güçler, bugün bölgesel ve küresel düzeydeki tartışmaların başlıca konularından biridir.

Gelişme, çok boyutlu ve karmaşık bir kavramdır ve farklı ekonomik ve toplumsal sistemlerde farklı yeniden yapılanma ve yönlendirme süreçlerini içermektedir. Üretim ve gelir düzeylerinde artış ve iyileşmenin yanı sıra, temel

kurumsal, toplumsal ve idari yapıların köklü değişikliklerini de içermekte olup halkın genel görüşleri ve tutumları da bu süreçte etkilenir. Gelişme, birçok durumda insanların gelenekleri, adetleri ve inançları gibi kültürel unsurları da içermektedir (Azkiya, 2002: 27). Gelişme birçok boyutu kapsar, ancak ekonomik büyüme ve yükselme, teknik, endüstriyel ve tarımsal seviyelerde nicel göstergelerin artışı ifade eder. Büyüme tanımında daha çok toplumun ekonomik yönlerine vurgu yapılır ve büyüme endeksi ile ölçütler bu durumu belirtir. Büyüme, ekonomik yükselme ve kalkınma bir göstergesidir. Genellikle büyüme kavramı, milli gelirden artış, ülke içindeki mal ve hizmetlerin toplam hacmindeki artış gibi göstergelerle ölçülmektedir (Lahsayi Zada, 2003: 5-6). Ekonomik büyüme ve yükselme, kavramsal olarak gelişme gibi kavramlara göre daha tek boyutludur ve genellikle nicel göstergelerle ölçülür. Ekonomik büyüme, içsel ve dışsal büyüme olarak ikiye ayrılmaktadır (Jani, 2015: 2). Dışsal büyüme (Outward), dış ticaret ve yatırımlar aracılığıyla başka ülkelere gelen ekonomik etkilerle gerçekleşir. Bu, ülkenin ihracatının artması veya yabancı yatırımların artması gibi faktörlerle olabilir. İçsel büyüme (Inward) ise ülke içindeki faktörlerin etkisi altında gerçekleşir. Bu faktörler arasında üretkenlik artışı, yatırım, teknolojik ilerleme ve kamu politikaları gibi içsel güçler bulunmaktadır. Bu iki tür büyüme, bir ekonominin toplam büyümesine katkıda bulunabilir ve genellikle ekonomik büyümenin analizinde dikkate alınmaktadır (Lahsayi Zada, 2003: 5-6).

Ekonomik büyüme ve yükselmeyle ilgili pek çok faktör ve koşul bulunmaktadır ve bu bağlamda bazılarını değineceğiz. Nüfus ve ekonomik büyüme, nüfusun incelenmesinin ve bu alandaki büyümenin önemini vurgulanması, devletlere ve planlama sistemlerine kendi gelecekleri için planlama fırsatı sunar; yani eğitim, istihdam, konut gibi alanlarda ilgili tedbirler ve politikaları belirleyebilirler. Bu nedenle nüfus faktörü, çeşitli toplumlardaki her türlü kalkınma planının temeli olarak ön plana çıkmaktadır (Azkiya, 2002: 16). Harold'un büyüme teorisine göre, nüfusun ve kişi başına gelirin değişimleri, sermaye stokunun değişimleri ile ilişkilendirilir. Bu teori, nüfusun ve kişi başına gelirin artışının, sermaye stokunun artışıyla nasıl ilişkilendirildiğini ve doğal ve doğal olmayan büyümenin nasıl belirlenebileceğini incelemektedir (Harold, 1995: 35). Tesirman'a göre, ekonomik büyüme, toplumsal ürünün (milli gelirin) nüfus büyümesiyle uyumlu bir şekilde

artışını ifade etmektedir. Dolayısıyla, nüfusun zihinsel ve fiziksel açıdan yaşadığı değişiklikler, çağdaş dünyadaki sosyal konuların ve krizlerin oluşumunu ve yayılmasını önemli ölçüde etkilemektedir (Rusha, 1998: 169). Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, "Ulusların Düşüşü" adlı kitaplarında, kurumların ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini ele almışlardır. Onlara göre başarılı kalkınma için politik ve ekonomik kurumların sağlam ve kapsayıcı olması gerekmektedir (2012: 68). Bu araştırmacılar, kalkınma alanında sadece ekonomik büyümeye değil, aynı zamanda insanların refahı, sosyal ilişkileri ve kurumları üzerinde de durarak kapsamlı bir yaklaşım sergilemişlerdir (Jani, 2015: 3).

Soğuk Savaş yıllarında, küresel güç dengesi genellikle iki kutuplu bir yapı üzerinden değerlendirilirken, SSCB'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bu net ayrımın ortadan kalktığı görülmektedir. ABD zaman zaman uluslararası sistemde tek süper güç olarak öne çıksa da, sistem içinde diğer güçlerin (örneğin ekonomik açıdan Japonya ve Almanya, askeri açıdan Rusya) varlığı da belirleyici olmuştur (Tüfekçi, 2016: 105). 2000'li yılların başından itibaren güç dengesini tanımlamak için çeşitli girişimlerde bulunulmuş ve "yerleşik güçler" ile "yükselen güçler" temel ayrım olarak öne çıkarılmıştır. Bu ayrım, uluslararası sistem yönetimini daha net kavramlaştırmayı amaçlamaktadır. Ancak bu iki kavram arasında bazı durumlarda geçişkenlikler mevcuttur (Özdemir, 2008: 15). Örneğin, ekonomik olarak yerleşik bir güç olan Japonya, askeri açıdan yükselen bir güçtür. Diğer yandan Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde daimi üye olması nedeniyle yerleşik bir güç olarak kabul edilirken, BRICS içindeki rolü nedeniyle yükselen bir güç olarak da dikkate alınmaktadır (Tüfekçi, 2016: 104).

Öte yandan yerleşik güçlerin büyüme stratejileri arasında yeni pazarlar bulma çabaları, potansiyeli yüksek olan ülkelerin kategorize edilmesine yol açmış ve bu kategorizasyon sonucunda potansiyeli en yüksek olan ülkelere "yükselen güçler" denilmektedir (Şahin, 2020: 6). Yükselen güç olarak kabul edilen ülkelerde gelir düzeyleri artmakta ve eğitilmiş işgücü çoğalmaktadır. Bu ülkelerin pazar potansiyelleri büyüktür çünkü genç ve dinamik nüfusları vardır. Demokratik deneyimler genellikle yeterli değildir, ancak büyüme oranları genellikle yüksektir.

Güç dağılımını değerlendirmek için dikkate alınması gereken hususlar arasında demokratik gelişim, nüfus, coğrafi konum, ekonomik büyüklük, askeri yetenek, teknolojik ilerleme, yumuşak güç, dış yardımlar, diplomatik temsilcilikler, arabuluculuk girişimleri ve uluslararası organizasyonlara katılım yer almaktadır (Jani, 2015: 8).

Günümüz uluslararası sisteminde, kalkınmışlığın başat parametresini oluşturduğu güç olgusu, sistemdeki ayrımların ortaya konması bağlamında belirleyici olarak kullanılmaktadır. Bu çerçevede güncel analizler uluslararası sistemde gücü ve güce dayalı sınıflandırmaları yerleşik ve yükselen güçler ekseninde yapmakta, bu sınıflandırmaya özellikle yükselen güçler bağlamında bölgesel güçler kategorisi de dahil edilmektedir.

Yükselen güçler (Emerging Powers) kavramı, uluslararası ilişkilerde ekonomik, politik ve askeri kapasiteleri hızla artan ülkelerin küresel sistem üzerindeki etkilerini analiz eden bir yaklaşımdır. Bu kavram, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerin uluslararası düzende kazandığı önemi vurgular. Yükselen güçler, mevcut hegemonik düzeni sorgulayan ve uluslararası arenada daha fazla rol üstlenmek isteyen devletler olarak tanımlanır (Prys-Hansen, 2021: 60-61; Schweller & Pu, 2011: 42-45). Yükselen güç, uluslararası düzeni değiştirmeyi veya yeniden şekillendirmeyi amaçlayan diplomatik davranışlar sergileyen ve bu iddialarını maddi olarak destekleyebilen bir ülkedir. Bu tür bir davranış, genellikle mevcut uluslararası düzenin statükosuna uymayan bir kimlikle bağlantılıdır. (Fonesaga vd, 2016: 51-52). Bu devletler, ekonomik kalkınma, askeri güç projeksiyonu ve uluslararası normları şekillendirme kabiliyetleriyle dikkat çekerler.

Yükselen güçlerin uluslararası ilişkilerde nasıl algılandığı ve geleneksel güçler tarafından nasıl karşılandığı, uluslararası ilişkiler teorilerinin etkisi altındadır. Realist yaklaşım, bu güçlere karşı karşıt bir strateji benimserken, liberal yaklaşım daha etkileşimci bir stratejiyi tercih eder. Realistler, yükselen güçlerin etkisini güç merkezli politikalar çerçevesinde değerlendirir ve bu güçlere karşı dengeleme ve sınırlama politikalarının uygulanmasını önerir. Bu yaklaşıma göre, yükselen güçler

Batı'nın temel değer ve normlarıyla uyumlu değildir ve bu normları kabul edene kadar küresel yönetim sisteminin dışında kalmalıdır (Soleimanpour ve Molaei, 2013: 11). Liberal görüş ise, yükselen güçleri, karşılıklı bağımlılık ve uluslararası ekonomik iş bölümüne dayalı olarak geleneksel güçlerle sürekli bir ilişki içinde olan aktörler olarak değerlendirir. Bu görüş, mevcut ekonomik düzenin bozulmasına yönelik bir eğilim göstermediklerini ve onlarla etkileşimin mevcut düzeni pekiştireceğini savunur. Ayrıca, bazı görüşler, yükselen güçlerin küresel yönetimde etkileşim ve uyumlarının önemini vurgular ve onları “sorumlu paydaşlar” olarak görür (Ikenberry, 2008: 3).

Yükselen güçlerin en belirgin özelliklerinden biri, güçlü ve sürdürülebilir ekonomik büyüme kapasiteleridir. Çin, 1980'lerden itibaren gerçekleştirdiği ekonomik reformlarla dünya ekonomisinin devleri arasına girmiştir (Kissinger, 2011: 215-217). Hindistan ise, 1991'deki ekonomik reformları ile hızla büyüyen bir ekonomi haline gelmiştir. Bu ekonomik büyüme, uluslararası ticaret ve yatırımlar üzerinde de büyük etkiler yaratmıştır (Prys-Hansen, 2021: 58). Yükselen güçler, ekonomik kapasitelerinin yanı sıra askeri güçlerini de artırmışlardır. Çin, Güney Çin Denizi'ndeki askeri varlığını artırarak bölgesel güvenlikte kritik bir aktör haline gelmiştir (Fravel, 2008: 73-75). Hindistan ise nükleer silah kapasitesini geliştirerek, Güney Asya'daki stratejik dengeyi değiştirmiştir (Kapur, 2007: 195-198). Bu ülkeler, askeri güçlerini sadece savunma amaçlı değil, aynı zamanda küresel güç projeksiyonu için de kullanmaktadırlar (Ebert & Maurer, 2013: 1060-1063).

Yükselen güçler, uluslararası kuruluşlarda daha fazla söz sahibi olmayı ve bu kuruluşların işleyişini kendi çıkarlarına uygun hale getirmeyi hedefler. Özellikle Brezilya ve Hindistan, G20 ve BRICS gibi platformlarda aktif rol alarak küresel yönetim sistemlerinde etkilerini artırmaktadırlar. Bu ülkeler, uluslararası normları kendi normatif güçleriyle şekillendirmeye çalışmaktadırlar (Manners, 2002: 241-244; Prys-Hansen, 2021: 60-61). Ayrıca, yükselen güçler siber güvenlik stratejileri ve dijital diplomasi alanlarında da etkinliklerini artırmaktadırlar. Çin ve Hindistan gibi ülkeler, siber güvenlik alanında önemli yatırımlar yapmış ve dijital alanda ulusal güvenliklerini güçlendirmişlerdir. Bu stratejiler, uluslararası ilişkilerdeki rekabeti

derinleştirirken, aynı zamanda bu ülkelerin küresel sistemdeki pozisyonlarını güçlendirmektedir (Ebert & Maurer, 2013: 1054-1058).

Yükselen güçler, kendi bölgelerinde liderlik rolü üstlenerek küresel sistemde çok kutupluluğun oluşmasına katkıda bulunurlar. Çin'in Asya-Pasifik'teki liderliği ve Hindistan'ın Güney Asya'daki etkisi, bu ülkelerin küresel düzende nasıl bir rol oynadıklarını göstermektedir. Bu bölgesel liderlikler, yükselen güçlerin uluslararası sistemdeki yerini güçlendirmekte ve çok kutuplu bir dünya düzenine katkıda bulunmaktadır (Hurrell, 2010: 133-135).

Yükselen güçlerin çoğu, dünyanın güneyinde ve gelişmekte olan ülkelere yani Batı dışındaki coğrafi bölgelere aittir. BRICS, bu kimliği taşısa da, geleneksel coğrafi anlamdan ziyade başka bir şekilde şekillenmiştir. Bu nedenle bazı araştırmacılar, bu eğilimin devam etmesi durumunda “Üçüncü Dünya” ve “Küresel Güney” gibi kavramların anlamını yitireceğini öne sürmektedir; çünkü bu koşullarda, yükselen güçler bu kavramları yeniden tanımlayarak uluslararası sistemin yapısını etkileyecektir (Hurrell ve Sandeep, 2012: 467).

Bölgesel güçler ise belirli bir coğrafi bölge içinde baskın bir konuma sahip olan devletlerdir. Bu ülkeler, kendi bölgelerindeki güvenlik, ekonomi ve politikalar üzerinde büyük bir etkiye sahiptirler ve genellikle bölgesel çatışmaların çözümünde veya bölgesel entegrasyon süreçlerinde önemli roller oynarlar. Hindistan, Güney Asya'da, Brezilya Güney Amerika'da, ve Güney Afrika Afrika kıtasında bölgesel güçler olarak kabul edilir (Flemes, 2007: 8-10). Bölgesel güçler, genellikle kendi bölgelerinde hegemonik bir güç haline gelmekte ve bu konumlarını küresel sahnede de kullanma eğilimindedirler (Buzan & Waever, 2003: 46-48).

Bölgesel güç kavramı, Soğuk Savaş döneminde realistler tarafından yaygın olarak kullanılan bir terimdi. Bu kavramın uluslararası siyaset literatüründe sıkça geçmesine rağmen, bölgesel güçlerin özellikleri konusunda bir ortak görüş bulunmamaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, uluslararası ilişkilerdeki terimler ve kavramlar yeniden ele alındı. Yapılandırmacı yaklaşım, bölgesel güç kavramını anlamak için sosyal, kültürel ve tarihsel unsurlara da vurgu yaptı. Bu yeni

perspektifte, birçok analist yükselen güçleri orta güçlerle karşılaştırmak yerine, bu güçleri bölgesel güçler olarak değerlendirmeye başladı (Soleimanpour ve Molaei, 2013: 13).

Uluslararası sistemin geçiş döneminin karakteristiklerinden biri, bölgesel ve küresel alanlar arasındaki yeni ilişkilerin kurulmasıdır. Bu süreçte bölgeselleşmeye yönelim ve bölgesel kurumlar ile örgütlerin yaygınlaşması, uluslararası ilişkilerde geçiş döneminin belirgin özellikleri arasında sayılmaktadır. Bu değişiklikler, “bölge” kavramının gelecekteki küresel düzenin şekillenmesinde kritik bir rol üstlenmesine neden olmuş ve yükselen güçler, bölgesel politikalarını uluslararası arenada güç kazanmak için bir araç haline getirmiştir (Hurrell, 2007: 128).

Bölgeselleşmenin önemine ek olarak, bölgesel entegrasyon ve genel anlamda “bölgesel mesele”, yükselen güçler için güç gösterisi fırsatı olarak kabul edilmekte ve yükselen güçler kavramı, bölge kavramıyla derin ve anlamlı bir bağ kurmuştur. Bölgesel konum, bu güçlerin uluslararası arenada güçlerini sergilemeleri için bir sıçrama tahtası olarak kabul edilmekte ve bu da onları aynı zamanda bölgesel güçler haline getirmektedir. Bölgeselleşme süreci, çağdaş uluslararası ilişkilerin temel bir özelliği olarak değerlendirildiğinden, yükselen güçler bu süreçle güçlü bir bağ kurarak uluslararası alandaki pozisyonlarını ve rollerini yükseltmek için bölgeselleşmenin sunduğu fırsatlardan yararlanmaya çalışmaktadır (Nolte, 2010: 882).

Bu bağlamda, bölgeselleşme ve küreselleşme, yükselen güçlerin güç kazanma süreçlerinde eşzamanlı ve tamamlayıcı iki süreç haline gelmiş ve "bölgesel kimlik", onların "küresel kimlik"lerinin temelini oluşturmuştur. Başka bir deyişle, bölge, bu güçlerin küresel arenadaki güç gösterisinin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Coğrafi bölgelerin uluslararası sistemin dönüşümündeki dönüştürücü rolü ve gelecekteki çok bölgeli düzenin şekillenmesindeki etkisi göz önüne alındığında, yükselen güçler, çevrelerindeki bölgeleri nüfuz alanı ve güç gösterisi alanı olarak değerlendirmektedir (Soleimanpour ve Molaei, 2013: 11).

Yükselen güçler ile bölgesel güçler arasındaki ilişki, bu iki kavramın nasıl etkileşimde bulunduğunu ve bir ülkenin hem bölgesel hem de küresel düzeyde nasıl etkili olabileceğini göstermektedir. Yükselen güçler, genellikle önce bölgesel bir güç olarak kendini gösterir, ardından bu etkilerini küresel düzeye taşıma arayışına girerler. Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde lider konuma gelmesi ve Hindistan'ın Güney Asya'daki etkisi, bu ülkelerin küresel düzeyde de güç kazanmalarına zemin hazırlamıştır (Hurrell, 2006: 5-7). Bölgesel güç olarak elde edilen başarı, genellikle küresel arenada daha etkili olmanın ön koşulu olarak kabul edilir (Prys-Hansen, 2021: 58-60).

Sonuç olarak, yükselen güçler, küresel düzeyde büyük güç olma potansiyeline sahipken, bölgesel güçler belirli bir coğrafi bölge içinde etkili olurlar. Ancak bu iki kavram arasındaki ilişki, bir ülkenin uluslararası sistemdeki yerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bir ülkenin önce bölgesel güç olarak güçlenmesi, onun yükselen güç olarak küresel düzeyde etkili olmasının yolunu açabilir.

Yukarıda belirtilen kriterler doğrultusunda ülkelerin değerlendirilmesi, uluslararası sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesine ve güç dinamiklerinin doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır (Şahin ve Sarı, 2016: 10). Günümüz dünyasında, birçok yükselen güç bölgesel organizasyonlar aracılığıyla politika geliştirmekte ve uluslararası örgütler üzerinden etkilerini artırmaktadır. Bu yükselen ve yerleşik güçlerin, küresel refahın ve güvenliğin sağlanması için bir araya gelerek sorumluluklarını yerine getirmeleri önemlidir. Bu, güç dağılımının doğru şekilde tespit edilmesi ve ardından bu güçler arasındaki işbirliğinin artırılması ile mümkün olacaktır (Özdemir, 2008: 19). Bu bağlamda BRICS ve Şanghay İşbirliği Örgütü, özellikle Çin ekonomisine vurgu yapılarak incelenecektir.

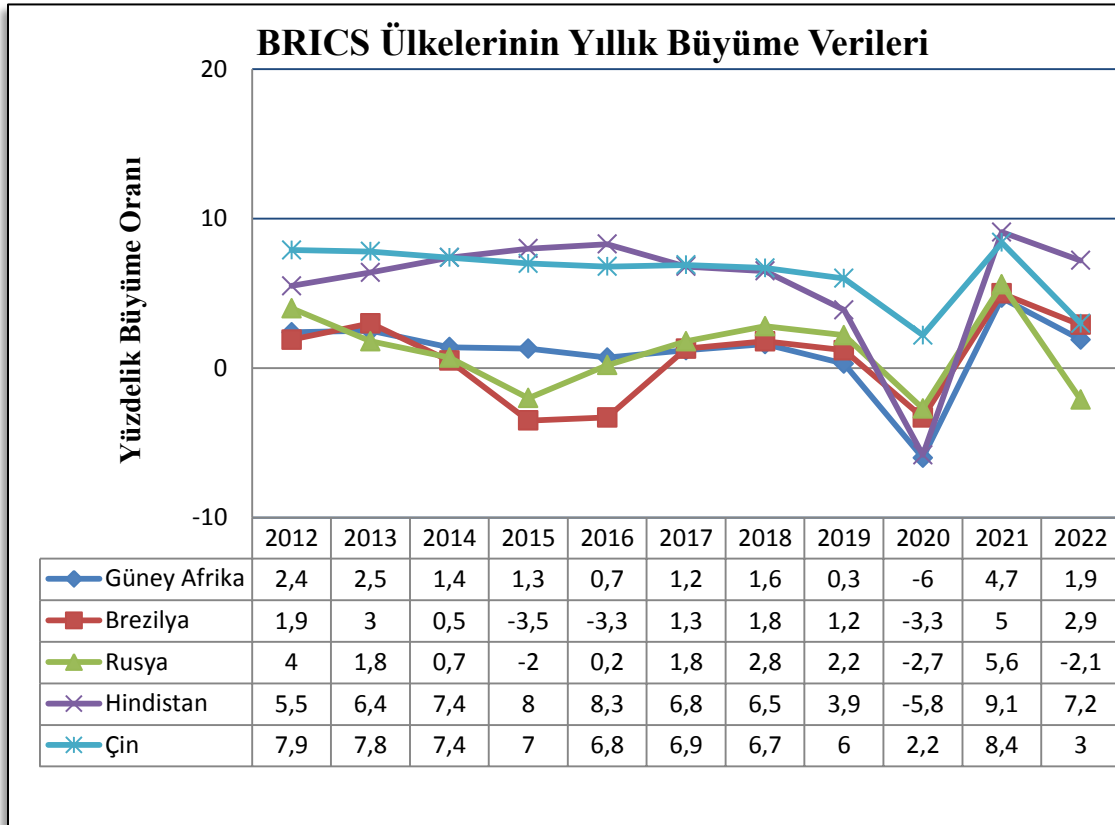
1.1.2. BRICS

Dünya ekonomisinde etkisi olan beş yükselen ekonomisi olan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika, BRICS'i kurarak bir araya gelmişlerdir. Güney Afrika'nın 2010 yılında katılması öncesinde, bu birliğin adı BRIC olarak biliniyordu, ancak daha sonra isim değişikliğiyle birlikte BRICS olarak

adlandırılmıştır. Bu grup ülkeler, ekonomik etkileri ve bölgesel önemlerine dayanarak bir araya gelmişlerdir. Bu grup ülkelerin ortak özelliklerinden biri, hepsinin G-20 üyesi olmalarıdır (The World Fact Book, CIA). 2024 genişlemesi gerçekleşmeden önce, BRICS ülkeleri dünya yüzeyinin dörtte birinden fazlasını (68.5 milyon metrekarelik alanı aşan) ve dünya nüfusunun %40'ından fazlasını (3 milyar insanın üzerinde) oluşturmaktadır. Toplam GSYH'si 20 trilyon doları aşmaktadır (The World Bank, 2024). 2001 yılında, Goldman Sachs Başkanı Jim O'Neill tarafından "Building Better Global Economic BRICs" adlı yayında BRIC terimi ilk kez kullanılmıştır (O'Neill, 2010). Ancak, 2006 yılında BRIC ülkelerinin dışişleri bakanları, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu toplantısı için New York'ta bir araya gelerek etkili bir dizi toplantı gerçekleştirdiler. Daha sonra 2009 yılında Rusya'da, BRIC üye devletlerinin onayıyla resmi olarak kurulmuştur. BRICS, çalışmalarına iki temel alanda başlamıştır: toplantılar ve uluslararası kuruluşlarla koordinasyon ve üyeler arasında çok yönlü işbirliği için bir gündem oluşturulması. Ekonomik-finansal ve siyasi yönetim alanlarında iki farklı alanda faaliyet göstermektedir. Ekonomik alanda, BRICS öncelikle G-20 işbirliğini vurgulamaktadır, bu da Uluslararası Para Fonu (IMF) reformunu içermektedir. Siyasi alanda ise BRICS, BM'nin ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) reformunu savunmaktadır (Islam, 2019: 9).

BRIC'in ilk resmi zirvesi 2009 yılında gerçekleşmiştir. Zirvenin ana gündemi, küresel ekonomik durumun iyileştirilmesi ve grup ülkelerinin finansal durumunun gelecekteki işbirliği gündemiyle reform edilmesini içermektedir (BBC News, 2009). Bu zirvede BRIC üye ülkeleri, bazı üye ülkelerin dünya meselelerine cesurca ve güçlü bir şekilde katılabilmesi gerektiğine karar vermiştir (Bryanski, 26 Haziran 2009). İlk BRIC zirvesinde dikkatleri çeken bir konu da küresel rezerv para birimiyle ilgili duyurulardır; bazı araştırmalar, bu durumun ABD doları egemenliğine karşı bir adım olduğunu iddia etmektedir (Zhou, 16 Haziran 2009). Daha sonra, 2012 IMF raporuna göre, BRICS ülkeleri dünya ekonomisinde kredi gücünü artırmak için 75 milyar dolarlık bir taahhütte bulundular ve BRICS'in ikinci zirvesinde, üye devletler batıdaki küresel finans kuruluşlarına karşı projeler oluşturmak için yeni bir küresel finansal kuruluşun oluşturulmasına karar verilmiştir (The Guardian, 28 Mart 2013).

Bu çabaların bir sonucu olarak, 2014 yılında “New Development Bank” kurulmuştur (Reuters, 10 Temmuz 2013). BRICS’in, batı liderliğindeki dünya düzenine meydan okuyan hegemonik bir grup olarak rolünü anlamak için, bu organizasyondaki üye devletlerin davranışlarına bakmak önemlidir. Örneğin, Çin’in BRICS üzerindeki etkisini birliğin fonuna yaptığı 41 milyar dolarlık bağışla anlayabilmekteyiz; 2013 yılındaki bu zirvede Brezilya, Hindistan ve Rusya sırasıyla 18 milyar dolar katkı yapmıştır, Güney Afrika ise 5 milyar dolar katkıda bulunmuştur (Reuters, 11 Ekim 2013). BRICS’in 2014’teki G-20 açıklamasına karşı çıkışı, bu organizasyonun yükselen güç olarak hareket ettiğini göstermektedir. Mart 2014’te, BRICS dışişleri bakanları Lahey’deki nükleer güvenlik zirvesinin yanında bir toplantı düzenlemiş ve burada Kasım 2014’te Brisbane’de gerçekleştirilecek olan G-20 Zirvesi ile ilgili yapılan son medya açıklamasından endişe duyduklarını dile getirmişlerdir. G-20’nin koruyuculuğunun tüm üye devletlere eşit olarak ait olduğunu ve hiçbir üye devletin tek taraflı olarak doğasını ve karakterini belirlemeyeceğini vurgulamışlardır (Islam, 2019: 10). Aşağıdaki tablo, BRICS üye devletlerinin uluslararası politikadaki etkisini ve etkinliğini anlamamıza yardımcı olabilir. Bu etki ve tesir, Dünya Bankası ve IMF gibi mevcut kuruluşlara rakip bir banka olan Yeni Kalkınma Bankası’nın kurulması gibi siyasi ve ekonomik faaliyetlerle, küresel likidite baskılarına karşı koruma sağlamak amacıyla oluşturulan malların kolay ve maliyetsiz bir şekilde alım-satımını içeren düzenlemeler ve girişimlerle ilgilidir (Islam, 2019: 11). Tablo 1 de, 2022 yılında ekonomisi en çok büyüyen ülke Hindistan olmuş, büyüme oranı %7.2 olarak gerçekleşirken, Rusya’nın ekonomisi %2.1 oranında küçülmüştür. Tablo 2 de, 2022 yılının verilerine göre, BRICS ülkelerinin nüfusu, ihracat ve ithalat rakamları, infilyasyon oranı ve işsizlik oranı gösterilmiştir.

Tablo 1: BRICS (2022) (The World Bank).

Ülke	Nüfus	İhracat (Milyar Dolar)	İthalat (Milyar Dolar)	İnflasyon Rakamı	İşsizlik Oranı
Çin	1.425.178.782	3.714,25	3.137,59	1,97%	4,89
Hindistan	1.441.719.852	759,93	911,39	6,70%	7,33%
Brezilya	217.637.297	384,89	370,47	9,28%	9,49
Güney Afrika	61.020.221	135,74	127,71	7,04%	29,81%
Rusya	143.957.79	631,55	349,17	6,69%	4,72%

Tablo 2: BRICS (2022) (The World Bank, 2024).

1.1.3. Şanghay İşbirliği Örgütü

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD, çok kutuplu bir dünyanın uzun vadeli etkilerini göz önünde bulundurarak konumunu yeniden ayarlama ihtiyacı hissettirmiştir. Bu algı, Körfez Savaşı'ndaki çok taraflı eylemler ve 11 Eylül saldırılarının ardından 2003 yılında ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ile daha da güçlenmiştir. Bu noktadan itibaren, ABD, çıkarlarını korumak ve bölgedeki

müttefiklerini güvence altına almak için Orta Doğunun dinamiklerini değiştirmeye odaklanmıştır (Çalakoğlu, 2004: 5).

Irak'ın işgali ve Saddam Hüseyin'in devrilmesi sonrasında ortaya çıkan terör saldırıları ve IŞİD gibi örgütler, ABD ve müttefiklerinin sağlam kanıtlara sahip olmamasına rağmen gerçekleştirdiği işgalle bölgede büyük istikrarsızlık yaratmıştır. Arap Baharı, Mısır'da rejim değişikliği ve Libya ile Suriye'deki iç savaşlar, bölgede geniş çaplı çatışmalara yol açmıştır (Hayat Khan vd, 2023: 2). Aynı dönemde Güney Çin Denizi'nde ABD'nin müdahalesiyle yeniden canlanan Çin-Japonya rekabeti, bölgede askeri gerilimleri artırmış ve Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP) gibi anlaşmalarla Çin'in dışlanması hedefleyen politikaları güçlendirmiştir. Bu süreçte BM'nin dengeleyici rolü zayıflarken, ABD, Rusya'nın toparlanma sürecinde ve Çin'in yükselişinde fırsatlar yakalayarak bölgede etkili olmaya çalışmaktadır (Sar ve Demirkıran, 2023: 6).

Böyle bir senaryoda Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), 2001 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurulan ve daha sonra 2001 yılında Özbekistan'ın katılımıyla genişleyen bir bölgesel işbirliği ve güvenlik örgütüdür. Örgüt, başlangıçta Orta Asyadaki güvenlik tehditlerine karşı koymayı amaçlamış ve üye ülkeler arasında sınır güvenliği, terörle mücadele, enerji işbirliği ve ekonomik entegrasyon gibi alanlarda işbirliğini teşvik etmiştir (Hayat Khan vd, 2023: 2). Temel olarak güvenlik ve ekonomik işbirliği odaklı olan ŞİÖ, üye ülkelerin bölgesel güvenlik meselelerine ortak çözümler bulma çabalarını desteklemekte ve ortak çıkarları korumak için platform sağlamaktadır. Özellikle Çin ve Rusya gibi büyük ekonomilere sahip ülkelerin liderliğindeki örgüt, uluslararası alanda çok kutupluluğun arttığı bir dönemde önemli bir güç merkezi olarak kabul edilmektedir (Uygur, 2023). Üye ülkeler arasında stratejik işbirliklerin geliştirilmesi, enerji kaynaklarının ortak kullanımı ve altyapı projelerinin hayata geçirilmesi gibi konular, örgütün ekonomik boyutunu güçlendiren unsurlardır. Özellikle enerji kaynakları bakımından zengin olan ülkeler arasında enerji güvenliğini sağlama çabaları, örgütün bölgesel ekonomik entegrasyonunu teşvik etmektedir. 2021 yılı itibarıyla İran ile ŞİÖ ülkeleri arasındaki ticaret 651 milyar doları aşmıştır (Shokri, 2022). ŞİÖ'yü yükselen güçler kavramı çerçevesinde değerlendirdiğimizde, örgütün bölgesel ve uluslararası

düzyeydeki etkileri dikkate alınmaktadır. Bu kavram, geleneksel olarak Batı merkezli uluslararası sistem içinde yükselen güçlerin, ekonomik büyüme, teknolojik ilerleme ve stratejik önemlerini artırarak küresel politikada etkili aktörler haline gelmelerini öngörmektedir.

ŞİÖ üyeleri olan Çin ve Rusya gibi ülkeler, özellikle ekonomik ve askeri kapasitelerini artırarak bölgesel liderlik rolünü pekiştirmekte ve uluslararası politikada daha belirgin bir yer edinmektedirler (Alenezi, 2020: 7). İran'ın 2022 yılında ŞİÖ'ye üye olması ise bölgesel ve uluslararası dinamikleri daha da derinleştiren bir adım olarak değerlendirilmektedir. İran, enerji kaynakları bakımından zengin bir ülke olarak örgüte katılımıyla enerji güvenliği ve ticaret potansiyeli açısından önemli bir rol oynayabilir. Ayrıca, İran'ın örgüte katılımı, Batı ile yaşadığı gergin ilişkilerin etkilerini dengeleme, bölgesel işbirliğini güçlendirme ve uluslararası platformlarda sesini daha fazla duyurma stratejisi olarak da görülmektedir. İran'ın ŞİÖ'ye katılımı, özellikle örgütün enerji güvenliği, terörle mücadele, ticaret ve ekonomik entegrasyon gibi stratejik alanlarda nasıl bir rol üstleneceği ve bu bağlamda bölgesel istikrarı nasıl güçlendirebileceği önemli bir tartışma konusudur. İran'ın örgüt içindeki etkisi ve rolü, bölgesel işbirliğinin derinleştirilmesi ve üye ülkeler arasında ortak çıkarların korunması açısından büyük önem taşımaktadır (Hemyani ve Sejadpur, 2022: 1-10). Sonuç olarak, Şanghay İşbirliği Örgütü, yükselen güçlerin uluslararası sistemdeki artan etkisini ve çıkarlarını temsil eden önemli bir organizasyondur. İran'ın örgüte üye olması, hem örgütün hem de İran'ın uluslararası konumunu ve etkisini güçlendirme potansiyeline sahiptir ve bölgesel işbirliğini artırarak uluslararası düzeyde çok kutuplu bir düzenin oluşumuna katkı sağlayabilir. Tablo 3: Şanghay İşbirliği Örgütü 2022 yılı ülkelerinin nüfusu, ihracat ve ithalat rakamları, enflasyon oranı ve işsizlik oranı gösterilmiştir.

Ülke	Nüfus	İhracat (Milyar Dolar)	İthalat (Milyar Dolar)	İnflasyon Rakamı	İşsizlik Oranı
Çin	1.425.178.782	3.714,25	3.137,59	1,97%	4,89
Hindistan	1.441.719.852	759.93	911.39	6,70%	7,33%
İran	89.809.781	110.88	102.47	43.49%	8.82%
Kazakistan	19.828.165	94.22	59.38	8.04%	4.86%
Kırgızistan	6.839.606	2.49	349.17	6,69%	4,72%
Pakistan	245.209.815	39.52	83.32	19.87%	5.60%
Rusya	143.957.79	631.55	349.17	6,69%	4,72%
Tacikistan	10.143.543	2.41	6.57	3.4%	6.9%
Özbekistan	35.673.804	21.92	35.62	11,45%	4.51%

Tablo 3: Şanghay İşbirliği Örgütü (2022) (The World Bank, 2024).

Bu bölümde, yükselen güç kavramı açıklanmıştır. Yükselen güç kavramı bağlamında BRICS ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi yükselen güç çerçeveleri üzerinden Çin'in ekonomik yükselişi anlatılmıştır. Bu gruplar, Çin'in küresel ekonomideki etkisini ve rolünü belirleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle BRICS gibi uluslararası işbirliği platformları, Çin'e daha fazla pazar ve yatırım fırsatı sunarak ekonomik büyümesini desteklemekte ve uluslararası ticaretteki yerini güçlendirmektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü ise Çin'in liderlik ve güvenlik politikalarındaki etkinliğini artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Bu bölümün ana amacı, Çin'in bu gruplar içindeki stratejik konumunu analiz ederek, ülkenin küresel ekonomideki dinamiklerini ve değişen rolünü ortaya koymaktadır. Çin'in bu gruplar sayesinde uluslararası ekonomi sahnesinde daha etkin ve belirleyici bir aktör haline geldiğini göstermektedir. Ayrıca, Çin'in bu platformlar vasıtasıyla bölgesel ve küresel işbirliği ağlarına entegre olma stratejileri, ülkenin uluslararası ilişkilerdeki dönüşümünü ve gelecekteki politika yönelimlerini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, bu bölümde yapılan analizler ve çıkarımlar, Çin'in yükselen güç olarak uluslararası ekonomik düzen içindeki konumunu ve bu konunun küresel ekonomik dengelere etkilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

II. BÖLÜM

ÇİN DIŞ POLİTİKASI

2.1. Çin Dış Politikası Tarihsel Arka Planı

Çin'in dış politikasını anlamak ve yorumlamak, 2000 yıllık bir devlet geleneği ve 5000 yıllık bir medeniyet geçmişi ile birlikte birçok zorluk içermektedir. Özellikle 18. yüzyıla kadar, küresel ticaretin ve bölgesel ilişkilerin merkezinde olan imparatorluk dönemi, Çin yönetiminin dış politika ilkelerine ve modern Çin yönetimine önemli bir miras bırakmıştır. Çin'in tarihsel süreçteki büyüklüğü sürekli değişikliklere uğramıştır. Bazı zamanlarda Türkistan ve Moğolistan'ı içine alırken, bazen sadece Sarı Irmak çevresinde küçük bir devlet olmuştur. Günümüzde Çin, kuzeyde meşhur Çin Seddi ile çevrelenmiş, batıda Türkistan bölgesini dışarıda bırakarak Kansu eyaletini içine almıştır. Genel olarak, on sekiz bölgeden oluşmaktadır. Farklı lehçeleri olmasına rağmen, dil, kültür ve yazıları aynı olan ve son yedi yüzyıldır aynı idari yapı ile yönetilen bir devlet geleneğine sahiptir (Eberhard, 2019: 1-3).

Çin'in felsefi ve toplumsal düzeni, M.Ö. 558-280 yılları arasında etkili olan filozof Konfüçyüs tarafından temellendirilmiştir. Gök Tanrı inancının, Çin halkı tarafından benimsenen ilk din olduğu ve bu inancın Türkler ve Moğollar gibi kuzey komşularından etkilendiği iddia edilmektedir (Eberhard, 2019: 11-70). Tarihe bakıldığında, Çin'in en çok savaşa girdiği halkın Türkler olduğu ve bu savaşların M.Ö.'ye kadar uzandığı görülmektedir. M.S. 220-589 dönemi, Çin'in üç ayrı devlete bölünerek parçalandığı zamanı ifade etmektedir. Bu dönemde, kuzey komşuları olan Türkler, Çin topraklarına yerleşmeye başlamışlardır. Sui ve Tang devletleri (580-906) ve daha sonra Çin'in ikinci kez bölüdüğü dönem (906-1280) yaşanmıştır. 1280-1468 arası dönem, Moğol hükümdarlığı olarak bilinir. 1280'den 1911'e kadar olan süreçte ise genellikle Çin, yabancı yöneticiler tarafından idare edilmiştir (Eberhard, 2019: 1-3). Batılı güçler, Çin sınırlarına yaklaştıklarında ciddi tepkilerle karşılaşmıştır. Özellikle 1866'da Doğu Türkistan'da Yakup Han liderliğinde gerçekleşen isyan, o döneme damgasını vurmuştur. Diğer bölgelerdeki isyanlar İngilizler tarafından sert bir şekilde bastırılırken, Yakup Han isyanı başarıyla

sonuçlanmış ve böylece Uygur Hanlığı kurulmuştur. 1839-1842 arasında Çin-İngiliz savaşında Çin yenilgiye uğrayarak Hong Kong'u İngilizlere terk etmiş ve beş limanını yabancılara açmak zorunda kalmıştır. Batılı güçler, Afyon Savaşları ile Çin'i kontrol altına alana kadar, bu ülkede sadece Rus elçisi daimi olarak yaşama izni almıştır. 1839-1940 arası süreç, isyanlar ve ağır başarısızlıklarla dolu olduğu için Çinliler tarafından "Utanç Asrı" olarak anılmaktadır (SDAM, 2017: 5).

Çin, 19. yüzyıla kadar batıya kapalı kalarak kendilerinden olmayan yabancıları "barbar" olarak adlandırarak dışlamıştır. Ancak, Batılıların Çinlilere yönelik aşağılama politikaları, Çin toplumu için kabul edilemez bir durumdu ve geçmişte sahip oldukları uygarlıkla çelişiyordu. 1894 yılında, Çinlilerin zorlu yaşam koşullarına son vermek amacıyla Dr. Sun Yatsen, Kuomintang (Ulusal) partisini kurmuştur. Bu parti, Japon işgali ve 1911'deki isyanlar sonucunda Çin İmparatorluğu'nun çöküşüyle 1912 yılında iktidara gelmiştir (Ebrey, 1993: 267-269). 1912 yılında kurulan Cumhuriyet rejimi, 1949'a kadar devam etmiş ve ilk cumhurbaşkanı olarak Sun Yatsen görev yapmıştır. 1919 yılında, Çin'deki gençlerin SSCB'ye gitmesi ve dönüşleriyle başlayan gösteriler, 1921 yılında Çin Komünist Partisi'nin kurulmasına yol açmış ve 1925 yılında Sun Yatsen'in ölümüyle liderlik sorunu ortaya çıkmıştır. Çan Kay Şek, parti liderliğini ele alarak komünistleri ülkeden sürgün etmiştir (Bilgin, 2008: 7-11). Bu süreçte, parti propagandası başkanı Mao Zedong ayrılarak komünistleri yeniden bir araya getirmeye başlamış ve kısa sürede güçlenmiştir. Japonya'nın 1931 yılında Mançurya'yı işgal etmesi, komünistler ve milliyetçiler arasında birleşmeye yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Japonya'nın geri çekilmesiyle, Mao'nun birlikleri Japon askeri teçhizatının bir kısmını ele geçirmiş ve bu, komünistlerin milliyetçilere karşı üstünlük kazanmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, 1949 yılında Mao, milliyetçileri yenerek onları Tayvan'a sürgüne göndermiştir (Bilgin, 2008: 7-8).

1949'da kuruluşu ilan edilen Çin Halk Cumhuriyeti, günümüzde dünyanın yaklaşık %20'sini oluşturan ve sosyalist bir yönetim altında bulunan 1.400 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Ülke, dünyada toprak bakımından üçüncü sıradadır ve toplamda yirmi iki eyalet, beş özerk bölge, dört belediye ve iki özel idari bölgeden oluşmaktadır (Deniz, 2014: 189-195). Çin, toplamda on dört ülke ile komşu olup

dünya genelinde en fazla sınır paylaşan ülkedir. Kuzeybatısında Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi Orta Asya ülkeleri bulunurken, kuzeyde Moğolistan, kuzeydoğuda Rusya ve Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ile komşudur. Güneyde Vietnam, Myanmar ve Laos yer almaktadır; Hindistan, Nepal ve Bhutan güneybatıda, batıda ise Pakistan ve Afganistan ile sınır komşusudur. Sarı Deniz, doğuda Doğu Çin Denizi ve güneyde Güney Çin Denizi ile çevrilidir (DEİK, 2014: 1).

Çin, 56 farklı etnik gruba ev sahipliği yapmakta olup en önemli etnik gruplar arasında Han, Moğol, Uygur, Kore, Kazak, Kırgız ve Ruslar bulunmaktadır. Ülkenin resmi ideolojisi ateizm olmasına rağmen, Budizm, İslam, Hristiyanlık ve Taoizm gibi dini inançlara sahip bir nüfus mevcuttur. Çin halkının %70'i dinsizdir ve %6'sı Budizm'i benimser (Oktay, 2018: 60). Çin'in dış politikasının tarihsel evrimine bakıldığında, Çin yönetiminin ulusal ve uluslararası şartlara uyum sağladığı ve aynı zamanda geleneksel dış politika prensiplerini koruduğu gözlemlenir. Örneğin, 1990'lardan itibaren Çin Komünist Partisi (ÇKP) liderleri, her jenerasyon için belirli bir resmi söylem ve slogan belirleyerek dış politikalarını bu temele dayandırmıştır. Jiang Zemin, “Çin Ulusunun Büyük Yeniden Uyanışı” söylemini dile getirirken, Hu Jintao “Ahenkli Toplum” ve “Ahenkli Dünya” sloganlarını temel ilke olarak kabul etmiştir. Xi Jinping ise “Çin Rüyası” söylemiyle ÇKP'nin en iddialı dış politika hedefini çizmiştir (Nordin, 2016: 42). Çin'in dış politikasındaki bu devamlılık ve değişim unsurlarını anlamak, sadece Çin için değil, diğer ülkeler için de detaylı bir araştırmayı gerektirmektedir. Çin'in dış politikasının temel evrimine bakıldığında, lider olan devlet başkanının etkisiyle şekillenen beş ayrı dönem belirlenmiştir. ÇKP liderleri tarafından oluşturulan dış politika söylemleri incelendiğinde, Mao Zedong dönemi (1949-1978), Deng Xiaoping dönemi (1978-1993), Jiang Zemin dönemi (1993-2003), Hu Jintao dönemi (2003-2013) ve Xi Jinping dönemi (2013-günümüz) olarak sınıflandırılabilir (Wang, 2014: 19).

Çin'in dış politikası, uzun ve zengin bir geçmişe sahip olmasından dolayı karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu politika, tarihsel mirasın derin etkilerini taşıdığı gibi, liderlerin vizyonları ve uluslararası koşullara uyum sağlama yetenekleriyle de şekillenmiştir. Özellikle Mao Zedong'dan Xi Jinping'e kadar olan

süreçte, Çin'in dış politikasında devamlılık ve değişim unsurları belirgin hale gelmiştir. Çin'in tarihsel ve kültürel mirasını anlamadan, günümüz politikalarını tam anlamıyla değerlendirmek zordur. Bu nedenle, Çin'in geçmişine ve liderlik yaklaşımlarına dayanan bir analiz, hem Çin'in kendi stratejilerini hem de diğer ülkelerin bu stratejilere karşı geliştirdikleri politikaları anlamak için gereklidir.

2.2. Komünist Devrim ve Soğuk Savaş Dönemi Çin Dış Politikası

Mao Dönemi (1949-1976)

Komünist Parti'nin iktidara gelmesinden sonra Mao Zedong, Çin toplumunun sosyoekonomik yapısında köklü değişiklikler yapmayı hedeflemiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen toprak reformları, toprak sahipleri ve elitlerin etkisini azaltırken, köylü ve işçi sınıflarını güçlendirmiştir. Toprak sahiplerinden elde edilen araziler, mülksüz köylülere dağıtılmış ve böylece Mao'nun sosyalist idealleri doğrultusunda bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Ancak bu süreç, kargaşa ve sert önlemlerle dolu olup, binlerce kişinin ölümüne neden olmuştur. Mao'nun radikal politikaları, iç savaşlar ve dış istilalar nedeniyle zayıflamış olan ülkenin yapısını daha da zorlayan etkenler arasında yer almıştır (Fairbank ve Goldman, 2006: 352-355).

Mao, Çin'in ekonomik ve teknolojik olarak gelişmesi için Sovyetler Birliği ile stratejik bir yakınlaşma sergilemiş, bu çerçevede 1950'ler ve 1960'larda Sovyet modeline dayalı sanayi merkezleri kurulmuş ve kapsamlı beş yıllık kalkınma planları uygulamaya konmuştur. Bu planlar kapsamında sanayileşme hamleleri gerçekleştirilirken, tarımsal verimlilik de artırılmaya çalışılmıştır. Ancak, Sovyetler Birliği'nden alınan borçlar nedeniyle halk üzerindeki vergi yükü ağır olmuş ve bu durum toplumsal hoşnutsuzluklara neden olmuştur (Meisner, 1999: 104-106). Kore Savaşı sırasında Kuzey Kore'ye verilen destek ve ABD ile yaşanan çatışmalar, Çin'in ekonomik durumunu daha da zorlaştırmış, ülke ciddi bir mali krizle karşı karşıya kalmıştır (Meisner, 1999: 106-108).

1958'de Mao'nun başlattığı Büyük İleri Atılım, Çin'i modern bir sanayi devleti yapma ve SSCB'den önce gerçek komünizme ulaşma hedeflerini

içermekteydi. Bu süreçte çelik üretimi ve tarımsal kolektivizasyon artırılmış, ancak tecrübesiz yönetim ve yanlış politikalar sonucunda çelik üretimindeki kalitesizlik ve tarımsal üretimdeki düşüş, büyük bir kıtlığa ve yaklaşık otuz milyon insanın ölümüne yol açmıştır (MacFarquhar vd, 2006: 384-385). Stalin'in ölümü sonrası SSCB ile ilişkilerin bozulması ve Nikita Kruşçev'in farklı politikalar izlemesi, iki ülke arasındaki gerilimleri artırmıştır. Çin'in Batı karşıtı tutumu ve Tayvan yakınlarındaki adalara yönelik saldırılar, Sovyetlerin tepkisini çekmiş ve Çin-SSCB ilişkilerinin daha da kötüleşmesine yol açmıştır (MacFarquhar vd, 2006: 5-7).

1966'da Mao, sosyalizm içinde kapitalist eğilimlerin arttığını gözlemleyerek, toplumdaki bu yozlaşmayla mücadele etmek amacıyla Kültür Devrimi'ni başlatmıştır. Bu devrim sürecinde, "Kızıl Muhafızlar" adı altında örgütlenen gençler, Mao'nun ideallerine bağlı kalmayanları hedef alarak, ülke genelinde büyük bir terör dalgası başlatmıştır. Bu süreç, özellikle entelektüeller, sanatçılar ve öğretim üyeleri başta olmak üzere milyonlarca insanın ölümüne veya mağduriyetine neden olmuştur (Bridgham, 1967: 25-26).

2.2.2. Ekonomik Liberalleşme ve Küresel Sisteme Katılım

2.2.3. Deng Dönemi (1976-1992)

Sovyet Birliği ile Çin arasındaki ilişkilerin bozulmasıyla birlikte, Çin-ABD ilişkileri gelişmeye başladı. Özellikle, Tayvan'ın yerine Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üye olarak kabul edilmesi bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. 1972'de dönemin ABD Başkanı Richard Nixon, Çin'i ziyaret etmiştir. ABD, Pekin'in Tayvan üzerindeki egemenlik iddiasını içeren "Tek Çin" politikasını desteklerken, Çin de Batı ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır (Copper, 2013: 49-50). 1976'da Mao'nun ölümünden sonra, 1978'de Deng Xiaoping'in liderlik devri başlamıştır. Mao'nun bir destekçisi olan Deng, 1959'a kadar Mao'nun politikalarını benimsemiştir. Ancak 1960'lardan itibaren "Büyük İleri Atılım" ve "Kültür Devrimi" gibi politikaların Çin'e zarar verdiğini savunmaya başlamıştır. Bu eleştiriler nedeniyle Mao tarafından kapitalist yol izlemekle suçlandı ve 1967'de ev hapsine alınıp sürgüne gönderilmiştir (Vogel, 2017: 44).

Deng, iktidara geldikten sonra önceden savunduğu fikirleri gerçekleştirme fırsatı bulmuştur. Bu dönemde, uluslararası sistemdeki iki kutuplu sistemin 1971'den itibaren yumuşama dönemine girmesi ve Birleşmiş Milletler'de Tayvan yerine Çin Halk Cumhuriyeti'nin temsil edilmesi de Deng'e uygun bir atmosfer hazırlamıştır. Deng, göreve geldikten hemen sonra "Reform ve Dışa Açılma" politikalarını benimseyerek, Çin'in ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlayacak kurumsal reformlara ve dışa açılmasına izin vermiştir. Bu ekonomik atılımın sonucunda Çin, hızlı büyüme oranlarına ulaşmış ve 1990'lardan itibaren bu büyüme, küresel düzeyde dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır (Wang, 2014: 25).

Deng, ekonomik gücün önemini vurgulayarak, askeri kuvvetin de Çin'in ulusal çıkarlarını korumak için önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir. Deng döneminde, Çin'in dış politikasının önemli bir özelliği, herhangi bir ülkeyle güç mücadelesine girmeden, küresel sistemde Çin'in yerini güçlendirmek için gösterdiği çabalar olarak nitelendirilebilir. Deng, milliyetçilik ve komünizm arasında fark gözetmeksizin, Çin'in kalkınması için çaba göstermiştir (Alperen, 2016: 36). Deng, Batı tarzı küresel sisteme uyum sağlamaya çalışırken, aynı zamanda Çin'in çıkarlarına uygun olmayan düzeni de değiştirmeye çaba göstermiştir. Uluslararası örgütlerle ilişkilerini geliştirerek, komşularıyla olan sorunları çözmeye çalışmış ve ABD gibi etkili aktörlerle dostça ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Aynı zamanda, diğer ülkeler tarafından kabul edilen tüm norm ve kurallara eşit şekilde bağlı olduğunu vurgulamıştır. Deng'in diplomasiye dayalı dış politikası genellikle stratejik değil, taktiksel olarak değerlendirilir (Alagöz, 2015: 84). Deng, Çin'in nükleer silahlara sahip olmasını ve uzay çalışmalarındaki ilerlemeyi takdirle karşılayarak, bu durumun Çin'in uluslararası alandaki konumunu ve itibarını olumlu yönde etkilediğine inanmıştır. Bu nedenle, Deng'in ekonomiye verdiği önemin sadece geçici ve koşullara bağlı olduğu düşünülmekte, aksi takdirde askeri ve siyasi gücü hiçbir zaman ihmal etmediği kabul edilmiştir. Deng döneminde Çin'in uluslararası düzenle uyumlu bir politika izlemesi stratejik bir gereklilik olarak algılanmıştır (Cable, 2017: 8).

2.3. Soğuk Savaş Sonrası Çin Dış Politikası

2.3.1. Jiang Zemin Dönemi (1992-2003)

Reform ve dışa açılma politikalarının 1978’de başlamasının ardından en belirgin etkileri, Çin’de artan sanayi üretimi ve tüketim hızı üzerinde ortaya çıkmıştır. Bu artış, ülkenin enerji talebini de artırmış ve 1993 yılında Çin’in ulusal petrol üretimi, tüketiminin gerisinde kalmıştır. Bu nedenle 1993’ten itibaren net petrol ithalatçısı olan Çin, politikalarını küresel finans ve enerji piyasalarıyla entegrasyonu hedefleyerek yönlendirmiştir. Bu bağlamda, 1992’de göreve gelen Jiang, ÇKP’nin küresel sistemle daha fazla bütünleşmesini amaçlayarak yeniden tanımlanmasını sağlamış ve 2001’de Çin, Dünya Ticaret Örgütüne üye olarak kabul edilmiştir. Aynı yıl, Çin’de özel sektör ve piyasalar resmi olarak ekonomik bir toplumsal güç olarak tanınmıştır (Yüce, 2021: 3). Deng döneminde uygulanan kısmen aktif dış politika, Çin’de yaşanan Tiananmen olaylarıyla birlikte farklı bir rotaya girmiş ve Çin’in dış politikası da bu olaydan etkilenecek değişmiştir. İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi ve tek kutuplu dünya düzeninin ortaya çıkması, gelişen yeni dünya düzeni ve Çin’in ekonomik gücünün artması, Jiang döneminde Çin’in bölgesel ve küresel düzeyde daha etkin bir dış politika izlemesine yol açmıştır (Cable, 2017: 1-8). Özellikle 1989 Tiananmen olaylarının Çin’in dış politikasına getirdiği olumsuz etkileri bertaraf ederek, “Asya-Pasifik” bölgesinde etkili bir aktör olma yolunda ilerlemiştir. Bu bağlamda, Şanghay İşbirliği Örgütü’nün kurulmasında öncü rol oynaması, Çin’in yükselen bir güç olarak attığı en önemli adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Jiang, önceki liderler Mao gibi ideolojik bir yaklaşım sergilememiş ve Deng gibi ideolojiden bağımsız olarak hareket etmemiş, Çin’in milli çıkarlarını elde etmek için en rasyonel dış politikayı benimsemiştir (Ekrem, 2011: 8-10). Çin, yeni dünya düzeninin gerekliliklerine uygun olarak siyasi anlamda liberalleşme, hukuk sistemini ve anayasayı bu düzene göre yeniden şekillendirmekten kaçarak büyük pazarını, dış politikasında önemli bir koz olarak kullanmıştır. “Ne olursa olsun, Çin’e gel, yatırım yap” şiarıyla hareket eden Çin, 2001’de Dünya Ticaret Örgütü’ne katılarak en çok doğrudan yatırım yapılan ülkelerden biri olarak kabul edilmiştir (İnançlı ve Kamacı, 2010: 139-140).

Çin, tek parti yönetimine sahip sosyalist bir ülke olmasına rağmen uluslararası piyasalar ve özel sektörle giderek artan etkileşimi, küresel sistemde Çin'in yükselişinin mevcut düzen için bir "tehdit" olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu sebepten dolayı Pekin İdaresi, ülkenin dış dünyaya karşı imajını yeniden şekillendirmek için 2000'li yıllardan itibaren çabalarına girişmiştir (Yüce, 2021: 3). 2002 yılının Aralık ayında "Barışçıl Yükseliş" teorisinin doğduğu ve Parti Okulu Merkez Komitesi Başkanı Zheng Bijian ile Çin Reform Forumu'ndan bir delegenin ABD ziyaretine dayandığı belirtilmektedir (Bonnie vd, 2007: 293). Zheng, ABD ziyareti sırasında George W. Bush yönetimi ve Amerikalı bilim insanlarıyla Çin'in küresel ilişkilerde artan rolü hakkında yapılan tartışmalarda, Çin'in yükselişine ilişkin farklı ve belirsiz görüşlerin olduğunu görmüş ve Pekin'e dönüşünde Merkez Komite'ye sunduğu raporda "Çin'in Barışçıl Yükselişinin Gelişme Yolu" kavramını öne sürmüştür. Zheng, 2003 yılının Kasım ayında Boao Forumu'nda Çin'in gelişme yolunun "sadece yükselme mücadelesi vermekle kalmadığını; aynı zamanda barışı koruduğunu ve hiçbir zaman hegemonyayı amaçlamadığını" ifade etmiştir (Yüce, 2021: 4-5).

2.3.2. Hu Jin Tao Dönemi (2002-2012)

2000-2001 yıllarında Çin'in birçok kıtada bölgesel işbirlikleri kurması ve önemli dış yardımlar yapması, küresel sistemde Çin'in yükselişinin bir tehdit olarak algılanmasını güçlendirmiştir. Bu dönemde ortaya atılan "Barışçıl Yükseliş" kavramı, 2004 yılında "Barışçıl Kalkınma" sloganıyla yer değiştirmiş ve Hu yönetimi tarafından temel dış politika ilkesi olarak benimsenmiştir. Pekin, 2005 ve 2011 yıllarında yayınladığı dış politika beyaz kitaplarında barışçıl kalkınmaya olan bağlılığını vurgulamıştır (Zhang, 2015: 8). "Çin Tehdidi" söylemlerinin ekonomik ve siyasi atılımlarına olumsuz etki yapmaması için Pekin yönetimi ve Hu, dış politika söylemlerini ve eylemlerini "Ahenkli Toplum" ve "Ahenkli Dünya" doktrini üzerinde şekillendirmeye çalışmıştır (Yüce, 2021: 5). Hu, 2004-2005 yıllarında dış politikada resmi bir unsur olarak "uyum" kavramını tanıtmıştır; bu da Çin merkezli uluslararası ilişkiler çalışmalarında önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir (Nordin, 2016: 162). Özellikle, 2006'da BM'nin kuruluşunun 60. yılını anma zirvesinde yaptığı konuşmada "ahenkli bir dünya inşa etmenin" önemine vurgu

yapmasıyla bu kavram daha da önem kazanmıştır. Bu konuşmadan sonra, 2006'da ÇKP Merkez Komitesi Dış İlişkiler Çalışma Konferansı, “ahenkli bir dünya inşa edilmesinin teşvik edilmesini” Çin'in dış politikasındaki önceliklerden biri olarak belirlemiştir (Jian, 2007: 30).

Hu, on yıllık iktidar döneminde, özellikle ekonomi ve askeri alanlarda olmak üzere birçok alanda büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Çin ekonomisi yılda %11,5'lik bir büyüme oranıyla, 2010'da dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir (Lampton, 2014: 33-34). Uzay çalışmalarını 2003'te başarıyla tamamlayarak, 2011'de uzay istasyonunu kurarak teknoloji alanında da önemli adımlar atmıştır (Lampton, 2014: 170). 2008'de Çin'in ev sahipliğinde gerçekleşen Pekin Olimpiyat Oyunları, Çin halkının tarih boyunca hissettiği aşağılık duygusunu bir ölçüde unutturmuştur. Ayrıca, Çin-Tayvan ilişkileri önemli ölçüde gelişmiş, ancak 1995'te Çin'in Tayvan yakınlarına doğru füzeler göndermesiyle ABD'nin bölgeye askeri araçlar göndermesi sonucunda “Tayvan Boğazı Krizi” yaşanmıştır (Copper, 2013: 198-206)

Bu dönemde, kalkınma çabaları geniş bir kabul görmüş ve kırsal-kentsel bölgeler arasındaki eşitsizlikleri azaltmaya yönelik adımlar atılmıştır. Tarımdan alınan vergiler kaldırılarak, kırsal kesimde emeklilik sigortası gibi uygulamalar başlatılmıştır. Hükümet ve sivil toplum arasındaki iletişim ve işbirliği geliştirilmiş, eğitim ve istihdam sorunlarına odaklanılmış, yaşlıların bakımı ile konut sorunları çözülmeye çalışılmıştır (Lampton, 2014: 37-38).

2.3.3. Xi Jinping Dönemi (2012-)

Xi, Mao ve Deng gibi Çin siyasi tarihinin en etkili liderlerinden biri olarak görülmektedir. Xi, 2013'ten itibaren devraldığı liderlik pozisyonunu, Çin'in süper güç statüsüne yükseltilmesi misyonuyla odaklı hale getirmiştir. Bazı araştırmacılar, Xi'nin dönemindeki dış politikayı “barışçıl kalkınmanın sonu” olarak nitelerken, diğerleri ise bu politikaları “yeni diplomasi” olarak tanımaktadır. Genel olarak, bu dönemin “barışçıl yükseliş”ten uzaklaştığını ifade edilirken, Jian Zhang bu dönemi “Barışçıl Kalkınma 2.0” olarak adlandırmaktadır (Zhang, 2015: 8). Yazar, Çin'in ekonomik gelişimi için hayati öneme sahip istikrarlı bir dış politika olan “barışçıl

gelişme” stratejisine hala bağlı kalındığını, ancak bu stratejinin Xi liderliğinde farklı bir yöntemle uygulandığını savunmaktadır. Xi liderliğinde, Çin’in geçmişte sürdürdüğü “kapasiteni sakla ve zamanını bekle” politikasından kesin bir şekilde uzaklaşarak daha özgüvenli ve proaktif bir politika benimsediği belirtmektedir (Yüce, 2021: 5). Xi, oldukça baskın ve otoriter bir lider olarak, Çin Komünist Partisi’nde değişikliklere giderek görev süresinin on yıldan daha uzun olmasını sağlamıştır. Ayrıca, Çin Anayasası’na on dört doktrinini ekleyerek, ilerleyen yıllarda Çin’in izleyeceği yolun belirlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu on dört doktrin kısaca şunları içermektedir: Komünist parti liderinin ülke işlerinde mutlak yetkiye sahip olması, sosyalist öğretinin muhafaza edilmesi, iktidar birimlerinin yasalara uyması, reform sürecinin devamı, insan odaklı yönetim ve idare, yaşam standartlarının yükseltilmesi ve insanlık için ortak bir geleceğin oluşturulması (BBC Monitoring, 2017).

Modern dönem Çin dış politikasında “Barışçıl Kalkınma” söylemi, 2006’dan itibaren “Ahenkli Dünya” kavramıyla desteklenmeye başlandı ve bu süreç Xi döneminde kabul edilen “Çin Rüyası” kavramıyla güçlendirilmiştir. Xi’nin geliştirdiği ‘Çin Rüyası’ söylemi, Batılı değerlerin özellikle bireysellik ve demokrasi gibi kavramlarının karşısında parti ve rejimin meşruiyetini güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Yüce, 2021: 6).

2.4. Kuşak Yol Projesi

Xi döneminde faaliyete geçen en önemli projelerden biri Bir Kuşak Bir Yol Projesi (One Belt One Road) olmuştur. Bu proje, eski İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasını ve ülkelerin kara ve deniz yollarıyla Çin'e bağlanmasını amaçlamaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi, Çin için önemli bir "marka" girişimi olarak öne çıkmaktadır ve ihracata dayalı Çin ekonomisi için büyük bir stratejik öneme sahiptir. Ancak, bu girişimde enerji ithalatının çeşitliliği ve ithalatın hızlandırılması gibi konular da büyük önem taşımaktadır. Kuşak ve Yol Projesi, geniş bir bölgeyi kapsamakta olup, büyük otoyollar, limanlar, enerji santralleri ve diğer altyapı ağlarının inşa edilmesini içermektedir (Korkmaz, 2021: 4). Proje, 7 Eylül 2013 tarihinde Kazakistan'daki Nazarbayev Üniversitesi'nde Xi Jinping'in "İnsan-insan

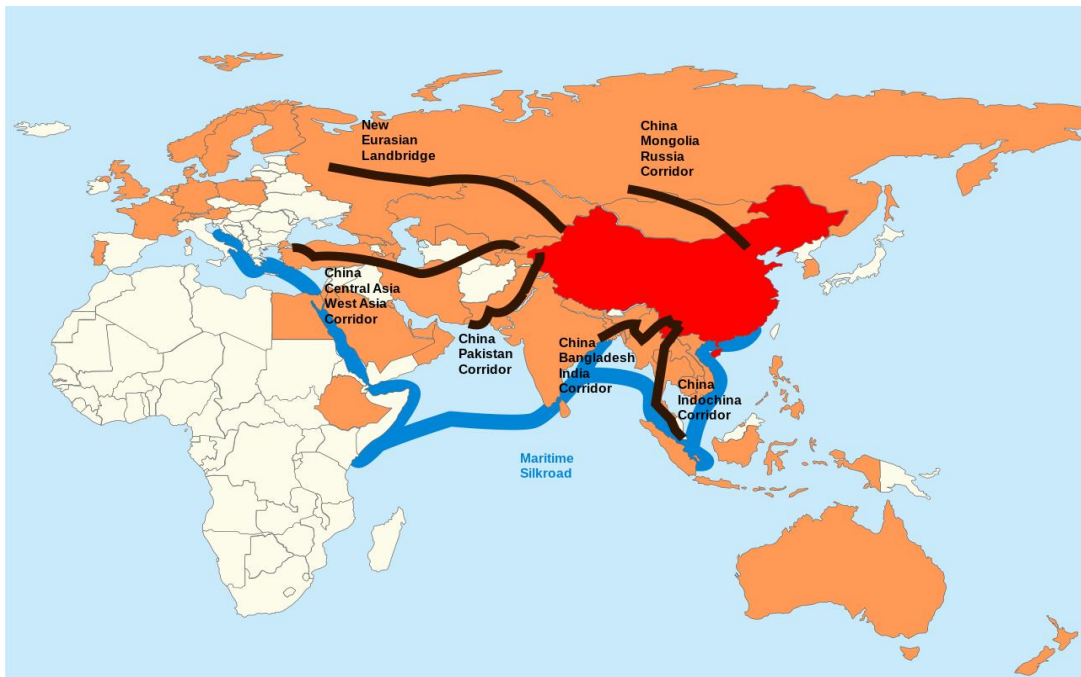
dostluğunu geliştir ve daha iyi bir gelecek yarat" başlıklı konuşması sırasında duyurulmuştur. Xi, Nazarbayev Üniversitesi'nden fahri doktora aldığı törende Çin ile Kazakistan arasındaki geleneksel dostluğu vurgulamış ve Çin'in iyi komşuları ve Orta Asya ülkeleriyle dostane işbirliği politikasını kapsamlı bir şekilde açıklamıştır (Abid, 2015: 6).

Devlet Başkanı Xi Jinping yönetimi tarafından ortaya konulan Kuşak ve Yol girişimidir. Son zamanlarda, bu girişim birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Xi Jinping'in şu sözleri, temel görüşlerinin bir özetidir: "Çin rüyası kesinlikle hegemonik bir rüya değildir. Kimsenin yerini alma niyetinde değiliz. Ancak Çin'in itibarını ve konumunu yeniden kazanmasına izin verin" (Abid, 2015: 6-7). Eski İpek Yolu'nu yeniden canlandırmak ve Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlamak için ilk olarak duyurulan bu proje, yıllar içinde yeni alanları ve kalkınma girişimlerini de içerecek şekilde genişlemiştir. Çin'in "Yüzyılın Projesi" olarak tanımladığı Kuşak ve Yol girişimi, dünya kara alanının %40'ını, bilinen enerji rezervlerinin %75'ini, dünya nüfusunun %65'ini, 69 ülkeyi ve dünya GSYH'sinin %42'sini içermektedir. (Yaman, 2020). Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıldönümü olan 2049'da, Kuşak ve Yol Projesi'nin altyapı yatırımlarını 30-35 yıl içinde tamamlamayı ve girişimi her yönüyle uygulamayı planlamaktadır. Bu dönemde, bankalar, ortak mevzuat, güvenlik ve işbirliği anlaşmaları ile siyasi ittifaklar aracılığıyla mal ve insanların serbest dolaşımının sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca, karayolları, demiryolları, limanlar, elektrik şebekeleri, doğalgaz boru hatları ve diğer altyapı projelerinin tamamlanması planlanmıştır (Yaman, 2020).

Kuşak ve Yol girişimi, 2020 yılına kadar finans piyasasında önemli bir rol oynamıştır. Girişimin toplam değeri 4-8 trilyon dolar arasında tahmin edilmektedir ve binlerce proje bu çerçevede hayata geçirilmektedir. Bu projelerin yarısından fazlasının Çin devletine ait şirketler tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Çin, bu girişim kapsamında yaklaşık 130 ülke ile işbirliği anlaşmaları imzalayarak bugüne kadar yaklaşık 200 milyar dolar tahsis etmiştir (Korkmaz, 2021: 6). Kuşak ve Yol girişimi, gelecekteki hedeflerine ne ölçüde ulaşabileceğinin yanı sıra, mevcut halinde iki ana ayağa sahiptir: Birinci ayağı, "Bir Kuşak Bir Yol" kara güzergahı olarak bilinmektedir. Bu güzergah, Çin'i Orta Asya üzerinden Avrupa'nın orta ve batı

bölgelerine bağlamaktadır (Chatzhy ve Mcbride, 2021). İkinci ayağı ise "Deniz Kuşak Yolu" olarak adlandırılmaktadır ve Çin'in Güney Asya'yı Akdeniz'e ve Afrika'ya demiryolu ağıyla bağlayarak Orta Asya'ya uzanmasını amaçlamaktadır. Kuşak ve Yol girişimini destekleyen birlikler arasında ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği), Şanghay İşbirliği Örgütü ve BRICS ülkeleri yer almaktadır (Korkmaz, 2021: 7). Buna göre aşağıdaki koridorlar Kuşak ve Yol projesine dahil edilmiştir:

- Batı Çin-Batı Rusya Koridoru: Yeni Avrasya Kara Köprüsü, Çin'in batısından Rusya'nın batısına uzanmaktadır.
- Çin-Moğolistan-Rusya Koridoru: Çin'in kuzeyini Moğolistan üzerinden Rusya'nın doğusuna bağlamaktadır.
- Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridoru: Çin'in batısını Orta ve Batı Asya üzerinden Türkiye'ye bağlamaktadır.
- Çin-Çinhindi Yarımadası Koridoru: Çin'in güneyini Çinhindi üzerinden Singapur'a bağlamaktadır.
- Çin-Pakistan Koridoru: Çin'in güneybatısını Pakistan üzerinden Arap Denizi'ne bağlamaktadır.
- Çin-Bangladeş-Hindistan-Myanmar Koridoru: Çin'in güneyini Bangladeş ve Myanmar üzerinden Hindistan'a bağlamaktadır (Korkmaz, 2021: 10-11).

Fotoğraf 1: Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Koridorları Gösterilmiştir (Wikipedia.org).

Kuşak ve Yol Girişimi'nin temel olarak iki önemli işlevi bulunmaktadır. İlk olarak, ihracata yönelik ekonominin sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir. İkinci olarak, enerji ve hammadde ithalatında süreklilik, hız ve çeşitlilik açısından büyük avantajlar sunmaktadır. Ayrıca, Çin için bu jeopolitik girişimin özellikle Asya-Pasifik bölgesinde ABD'nin örtülü kuşatmasına karşı rahatlatıcı bir işlevi bulunmaktadır. Girişimin bir kolu ve dolaşım alanı olarak Çin, bölgede devam eden ABD hegemonyasına karşı önemli bir karşı hegemonya alanı oluşturmuştur (Cai, 2017). Çin'in özellikle enerji sektöründe Basra Körfezi'nden Malakka Boğazı'na kadar önemli tedarik noktalarını vazgeçilmez bir deniz hattına dönüştürmeye çalıştığı ortaya çıkmıştır. Ek olarak, Çin ekonomik dönüşümü desteklemek amacıyla fazla kapasite, kaynak ve insan gücü ihraç etmektedir. Çin'in imalat sektörünün gücü, altyapının geliştirilmesinde açıkça görülmektedir. Orta ve Güneydoğu Asya'da altyapı yatırımlarının eksikliği bu ihtiyacı vurgulamaktadır (Shen, 2016). Asya ile Avrupa arasında ekonomik ve stratejik entegrasyon arttıkça, Çin dünyanın merkezi haline gelebilir ve ABD'nin hegemonyasına gerçek manada meydan okuyabilir. Ancak, Kuşak ve Yol Girişimi'nin ideolojik unsurları güçlü bir Marshall Planı benzetmesi yapmak yanıltıcı olabilir. Girişimin temel kaygıları ekonomik sorunlar üzerinedir ve bu bağlamda ele alınmalıdır (Rej, 2020).

2.5. Ekonomik Yükseliş

Çin, 1800'lerin ortalarına kadar dünyanın en büyük ekonomisiydi ve binlerce yıl süren kültürel ve ekonomik üstünlüğü, imparatorlar ve bürokrasi tarafından desteklenerek Çin'i dünyanın merkezi olarak konumlandırmıştı. Yeni İpek Yolu, yani Bir Kuşak Bir Yol projeleri, Çin'in ekonomik gücünü artırarak onu bilgi, enerji ve sanayi açısından dünyanın merkezine yerleştirmektedir. Doğu ve Güney Asya'nın en büyük 10 ekonomisinin toplam büyüklüğü, 1970 yılında satın alma gücü paritesine göre hesaplandığında, Kuzey Amerika ve Avrupa'nın en büyük 10 ekonomisinin yalnızca yüzde 30'u kadar idi. Ancak 2011 yılında, bu doğulu ekonomilerin toplam üretim hacmi Batılı ekonomilerinkini geçerek yaklaştı ve 2014'te yüzde 10'un üzerine çıktı; bu durum dünya ekonomik gücünün batıdan

doğuya doğru kaydığını göstermektedir. Çin, 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa Kalkınma Bankası ve Dünya Bankası'na alternatif olarak Asya Yatırım Bankası'nı kurarak bu ekonomik kaymayı hızlandırdı. ABD ise Çin'in hızlı büyümesini bir tehdit olarak algılamıştır, bu durumu gösteren ABD Ulusal Güvenlik Stratejik belgesi 2014 yılında yayınlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya hızla değişiyordu ve bunun birçok nedeni vardı, ancak en önemlilerinden biri Çin ekonomisinin 1970'lerden itibaren hızla büyümesiydi. 2015'e gelindiğinde, uluslararası fiyat farklarını dikkate aldığımızda Çin ekonomisi dünyanın en büyük ekonomisi olarak ABD'nin önüne geçmişti. 1980'lerde Türkiye ekonomisiyle benzer büyüklükte olan Çin ekonomisi, bugünkü konumuna ulaşmak için yaklaşık 35 yıl boyunca yılda ortalama %10 büyüme kaydetmiştir. Çin ekonomisinin mevcut büyüklüğü, doğal olarak "en büyük" ve "en çok" listelerine yansımaktadır (Oktay, 2018: 9). Şu anda Çin, dünyanın en büyük ihracatçısı ve ikinci en büyük ithalatçısı konumunda bulunmaktadır. Ayrıca, yabancı sermaye çekme konusunda da önde gelen ülkelerden biridir. Çin'in büyüme hızı, ulusal tasarruflar, orta gelir tuzağı, merkezîyetçilik düzeyi ve kişi bağımlılığı gibi konular, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve siyasi gelişme süreçleri üzerinde düşünülenlere farklı etkenlerin nasıl etkileyebileceği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır (Oktay, 2018: 2).

1950-1978 arasında Çin, sosyalist bir sistem altında gelişti. Bu dönemde tarım ekonomisine önem verilirken, ekonomik büyüme oranı genellikle yüzde 5 ile 7 arasındaydı. Ancak, Çin ekonomisinin dönüm noktası niteliğindeki mucizevi büyüme dönemi 1978'de piyasa ekonomisi reformlarıyla başladı. Bu tarihten itibaren, 35 yıl boyunca Çin ekonomisi yılda ortalama yüzde 10 büyüdü. Bir ekonominin yılda yüzde 10 büyümesi, büyüklük olarak yaklaşık yedi yılda bir ikiye katlanması anlamına gelmektedir. Bu büyüme hızıyla Çin ekonomisi, 2011'de 1977'deki büyüklüğünün 25 katına ulaşmıştır (Saray ve Gökdemir, 2017: 8-9).

Hızlı büyümenin sonucunda, Çin ekonomisi 1990'da dünyanın 11. büyük ekonomisi iken, 20 yıl içinde sırasıyla Brezilya, Rusya, İspanya, Kanada, İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya'yı geçerek 2010'da nihayet Japonya'yı da geride

birakarak ABD'nin ardından dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline gelmiştir. Dünya Bankası verilerine göre, 2014'te ABD ve Çin'in GSYH'leri sırasıyla 18 ve 10 trilyon ABD doları olmuştur. Ancak, bu rakamlardan her iki ekonominin gerçek göreceli büyüklüklerini çıkarmak mümkün değildir (Oktay, 2018: 10). Bu durumun nedeni, her iki ülkede fiyat seviyelerinin büyük farklılıklar göstermesidir. Çin'de fiyatlar ABD'den daha düşük olduğundan, Çin'in 10 trilyon dolarlık yıllık üretimi, ABD'nin aynı parasal değerdeki üretiminden daha fazla mal ve hizmete denk gelmektedir. Başka bir deyişle, Çin'deki ürün ve hizmetlerin fiyatları ABD'dekilerle aynı olsaydı, Çin'in GSYH'sı ABD'den daha yüksek olurdu (Oktay, 2018: 10). Ekonomiyi sanayi, tarım ve hizmetler olmak üzere üç sektöre ayırdığımızda, Çin sanayi sektöründe ABD'den otuz beş kat daha büyük, tarım sektöründe ise beş kat daha büyüktür. Ayrıca, ABD hizmet sektöründe Çin'i geçerek çok iyi bir konumdadır. İnşaat sektöründe ise, 2011-2013 arasında Çin'de kullanılan çimento miktarı, ABD'de 20. yüzyıl boyunca kullanılan toplam çimento miktarına eşittir (Yurttaçıkılmaz vd, 2020: 4).

BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı verilerine göre, 2014 yılında Çin, 128 milyar dolarlık yabancı doğrudan yatırım alarak ABD'yi geride bırakarak dünyanın en büyük yabancı doğrudan yatırım alan ülkesi haline gelmiştir. ABD, yıllardır dünya genelinde en fazla yabancı doğrudan yatırım yapan ülke olma unvanını korumaktadır. BM verilerine göre, 2013 ve 2014 yıllarında Çin, sıralamada üçüncü sırada yer almıştır. Çinden diğer ülkelere ise yaklaşık 170 milyar dolarlık doğrudan yatırım yapılmıştır (Oktay, 2018: 25). Fatih Oktay, "Çin Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri" adlı kitabında Çin'in hızlı büyümesine etki eden faktörleri şöyle sıralamaktadır: Çin'in hızlı büyüme nedenleri nelerdir?

- 1978'de piyasa ekonomisi reformları başladı.
- Teknik bilgiye ve yönetim yeteneklerine sahip insan topluluğu.
- Ulusal tasarruf, Çin ekonomisinin hızlı büyümesinde önemli bir faktördür. 2013 yılında Çin'in yatırım oranı %49 olarak kaydedilmiştir, yani ülke içinde üretilen gelirin neredeyse yarısı yatırımlara harcanmıştır.
- Çin'in idari yapısı, ülkenin geçmiş yıllardaki hızlı ekonomik büyümesinde önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Beş katmanlı bir idari yapıya

sahip olan ülke, her seviyedeki yerel yöneticilere geniş yetki ve sorumluluklar vermektedir. Bu yerel yöneticiler, ekonomik büyümeyi teşvik eden bir performans sistemi içinde yer alarak gelirleri ve kariyer fırsatlarını bu büyüme yarışıyla ilişkilendiriyorlar. Devletin üst düzey yöneticileri, yetenek ve yetkinliklerin ön planda olduğu bir süreçte seçilip eğitilerek terfi ettirilmektedir.

- Finansal sistemde devletin güçlü kontrolü bulunmakta olup, neredeyse tüm bankalar devlete aittir. Bu kontrol altındaki politikalar, Çin'in hızlı ekonomik büyümesinde temel bir rol oynamaktadır. Bu politikalar, kaynakların yönlendirilmesini sağlar ve döviz kurları ile sermaye hareketlerini daha iyi yönetmeye yardımcı olmaktadır.
- Çin'de nüfus kontrol politikalarının uygulanmasının ardından doğurganlık oranının düşmesi, çalışma çağındaki nüfusun oranını artırmıştır. Bu durum, kişi başına gelirden ve tasarruf oranlarında artış gibi olumlu etkilere sahip olan "demografik getiri" olarak adlandırılmaktadır. Aile düzeyinde incelendiğinde, eskiden iki kişi çalışıp altı çocuğa bakarken artık tek çocuğa bakılması, aile içi kişi başı gelirden, yaşam standartlarında ve tasarruf oranında bir artışa neden olmuştur (Oktay, 2018: 101-186).

İstatistiklere ve rakamlara göz attığımızda, Çin'in son yıllardaki gelişiminin yol haritasını görebiliriz. Çin'deki hakim siyasi söylem, ülkenin 1978'den bu yana ekonomik alanda birçok değişiklik yaptığını ve kapsamlı reformlar gerçekleştirdiğine, ancak siyasi açıdan çok az değişiklik yaşandığına inanmaktadır. Bu çerçevede, Çin'in deneyimini "daha az siyasi reformla büyük ekonomik reformlar" olarak tanımlamak daha doğru olabilir (Lin, 2013: 29). Tabii ki, bu, Çin'in modernleşme ve kalkınma sürecindeki siyasi yapısını göz ardı etmek anlamına gelmez. Günümüz Çin'inin kalkınma ve modernleşme başarısı büyük ölçüde bürokrasi geleneğine, Konfüçyüsçü kültüre ve liberalizm ile müdahale arasında köprü kurabilen bireylerin tarihsel mirasına dayanmaktadır. Ancak, Çin'in 1979'dan sonra modernleşme sürecinde görülen şey, siyasi reformların düzeyini belirleyen bir faktör olarak ekonomik reformların önceliklendirilmesidir (Mahruq vd, 2018: 5). Bu bağlamda, 12 Kasım 2013 tarihleri arasında Pekin'de düzenlenen ve 1978'den bu

yana Çin Komünist Partisi'nin en önemli oturumu olarak kabul edilen Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Üçüncü Plenum Toplantısı önemlidir. "Reform Planı" veya İkinci Reform Planı olarak bilinen bu parti genel kurulunda, Çin'in 2020 ve sonrasındaki kalkınma yol haritası çizilmiştir (Third Plenary Session of 18th CPC Central Committee, 2013). Xi Jinping'in üçüncü plenumdaki planı, "Dört Nokta" planı olarak adlandırılabilir ana konulara odaklanmaktadır: sosyal eşitlik, eşitsiz kalkınma, devlete ait şirketler ve siyasi istikrar. Xi'nin planında, ülkenin uluslararası ticaretteki yüzde 13'lük payı göz önüne alınarak belirlenen iç hat rota, yolsuzlukla mücadele, reformların yönlendirilmesi ve denetlenmesi için merkezi bir grup oluşturulmuştur (Mahruq vd, 2018: 8).

Bazı araştırmacılar ve iktisatçılar arasında, Çin'in ekonomisinin yakın gelecekte Amerika'nın ekonomisini geride bırakabileceği görüşü yaygındır. Bu durum, Çin'in dünya çapında önde gelen bir askeri güç haline gelmesini ve böylece ABD'nin yerini dünyanın en güçlü ülkesi olarak almasını öngörmektedir. Pekin Üniversitesi'nden saygın bir iktisatçı olan Yao Yang, Çin'in gayri safi yurt içi hasılasının 2029'da ABD'nin ekonomisini geçebileceğine inanmaktadır (Yang, 2014: 11). Ancak bazıları, Çin'in rakiplerine kıyasla ekonomik gücünün zirveye yaklaştığını düşünmektedir. Amerikalı iki siyaset bilimci, Hal Brands ve Michael Beckley, Çin'in yükselişinin artık durma noktasına geldiğini savunuyorlar. Onlarca yıl süren "Zirve Çin" dönemi önümüzde ve bundan üstü olmayacağını öngörmüştür (2022: 42). 2011 yılında ABD merkezli bir yatırım bankası olan Goldman Sachs, Çin'in Amerika'nın gayri safi yurt içi hasılasını 2026'da geçeceğini ve yarım yüzyılın ortasına gelindiğinde %50'den fazla büyüyeceğini tahmin etmişti (Goldman Sachs, 2011). Ancak bu öngörü gerçekleşmemiştir. 2022 yılı sonunda banka, Çin ekonomisinin ABD ekonomisini ancak 2035'te geçeceğini ve en yüksek noktasının sadece %14 daha büyük olacağını düşünmektedir (Goldman Sachs, 2022). Geçtiğimiz yıl yapılan etkili bir tahmin ise Avustralyalı düşünce kuruluşu Lowy Enstitüsü'nden Roland Rajah ve Alyssa Leng'e aittir; onlara göre Çin'in zirvesi benzer bir görünüm sergilemektedir. Ancak bazıları, daha düşük bir zirveye işaret etmektedir (2022: 22). Araştırma şirketi Capital Economics'e göre, Çin ekonomisi hiçbir zaman birinci sıraya yükselemeyecektir. 2035 yılında ABD'nin ekonomik

büyükliğünün %90'ına ulaşacak ve daha sonra gerileyecektir (Capital Economics, 2022).

Zirve Çin teorisi, stabil bir temele dayanan bazı olumlu faktörlere dayanarak sürekli bir durumu öngörür, ancak bu faktörler zamanla olumsuz faktörlere dönüşebilir ve bu ülkenin ilerlemesini engelleyebilir. Örneğin, Çin'in işgücü nüfusu yaklaşık on yıl öncesine göre azalmaktadır. Çin Komünist Partisi'nin Çinli çiftleri daha fazla çocuk sahibi olmaya teşvik etme çabaları boşa çıkmaktadır, çünkü BM'ye göre, yarım yüzyıl içinde Çin'in işgücü nüfusu %25'ten fazla azalabilir (Khurram, 2023). Ayrıca, Amerika, Pekin'in belirli önemli teknolojilerdeki yeteneklerine engel olmayı planlamaktadır. Buna karşılık, Çin iki şekilde tepki verebilir: Birincisi, Xi Jinping'in varsayımsal reformları, Çin ekonomisine daha fazla özgürlük tanıyarak büyüme ve vatandaşların yaşam kalitesini artırma yolunda ilerleyebilir. İkincisi, Çin'in ekonomik büyümesinin zayıflamasıyla birlikte daha saldırgan bir yaklaşım benimsemesi olasıdır (Khurram, 2023)

2.6. Çin Dış Politikasında İran'a Bakış

Çin ve İran arasındaki ortaklığın kurulması, genişletilmesi ve pekiştirilmesi rastlantı değildir. Her iki ülke de yıllar boyunca kendi ve karşılıklı çıkarlarını ilerletmek amacıyla ilişkilerini geliştirmiştir. İslam Cumhuriyeti açısından, Çin Soğuk Savaş döneminde iki süper güce ve 1990'lardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı koymak için stratejik bir seçenek haline gelmiştir. Bununla birlikte, Çin-İran ilişkilerinin değeri yalnızca İran tarafından takdir edilmemektedir. Aksine, İslam Cumhuriyeti de Çin'e cazip gelmektedir (Kauffman, 2022: 65). Nitekim, Buzan ve Wæver'in görüşlerine paralel olarak, İran, Basra Körfezi'nde bir "Kilit Devlet" olarak kabul edilmektedir. Siyasi, ekonomik ve askeri gücü, Çin'in bölgedeki daha geniş çıkarları açısından kritik öneme sahiptir. Çin-İran ilişkilerinin seyri, Çinli düşünürler ve politika yapımcılarının uzun süredir İran'ın bölgesel güç statüsünün Basra Körfezi'nde güç ve etki projeksiyonu yaparken vazgeçilmez olduğunu bildiklerini göstermektedir (Degang, 2021: 11). İran'ın stratejik önemini sürekli olarak açıkça kabul etmişlerdir. Çin'in bölgeye yönelik daha geniş diplomatik yaklaşımıyla uyumlu olarak, bu ilişki rekabetçi veya düşmanca değil, işbirlikçi bir

perspektiften çerçevenilmiş ve geliştirilmiştir. Ancak, Basra Körfezi ve daha genel anlamda Orta Doğu, Çin için giderek artan ancak ikincil öneme sahip bir bölge olmaya devam etmektedir. Bu da Çin-İran ilişkilerini ikinci dereceden bir ilişki haline getirmektedir (Scita, 2022: 56-58).

Bu bağlamda, İran İslam Cumhuriyeti bir paradoks içinde görünmektedir; Çin için ikincil bir bölgedeki birinci dereceden bir ortak olarak ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen, Pekin'in ABD ile rekabetinde İran'ın göz ardı edilemez bir değeri vardır; ya Washington'un bölgesel ve küresel etkisine karşı bir araç olarak ya da çatışma seviyesini azaltmak için bir pazarlık unsuru olarak kullanılabilir. Ancak, paylaşılan çıkarlar ve genel olarak tutarlı bir seyir olmasına rağmen, Çin-İran ilişkilerini kusursuz olarak görmek yanlış olur. İran'ın bölgesel davranışları, Çin için bir endişe kaynağı olmaktadır (Ehteshami, 2022: 17). Bu dinamiklerin etkileşimi ve büyük güç-orta güç ilişkisinin doğası, İran'ın Çin'den ne bekleyebileceğini sınırlamaktadır. Ayrıca, Pekin'in, Tahran'ı ve onunla olan ilişkisini korumak için ne kadar siyasi, diplomatik ve ekonomik kaynak harcamaya istekli olduğunu belirlemektedir. Bu nedenle, Çin'in İran ile ortaklıktaki rolü, Çin'in İran'daki çıkarlarının yelpazesini içeren bu özel öncelikler dizisi temelinde yürütülmektedir (Degang, 2021: 13).

Enerji ve daha geniş olarak ekonomik işbirliği, Çin'in çıkar alanlarından biridir. Stratejik alan ise Çin'in İran'daki çıkarlarını hem Basra Körfezi'ndeki bölgesel stratejisinin hem de Soğuk Savaş sırasında SSCB ve ABD ile, 1991'den sonra ise sadece Washington ile olan küresel rekabetinin bir bileşeni olarak içermektedir. Güvenlik ve savunma alanı ise diğer ikisi arasında bir orta noktada yer almaktadır. Enerji güvenliği ve terörle mücadele, İran ile işbirliğinin iki itici gücü olup, doğası gereği bölgesel bir boyuta sahiptir ve nihayetinde İran'ın Basra Körfezi'nin ve daha geniş Orta Doğu'nun istikrarı üzerindeki etkisine bağlanabilir. Savunma işbirliği, ticari düşünceler ile daha stratejik hedefler arasında çalışmaktadır. Son olarak, nükleer işbirliği özellikle Çin-İran ilişkileri gibi bir işbirlikte genellikle ticari mantığın ötesine geçen kendine özgü kritik stratejik bir boyuta sahiptir (Scita, 2022: 58-59).

Bu bölümde, Çin'in dış politikasını Mao Zedong'dan Xi Jinping'e kadar her cumhurbaşkanının döneminde inceliyerek detaylandırmıştır. Mao Zedong'un devrimci dış politika anlayışı, Çin'in dış ilişkilerinde bağımsız bir duruş sergileyerek sosyalist idealleri yayma çabasını yansıtmaktadır. Mao'nun ardından gelen Deng Xiaoping, "reform ve açılım" politikası ile Çin'i dünya ekonomisine entegre etmeyi amaçlamış ve bu dönemde dış politika pragmatik bir yaklaşımla ekonomik kalkınmayı desteklemiştir. Jiang Zemin ve Hu Jintao dönemlerinde, Çin'in dış politikası küresel işbirliği ve çok taraflı diplomasiyi vurgularken, ülkenin ekonomik büyümesi devam etmiş ve Çin, uluslararası kuruluşlarda daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır.

Xi Jinping dönemine gelindiğinde, Çin'in dış politikasında önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Xi Jinping, "Çin Rüyası" vizyonu çerçevesinde ülkenin küresel liderlik iddiasını güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, Kuşak ve Yol Projesi gibi büyük ölçekli stratejik girişimler, Çin'in ekonomik ve siyasi etkisini genişletmek amacıyla başlatıldığı görülmektedir. Bu proje, Asya, Avrupa ve Afrika boyunca altyapı yatırımları ve ticaret yolları oluşturarak, Çin'in küresel ticaret ağlarını yeniden şekillendirmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Xi dönemi, Çin'in Güney Çin Denizindeki iddialarını ve Tayvan'a yönelik tutumunu daha belirgin hale getirmiş, bu da bölgesel ve küresel güvenlik dinamiklerinde önemli değişikliklere yol açmıştır.

Çin'in bu dönemdeki dış politikası, uluslararası arenada daha belirgin bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Kuşak ve Yol Projesi, Çin'in ekonomik yükselişinin en somut örneği olarak, ülkenin küresel ekonomideki etkinliğini ve etkisini artırmıştır. Çin'in ekonomik yükselişi, sadece ticaret ve yatırım alanında değil, aynı zamanda teknoloji, yenilik ve yeşil enerji gibi stratejik sektörlerde de kendini göstermektedir. Bu dönemde, Çin'in ekonomik ve politik gücünün artması, uluslararası ilişkilerde yeni güç dengelerinin oluşmasına ve küresel düzenin yeniden şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, bu bölümde yapılan analizler, Çin'in dış politikasındaki evrimi ve ekonomik yükselişini kapsamlı bir şekilde değerlendirerek, ülkenin küresel

arenadaki stratejik konumunu ve etkisini ortaya koymaktadır. Çin'in bu dinamik dış politika ve ekonomik stratejileri, gelecekteki uluslararası ilişkiler ve küresel ekonomik düzen üzerinde derin ve kalıcı etkiler yaratabilir. Çalışmanın devamında, bu stratejilerin Çin-İran ilişkileri bağlamındaki yansımalarını daha detaylı olarak inceleyerek, çalışmanın ana argümanı güçlendirilecektir.

III. BÖLÜM

İRAN DIŞ POLİTİKASI

Yeni nesil araştırmacılar, İran'ın dış politikasını değerlendirirken geçmişteki yaklaşımlardan farklı bir perspektif sunmaktadır. Bu yeni yaklaşıma göre, İran'ın dış politikası sadece dış etkenlerle açıklanamaz; aksine iç dinamiklerin önemli bir rol oynadığı göz önünde bulundurulmaktadır. İran'ın dış politikası, iç politikadaki değişimler, ideolojik faktörler ve diğer iç dinamiklerle birlikte şekillenir. Bu nedenle, İran'ın dış politika kimliklerinin oluşumunda çeşitli iç faktörlerin etkili olduğu ileri sürülmektedir. İran'ın dış politikasını belirleyen temel unsurlar arasında tarihi, coğrafi konumu, İslam dini ve devrimci ideoloji yer almaktadır. Bu unsurlar, İran'ın dış politikasını şekillendiren temel kimlikler olarak kabul edilmektedir. İran'ın dış politikasını açıklamak için İran milliyetçiliği (İranlılık), İslam (Şii kimliği), jeopolitik konumu (Şii Hilali) ve devrim ihracı gibi prensipler öne çıkmaktadır (Rigiderakhshan, 2020: 3).

Kahramanpur, İran'ın dış politikasını oluşturan faktörleri siyasal Şii İslam, Velayet-i Fakih doktrini ve anti-emperyalizm gibi faktörlere dayandırmıştır (Kahramanpur, 2015: 164). Firuzabadi, İran'ın dış siyaset kimliğini İran'ın geçmişi, coğrafi konumu ve İran İslam Devrimi gibi unsurlara dayandırmaktadır (2012: 75). Gerges, İran'ın dış politikası, milliyetçilik ve Şii İslam anlayışının birleştirilmesiyle şekillendirilmiştir. Çünkü İran'daki liderlerin ifadelerinde, milliyetçi bir bakış açısını yansıtan İranlılık kimliğinin temellerini görmek mümkün olduğunu söylemektedir (2005: 357). *İranşehr* terimi, İran krallıklarının hükümlerini ifade etmek için Sasani dönemine kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Ancak "İranlılık" kavramı, bir kan bağından ziyade yaşanan topraklarla ilişkilendirilen bir tanımlama olarak geliştirilmiştir (Taflioğlu, 2013: 31). İran medeniyeti, 7 bin yıllık bir tarihe sahiptir

ve en güçlü dönemini Ahameniş İmparatorluğu'nun (M.Ö. 550) zamanında yaşamıştır. Bu dönemde, Kurosh'un liderliğinde, imparatorluğun sınırları genişlemiş; Kafkas Dağları'ndan Hazar Denizi'ne, Arabistan'dan Umman Denizi'ne, Sind Nehri ve Hindikuş Dağları'na doğru uzanmıştır. Batıda ise, Çanakkale Boğazı'ndan Akdeniz'e ve Kuzey Afrika'ya kadar olan bölgeler de imparatorluğun sınırları içinde yer almıştır (Rigidarakhshan, 2020: 13). İran kimliği, Sasani İmparatorluğundan önce siyasi bir boyuta sahip olmamakla birlikte, Sasani İmparatorluğu ve Zerdüştlüğün etkisiyle giderek siyasi bir nitelik kazanmıştır. Safevi döneminde (1501-1736), Şii İslam'ın benimsenmesi yoluyla İran'ın kimliğinin yeniden tanımlanması ve farklılıkların vurgulanmasıyla, İran'ın diğer Müslüman topluluklardan ayrı bir konumda olması amaçlanmıştır (Niray, 2001: 8).

İran'da milliyetçilik, Meşrutiyet devrimi sürecinde (1905-1911) yaygınlaşmış ve Pehlevi döneminde (1925-1978) resmi bir milliyetçilik haline gelmiştir. Meşrutiyet devriminde etkili olan aydınların iki temel amacı belirgin hale gelmiştir: birincisi, bağımsızlığı ve gelişmeyi teşvik etmek; ikincisi ise Pehlevi rejimi, kendi yönetimini meşrulaştırmak için İran'ın ulusal kimliğini bir ideoloji haline getirmiştir (Elhan, 2019: 5). İran'ın ulusal kimliği çerçevesinde yürütülen dış politika, ülkenin geçmişte sahip olduğu toprak bütünlüğünü sağlamayı ve bölgede yeniden lider konumuna yükselerek eski gücüne ulaşmayı hedeflemiştir. Bu hedefin gerçekleşmesi için, Fars koalisyonunun oluşturulmasıyla ilişkilendirilen bir olasılığın var olduğu ileri sürülmektedir (Rigidarakhshan, 2020: 15). İran'ın jeopolitik kimliği, özellikle Şii Hilali kavramı, ülkenin dış politikasını önemli ölçüde etkileyen bir faktördür. İran, coğrafi konumu itibarıyla Fars Körfezi'nin güvenliği açısından kritik bir bölgede bulunmaktadır ve hem petrol kaynaklarına sahip ülkelerle hem de petrol tüketicisi ülkelerle yakın ilişkilere sahiptir. İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin ardından İran güç kazanmış ve bölge ülkelerini içeren bir iş birliği önerisinde bulunmuştur. Ancak, bu öneriye karşılık olarak Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Teşkilatı kurulmuş ve İran bu teşkilatın dışında kalmıştır. Bu durum İran için ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır (Rigidarakhshan, 2020: 15-16).

İran'ın jeopolitik önemini sağlayan faktörlerden biri Hürmüz Boğazı'dır. Dünya doğal kaynaklarının kritik bir geçidi olan bu boğaz, ekonomik ve güvenlik

açısından büyük öneme sahiptir ve İran tarafından kontrol edilmektedir. İran, dünya genelinde Rusya'dan sonra en büyük doğalgaz rezervlerine sahip olmasıyla bilinir. Bu yeraltı kaynakları, İran'ın ulusal güvenliğini hem içerde hem de dışarıda etkileyebilir. Bu nedenle, İran'ın dış politikasında olumlu veya olumsuz gelişmelere neden olabilecek bir unsur olarak görülür (Elçi, 2019: 8). İran'ın dış politikasını etkileyen bir diğer önemli faktör Şii Hilali'dir. Bu kavram, Orta Doğu'yu mezhep temelli bir şekilde tanımlamayı amaçlar ve Şii nüfusun, bölgedeki Sünni nüfusa karşı oluşturduğu veya oluşturmaya çalıştığı bir kavram olarak öne sürülür. Amerikan Donanma Akademisi'nden Profesör S. Vali Nasr tarafından “Şii Uyanışı” olarak da adlandırılan bu kavram, İran'da 1979'daki İslam Devrimi ile başlamıştır. Bu uyanışın ardından, Irak'ın Kuveyt'i işgali, İran-İrak savaşı ve İsrail'in Lübnan'a yönelik politikalarıyla birlikte bu bölgesel bloklaşma ortaya çıkmıştır. Bu kavramı destekleyenlere göre, Orta Doğu'daki mezhep çatışmaları tüm bölgeye yayılma potansiyeline sahiptir (Avcı, 2023: 126-127). Şii hilalinin yükselişine tanık olduğu belirtilen bu bölge, dünya petrol rezervlerinin %70'ini ve doğalgaz rezervlerinin %40'ına sahiptir. Körfez'deki ülkelerdeki toplam nüfus içindeki Şii nüfusu yaklaşık olarak 81 milyon kişiyi bulmaktadır ve bu da neredeyse %60'lık bir orana denk gelmektedir. Bu veriler, bölgenin ne kadar stratejik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İran'ın bu bölgede hegemonya kurma çabaları, diğer tüm aktörlerin hedefleriyle çelişmektedir (Bayraç ve Çemrek, 2022: 5).

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasını belirleyen anahtar figür, İran Anayasası'nın 57. ve 110. maddelerinde belirtildiği gibi Veliye Fakih'tir. Hem teorik olarak hem de pratikte bu sürecin lideri olan Veliye Fakih, dış politikanın şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Diğer Veliye Fakih'e bağlı kurumlar da dış politikanın oluşturulmasında önemli bir role sahiptir. İran İslam Devrimi'nin ardından kurulan yeni rejimin dış politikası, İslam birliği temelinde inşa edilmiştir. İran, komşu ve diğer ülkeleri ulus devlet anlayışı yerine “dar'ül İslam” ve “dar'ül harb” olarak adlandırarak tanımlamaktadır. Bu ayırım, İran'ın dış politikasında benimsediği İslam birliği ilkesiyle açıklanmaktadır (Çelik ve Yılmaz, 2017: 6).

Devrim İhracı, İran'ın dış politikasının önemli bir belirleyicisidir ve "Neither east nor West" ilkesi bu stratejinin temelini oluşturur. Bu ilke, Humeyni tarafından İslam'ın birleştirici doğası gereği ABD veya SSCB'nin baskısı altına girmeyeceğini vurgular. Ayrıca, devrimi dışa yayma amacını taşır. Humeyni, İslam'ın dünya genelinde ezilen topluluklara yardım edeceğini ve onların da bu harekete katılması gerektiğini belirtmiştir. Düşmanlarının Siyonizm, kapitalizm ve komünizm olduğunu ifade ederek, bu ideolojilerin temelini sarsacağını vurgulamıştır. Devrimi ihraç etme isteğine rağmen, bunu silah zoruyla yapmak istemediğini dile getirmiştir (Elias ve Erol, 2021: 8). Devrimin dışa yayılma amacı, yeni rejimin ideolojisini farklı bölgelerde ve ülkelerde benimsetmektir; bu, İran'ın sınırlarını genişletmekten ziyade, devrim ve sonrasında oluşan yeni rejimin ideolojisini yaymakla ilgilidir. İran'ın Anayasası, dış politikayla ilgili sekiz maddeyi sadece devrimin ihracına adar. Bu maddeler, İran'ın dış politikasında devrimin ihracının belirleyici bir güç olduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2021: 10). Bu faktörleri göz önünde bulundurarak, İran'ın dış politikası dönemsel olarak incelenmiştir.

3.1. İran Dış Politikasının Tarihsel Arka Planı

Bir ülkenin dış politika ve ulusal güvenlik alanındaki kararlarını anlamak ve öngörmek için, uluslararası sistemle birlikte o ülkenin tarihsel davranışlarını, devlet-toplum ilişkilerini ve dünya görüşünü incelemek gereklidir. Ayrıca, dış politika kararlarını etkileyen karar alma mekanizmalarını ve karar alıcıların analizini yapmak da, devlet politikalarının ve eylemlerinin gelecekteki gidişatını tahmin etmede yardımcı olabilmektedir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, dış politika temel prensiplerine net bir şekilde atıfta bulunmuştur. Özellikle, 152. ve 154. maddeler, dış politika ilkelerini özetlemektedir. 152. ve 154. maddeler aşağıda sunulmuştur (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası).

“İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, her türlü egemenlik ve tahakkümün reddine, ülkenin tam bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasına, tüm müslümanların haklarının savunulmasına ve zorba güçlere karşı hiçbir taahhüt altına girilmemesine dayanır, aynı zamanda savaşa eğilimli olmayan devletlerle karşılıklı barışçıl ilişkilere dayanmaktadır” (Madde 152).

“İran İslam Cumhuriyeti, dünyadaki bütün insanların refahını istemekle birlikte bağımsızlık, özgürlük ve adalete dayalı bir yönetimi tüm insanlar için hak olarak tanımaktadır. Bu nedenle, diğer ulusların iç işlerine tamamen karışmamakla birlikte, dünya çapında ezilenlerin zulme karşı haklı mücadelesini desteklemektedir.” (Madde 154).

İslam ordusu yedinci yüzyılda İran'a girmiştir ve zaman zaman siyasi istikrarsızlık yaşansa da, on altıncı yüzyılda Safevi Devleti'nin kurulmasıyla siyasi birlik sağlanmıştır. Safeviler, jeopolitik konumlarını Şii inancına dayandırarak şekillendirmişlerdir ve bu nitelik günümüze kadar İran'ın siyasi coğrafyasında önemli bir rol oynamıştır (Taflıoğlu, 2013: 5). 1900'lerin başında, Kaçar dönemi İran'ında düzenli bir devlet aygıtı eksikti. Kaçar Şahları, devleti yakın akrabaları, aşiret liderleri ve din adamlarıyla birlikte yönetmişlerdir. Ülkenin savunması genellikle aşiretlere dayanırken, Şah'ın güvenliğini sağlayan Rus kimliğine sahip Kazak Ordusu dışında düzenli bir ordu bulunmamaktaydı (Abrahamian, 2011: 4-5). Aşiretler, merkezden uzak bölgelerde yönetim sağlamış ve devlet yönetiminde aşiretler arası denge politikası önemli bir rol oynamıştır, bu durum modern İran'ın oluşturulma sürecinde merkezi yönetimin kararlarını reddetmelerine ve ulus devletin kurulmasını zorlaştırmıştır (Koç, 2020: 64). Kaçar Şahı Ahmet döneminde, İngiliz petrol işletmecisi William Knox D'Arcy ile 1901'de ilk petrol imtiyaz anlaşması imzalanmıştır. 1908'de petrol keşfedildikten sonra, 1909'da İngiliz-İran Petrol Şirketi kurulmuştur. 1908'de İngiltere ve Çarlık Rusyası İran'ı üç bölgeye bölerken, güney İngiltere'nin, kuzey Rusya'nın etki alanına girmiştir ve orta İran ise ortak hakimiyet alanı olarak kabul edilmiştir. Bu süreçten sonra İngiltere, İran'ın büyük kısmını kontrolü altına almıştır (Dabashi, 2008, s. 98).

İran, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın genel stratejisi çerçevesinde işgal edilmiş, İkinci Dünya Savaşı sırasında ise müttefik kuvvetlerin Sovyetler Birliği'ne lojistik tedarik hattı nedeniyle yeniden işgal edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde İran'da İngiltere'nin siyasi etkisi belirgindi, ancak savaş sonrasında ABD'nin rolü artmıştır. İran'da 1908'de petrol bulunması, ülkenin bölgedeki stratejik önemini artırmıştır (Karadeniz, 2023: 4). Bu dönemde, Tebriz'de 1918'de Türk Azadistan Devleti ve Huzistan'da Arabistan Devleti kurulmuştur. Ülke genelinde

ayrılıkçı hareketler yaygındı ve otorite zayıfken ekonomik kaynaklar da kısıtlıydı. Kazak Tugayları, ülke içindeki etkili askeri birlik olarak öne çıkmıştır. Tugayın lideri olan General Rıza Han, yabancı hakimiyetine karşı çıkmış ve devletin gücünü merkezileştirmeyi desteklemiştir. Ayrıca, İran'ın bölünmesinden endişe duymaktaydı (Garthwaite, 2011: 205-206). Şubat 1921'de General Rıza Han, İngiltere'nin desteğiyle kontrolü ele geçirerek sıkıyönetim ilan etmiş ve Kaçar Şahını devirerek İngilizlere yakın bir isim olan Ziya Tabatabai'yi başbakanlık makamına getirmiştir. Rıza Han, ardından kara kuvvetleri komutanı, genelkurmay başkanı ve başbakan olarak görev yapmıştır. 1925 yılında Kaçar hanedanına son vererek tahta geçmiş ve oğlunu veliaht ilan etmiştir (Abrahamian, 2011: 85-86).

3.2. Şah Dönemi İran Dış Politikası (1925-1978)

1933 yılında Rıza Şah, İngiltere ile yeni bir petrol imtiyaz sözleşmesi imzalayarak petrol imtiyazının sona erme süresini 1993'e kadar uzatmıştır. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı başladığında, Şah kendi konumunu güçlendirmek için Almanya'ya yaklaşmıştır, ancak 1941 yılında Almanya'nın SSCB'yi işgal etmesiyle birlikte İran tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, İngiltere ve SSCB İran'ı ele geçirmiştir. Rıza Şah tahttan indirilmiş ve sürgüne gönderilmiş, yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi şah olmuştur. ABD bu işgale 1943 yılında katılmıştır (Garthwaite, 2011: 212-216). İran'ı işgal eden bu üç devlet, ülkeyi kuzey ve güney olmak üzere iki bölgeye ayırmıştır. Kuzey kısmı Ruslar tarafından kontrol edilirken, petrol bölgeleri olan güney İngilizlerin denetimine girmiştir. Müttefikler savaşın ardından 6 ay içinde çekileceklerini vaat etmişlerdir. ABD ve İngiltere, Sovyetler Birliği'ne askeri lojistik destek sağlamak amacıyla İran üzerinden faaliyet göstermişlerdir. 1943 yılında Alman kuvvetlerinin geri çekilmesiyle savaş, müttefikler için bir zafer haline gelmiştir. Bu gelişme üzerine ABD, İngiltere ve Sovyet yönetimleri, savaşın genel seyrini ve gelecekteki dünya düzenini belirlemek için Tahran'da bir konferans düzenleyerek İran'ın toprak bütünlüğünü sağlama sözü vermişlerdir (Milani, 2004: 77).

Sovyet güçlerinin savaş sonrasında kuzey İran'dan çekilmemesi üzerine, ABD yetkilileri Sovyetler Birliği'ni sert bir şekilde uyarmıştır. Kızıl Ordu'nun Basra

Körfezi'ne inme girişimleri, Batı ve ABD yönetimi tarafından güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Bu politika doğrultusunda, İran'ın bölgede komünizmin askeri ve ideolojik yayılmasını engellemek için Batı'nın kurduğu siyasi ve askeri örgütlere katılması bekleniyordu. İran, NATO üyesi olmamasına rağmen NATO uzmanları ve askeri danışmanlar İran'a gönderilmişti (Milani, 2004: 86). Savaş sonrası dönemde Şah, ekonomik kalkınmayı desteklemek için ABD'den kredi almayı planlarken, ABD yönetimi İran'daki etkisini artırmak amacıyla ekonomik yardımı belirli şartlarla sağlamaya istekliydi. Ancak, bu süreçler ülke içindeki milliyetçi muhalefeti güçlendirdi. Ulusal Cephe'nin giderek artan etkisiyle, 1951 yılında petrolün ulusallaştırılması kararı, halkın büyük desteğiyle Meclis'te kabul edilmiştir. Ulusal Cephe lideri Musaddık, İran petrolünün millileştirilmesi gerektiğini savundu ve İran Milli Meclisi de bu görüşü destekleyerek İngiliz petrol şirketiyle yapılan anlaşmayı reddetti (Taflioğlu, 2013: 31). Amerikan ve İngiliz hükümetleri, Sovyet nüfuzunu zayıflatmak amacıyla İran'da Ajax Operasyonu olarak bilinen bir askeri darbe düzenlemeyi planladılar. Musaddık'ın Ulusal Cephe hükümeti, 19 Ağustos 1953'te gerçekleşen askeri darbeye devrildi ve Şah eski konumuna geri döndürüldü (Kuduoğlu, 2018: 6).

1917'den sonra İran, SSCB'nin en büyük sınır komşusu haline gelmiştir. Musaddık döneminde, Sovyetler Birliği ile sınırlar ve mali işler üzerine bir anlaşma imzalanmış, ancak 1953'te Musaddık hükümetinin devrilmesiyle Sovyetler Birliği, ABD ve İngiliz varlığından endişe duyarak Şah hükümetiyle yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. İki yıl süren müzakerelerin ardından, 17 Mayıs 1957'de iki ülke arasında bir anlaşma imzalanmıştır (Kaya, 2017: 3). Şah, Sovyetler Birliği'ne resmi bir ziyarette bulunarak, topraklarını işgal veya askeri saldırı olmaksızın üçüncü bir ülkeye karşı kullanmayacağına dair taahhütte bulunmuştur. Bu zamandan beri İran ve Sovyetler Birliği arasında transit ve ticari anlaşmaların olduğunu görmekteyiz (Kuduoğlu, 2018: 7-8). Musaddık hükümetinin devrilmesiyle birlikte, İngiltere Sovyet genişlemesine karşı bölgesel stratejisinin bir parçası olarak bir savunma birliği oluşturma çabası içine girmiştir. İran, özellikle Sovyetler Birliği'nin bölgedeki askeri varlığını izleme ve faaliyetlerini dinleme konularında büyük askeri öneme sahipti. Ancak, Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin varlığı ve İsrail ile Arap devletleri

arasındaki çatışmalar, bölgede Sovyetlere karşı ortak bir askeri savunma teşkil etmeyi engellemiştir (Gasirowski, 2019: 122). Amerikan temsilcileri, Arap başkentlerinden neredeyse tamamından olumsuz tepkiler almış, böylece İran'ın bölgedeki jeopolitik önemi artmıştır. ABD, Orta Doğu ve Güney Asya'ya karşı Sovyet askeri hareketi tehdidine karşı bu askeri ittifakı oluşturmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede, 24 Şubat 1955'te Bağdat Paketi imzalanmıştır, bu da Pakistan, İran, Türkiye ve Irak arasında bir savunma paktını içermektedir (Kapucu, 2021: 223).

İran, 1953 darbesinin ardından dış politikasını Batı'ya yönlendirmiş ve uluslararası alanda ilişkilerini Batı ülkelerine dayandırmıştır. Bu yaklaşım, uluslararası barış ve istikrarın sağlanması, Batı'nın güvenlik, sosyal ve ekonomik programlarına kapsamlı katılımı, İran savunma teşkilatının güçlendirilmesi ve ülkenin toprak bütünlüğünün korunması gibi üç temel ilke üzerine kurulmuştur. 21 Temmuz 1957'de Türkiye, İran, Irak ve Pakistan, Eisenhower Doktrini'ni kabul ettiklerini açıklamıştır. Bu aynı zamanda ABD'nin askeri sanayisinin bu ülkelerin pazarlarında üstünlüğünü göstermektedir (Kapucu, 2021: 224-225). 1958'de Irak, Cemal Abdül Nasır yanlısı bir darbeyle Bağdat Anlaşması'ndan çıktığında, İran'ın askeri ve stratejik önemi daha da artmıştır. ABD askeri ve ekonomik danışmanları hızla İran'a yönlendirilmiş ve anlaşmalar imzalanmıştır. Şah, bu süreçten yararlanarak ABD yönetiminden önemli destek alarak modern bir askeri ve istihbarat teşkilatı kurmuş ve bu süreçte ABD ile bir savunma anlaşması imzalamıştır. İran ve ABD, 4 Mart 1955'te nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin bir işbirliği anlaşması imzalamıştır (Mohialdeen, 2019: 12). Bu dönemde ABD yönetimi, İran'a zenginleştirilmiş uranyum sağlamaya başlamış ve İran, bölgede ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı jandarma rolünü üstleniyordu. Sovyetler Birliği ise İran ile bir saldırmazlık paktı imzalamak için gizli bir heyet göndermiştir. Anlaşma uyarınca, İran, kendi topraklarında üçüncü bir ülkeye herhangi bir güç veya silah bulundurmamayı kabul etmiş ancak ABD yönetimi bu girişimi engellemek için hızla Genelkurmay Başkanını İran'a göndermiştir ve anlaşmanın oluşumunu engellemiştir (Jane, 2017: 11). Kruşçev, Şah'ı bir Amerikan kuklası olarak niteleyerek onunla olan iletişimini kesmiş ve geri çekilmiştir (Taflıoğlu, 2013: 31).

Sovyetler Birliği ve Amerika arasında 1960'ların ortasında ilişkilerde bir yumuşama s¼reci başlamıştır. Bu d¼nemde, n¼kleer silahların yayılmasını engelleme konusunda yapılan esas g¼r¼řmeler sonucunda bir anlaşma imzalanmıştır ve İran, bu anlaşmaya erken destek veren ¼lkelerden biri olmuştur. İran, bu b¼y¼k g¼çler arasındaki yakınlaşmayı değerlendirerek, kendi topraklarında başka ¼lkelerin f¼ze yerleştirmesine izin vermeyeceğini Sovyetler Birliği'ne tek taraflı olarak bildirmiştir. Bu bildirimden sonra Sovyet y¼netimi, Amerikan askeri danışmanlarının İran'da bulunmasına karşı ¼ıkma politikasını terk etmiştir (¼cal, 2017: 7). 1964'te şah tarafından onaylanan ABD ile imzalanan "Kuvvetler Stat¼s¼ Anlaşması", Kaçar d¼nemindeki kapit¼lasyonları ve ulusal egemenlik kaybını ¼ađrıřtırarak muhalefetin milliyetçi duygularını kabartmış ve bir araya getirmiştir. 1963'te adı duyulan Humeyni, 1965'te T¼rkiye'ye s¼rg¼ne g¼nderilmiř ¼¼nk¼ konuşmaları ve eleştirileri nedeniyle toplumun milli duygularını alevlendiriyordu (Garthwaite, 2011: 233-234)

1970'lerde artan Arap-İsrail ¼atıřmaları ve petrol krizi, İran'ın hem İsrail hem de Amerikan y¼netimi i¼in stratejik önemini artırmıştır. Bu d¼nemde, İran, İngiliz askerlerinin Basra K¼rfezi'nden ¼ekilmesiyle b¼lgenin jandarması rol¼n¼¼ üstlenmiştir. Irak, Suriye ve Yemen gibi ¼lkelerde Sovyet yanlısı h¼k¼metlerin y¼kseliři ve faaliyetlerinin başlaması, İran'ın askeri a¼ıdan önemini artıran temel fakt¼rlerden biridir. şah y¼netimi, Jimmy Carter d¼neminde insan hakları ihlalleriyle suçlanmış ve o d¼nemden bu yana ABD ile ilişkilerde bazı gerilimler yaşanmıştır (Cengiz, 2020: 37). 1970'lerde İran'ın dış politikası, ABD'nin belirlediği yolda ilerliyordu ve Orta Doğu ile Basra K¼rfezi'nde ABD'nin jandarması rol¼n¼¼ üstlenmiştir. Bu işbirliği karşılığında, ABD'den teknik yardım ve silah desteği alınmıştır. Ancak, 1978 yılının Aralık ayı, Muharrem ayına denk geldiğinde, yoğun g¼steriler sonucunda şah'ın İran'ı terk etmekten başka se¼eneđi kalmamıştır. Humeyni'nin 1 şubat'ta İran'a d¼n¼ř¼, t¼m gruplar tarafından devrim lideri olarak kabul edilmiştir. Bu durum, Pehlevi hanedanının sona erdiği anlamına gelmektedir (Semiz ve Akg¼n, 2005: 4). 30-31 Mart 1979 tarihinde ger¼ekleřtirilen referandum sonucunda İran, İslam Cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir (Armaoğlu, 2018: 568).

3.3. 1979 Devrimi ve Devrim Sonrası İran Dış Politikası

Ayetullah Humeyni, İran'a döndüğünde, iç ve dış politika ilkelerini belirlemeye çalıştı. Bu dönemde, Batı karşıtlığı ve mazlumlarla dayanışma gibi siyasi kavramlar İran'da önemli bir yer edindi ve bu ilkeler, dış politikanın temelini oluşturdu. Humeyni'nin iktidara gelmesiyle birlikte, İran'ın dış politikasını etkileyen ana prensipler devrimin ilkeleriydi. Devrim sonrası dış politikanın iki temel prensibi vardı. İlk olarak, “ne Doğu ne Batı” sloganıyla ifade edilen bağlantısızlık politikasıydı (Hallalli, 2014: 92-93). İslam devrimi, Şah döneminin ABD ile olan yakın ilişkilerine ve Batılılaşma politikalarına bir tepkiydi ve İslami özgünlük ve kimliğe vurgu yapıyordu. Bu nedenle, devrim İran'ın dış politikasını önemli ölçüde etkilemiş ve ABD ile ilişkileri kesilmiştir. İkinci temel prensip ise, devrimin ihracıydı. Yeni İran yöneticileri, İran devriminin bölgede yeni devrimlere öncülük edeceğine inanmakta olup, bu tür hareketlere maddi ve moral destek sağlamışlardır (Hallalli, 2014: 12).

1980'deki İran'ın Irak tarafından işgali, Humeyni döneminin en önemli dış politika olayıdır. İran ve Irak arasındaki tarihi çatışmalar, ABD ile ilişkilerin bozulması ve komşularının İran'ın yeni rejiminden duyduğu endişeler, Irak açısından bir fırsat olarak görülmüştür. Ayrıca, devrim ideolojisinin Irak'taki yoğun Şii nüfus nedeniyle rejim için bir tehdit oluşturduğu düşünülmüştür (Karnap ve Çağla, 2022: 6). Bu nedenlerle, 1980 yılında Irak, İran'ı işgal etmiştir. Irak'ın kendini askeri güç olarak yeterli görmesi ve İran'ın neredeyse tecrit edilmiş durumda olması, Saddam'ın cesaretini artırmıştır. Savaşın sona ermesiyle her iki ülke de insan gücü ve ekonomik açıdan büyük zararlar görmüştür (Shuca, 2007: 52-53).

Ayetullah Humeyni için siyasi istikrar ve ekonomik kalkınmadan daha önemli olan, devrimin ihracıydı ve kendisini İran devlet başkanı olarak değil, velayet-i fakih anlayışı çerçevesinde tüm Müslümanların lideri olarak görüyordu. Irak ile yaşanan savaş ve Arap ülkelerinin Irak'a destek vermesi, İran'ın Orta Doğu'daki silahlı örgütlere destek sağlamasının önünü açmıştır. Bu silahlı hareketlere sağlanan destek, ABD ve İsrail'e karşı İran'ın konumunu güçlendirmeye yardımcı olmuştur (Çelik ve Yılmaz, 2017: 5). Devrimden yaklaşık beş yıl sonra, iç ve dış politikada daha

pragmatik yaklaşımlar öne çıkmaya başladı. Bu dönemde, Ali Ekber Velayeti ve Rafsancani gibi isimler ön plana çıkmıştır. İran rejiminin ilk on yılında dış politika genellikle pragmatik ve ideolojik düşüncelerin bir birleşimi olarak şekilleniyordu, ancak ideolojik yön daha ağırlıktaydı. İkinci on yılda ise pragmatik yaklaşım daha belirgin hale gelmiştir (Rakel, 2007: 154-158). Devrim sonrasında en yüksek otorite olan Ayetullah Humeyni, İran'ın dış politikasını temel olarak devrimin yayılması üzerine kurmuş ve Mısır, Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkelerde halk ayaklanmalarını desteklemiştir. Körfez ülkeleri, İran'ın etkisini ve rejimlerinin tehdit altında olduğunu düşünerek, Irak'ı teşvik etmiş ve mali destek sağlayarak her iki ülkenin büyük bir yıkıma yol açan bir savaşa sürüklenmesine sebep olmuştur (Sanyürek, 2018: 206).

İran, Hamas ve Hizbullah'ı İsrail'e karşı her açıdan destekleyerek, bölgede tek desteğini Suriye'den almıştır. İran-Irak savaşı sırasında Suriye'nin İran'ı desteklemesiyle birlikte, Türkiye tarafsız kalmıştır. Ayrıca, İran, Rusya'nın Afganistan'ı işgalini kınarken kriz çıkaracak eylemlerden kaçmıştır (Sanyürek, 2018: 206-207). Humeyni'den sonra Rafsancani iktidara gelmiştir.

Ali Ekber Haşimi Rafsancani, zengin bir ailenin çocuğu olarak Kum şehrinde dini eğitim almıştır. İran petrollerinin millileştirilmesi sürecinde Kum'a gelmiş ve genç yaşlardan itibaren siyasi faaliyetlerin içine girmiştir. Humeyni'nin yanında yer alarak Şah'a karşı çeşitli faaliyetlerde bulunmuş ve birkaç kez Şah rejimi tarafından tutuklanmıştır. Devrimden sonra, İslam Cumhuriyeti Partisi'ni kurmuştur. 1989'da İran Cumhurbaşkanı seçilen Haşimi Rafsancani, dini lider Humeyni'nin ardından Hamaney tarafından desteklenmiştir. Batı ile yakın ilişkiler kurarak İran'ın kalkınma projelerini hayata geçirmiş, orta sınıfın oluşumuna öncülük etmiş ve Irak-İran savaşının sona erdirilmesinde önemli rol oynamıştır. Pragmatik bir dış politika izleyerek radikallerin siyasi etkisini azaltmıştır. 1993'te yeniden cumhurbaşkanlığına aday olmuş ve tekrar seçilmiştir (Dundar, 2021: 6). Rafsancani, iyileştirme ve gelişme amacıyla bazı dış borçlar alınarak devletin reform ve dönüşüm çalışmaları için kullanılmasını sağlamış, liberal politikalar benimsemiş ve bölge ülkeleriyle ilişkilerin düzeltilmesi için çaba göstermiştir. Ancak bu süre zarfında İran toplumunda sosyal adalet ve gelir dağılımı konularında sorunlar yaşanmıştır. Sonraki

seçimlerde Hatemi ve Ruhani gibi isimleri desteklemiştir. Rafsancani, 2017'de rahatsızlanıp kalp krizinden vefat etmiştir (Yılmaz, 2021).

Humeyni'nin vefatından sonra dini liderlik Ayetullah Hamaney'e geçmiş ve cumhurbaşkanlığına Rafsancani seçilmiştir, bu dönemde İran'ın dış politikasında ideoloji yerine pragmatizm ve devlet çıkarları ön plana çıkmıştır. 1989'da yapılan anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının etki ve yetkileri artırılmıştır. Rafsancani döneminde iktisadi kalkınma ve İran-İrak savaşı sonrası yeniden yapılanmaya odaklanılmıştır. 1991'de SSCB'nin çöküşü ve Kuveyt krizi sonrasında ABD'nin bölgeye daha fazla müdahalesi, İran'ın dış politikasının temel stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rafsancani döneminde, komşularla ve Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler kurma çabaları gösterilmiştir. Ancak, Clinton yönetimi 1992'de nükleer silahların yayılmasını önleme yasasını, İran ve Libya'nın enerji sektörlerine yatırımı yasaklayan yaptırım yasasını 1996'da kabul etmiştir. Bu durum, İran'ı uluslararası arenada ciddi bir baskı altına bırakmış ve ABD, Avrupa ve diğer müttefiklerini bu yasalara uymaya zorlamıştır (Rakel, 2007: 158-165).

Humeyni'nin ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığı koltuğuna Rafsancani geçti. Rafsancani, idealist bir dış politika yaklaşımından pragmatizme doğru bir geçişin simgesi oldu. İktidara geldiği dönemde, İran-İrak savaşı sona erdi, SSCB dağıldı ve Afganistan'dan çekildi. Savaşın sona ermesiyle birlikte, İran iç ve dış politikalarını gözden geçirdi ve daha pragmatik, devlet lehine bir yaklaşım benimsedi. Rafsancani ve ekibi dış dünya ile ilişkileri geliştirme yolunda adımlar attı (Sarıkaya, 2016: 545). 1990 yılında Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı ABD, Ocak 1991'de koalisyon güçleriyle bir hareket başlattı. İran, bu hareketin sonucunda en büyük rakibinin zayıflamasından memnun oldu. Ancak ABD'nin Körfez'e yerleşmesiyle üç ana hedef belirlendi: İran ve Irak'ı zayıflatmak için ikili çevreleme stratejisi izlemek, İsrail'in güvenliğini sağlamak, ve bölgesel ekonomik çıkarlarını sürdürmek ve korumak (Kılınç, 2000: 6). Körfez bölgesine ABD'nin yerleşmesi, İran'ın güvenlik endişelerini artırdı. Bu durumda, İran terör örgütlerini himaye ederek savaşı sınırlarının dışında tutmaya çalıştı. Güvenlik ve enerji alanlarında Rusya ile birlikte politikalar izleyen İran, sorunlu bölgelerde Rusya ile çatışmadan kaçınmaya çalışmaktadır. Rafsancani, Avrupa ülkeleri ile ilişkilerine önem verdi. İran'a yabancı

yatırımlar çekmeye çalışırken, aynı zamanda ABD'nin çevreleme politikasını zayıflatma gayretinde bulundu (Sanyürek, 2018: 207-208). Rafsancani'den sonra Hatemi iktidara gelmiştir.

Seyyid Muhammed Hatemi, hem medrese eğitimi hem de üniversite eğitimi almıştır. İlk olarak medrese eğitimi görmüş ve daha sonra üniversite eğitimi sırasında Batı felsefesi üzerine çalışmıştır. Üniversite eğitiminden sonra tekrar dini ilimlere dönerek Kum şehrinde eğitimini tamamlamıştır. Almanya'da bir süre İslam merkezi idareciliği yapmıştır. 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ezici bir çoğunlukla (%70) seçimi kazanarak göreve gelmiştir. Hatemi, sonraki cumhurbaşkanlığı seçimini de kazanarak görevine devam etmiştir. Görev süresi boyunca özellikle düşünce ve basın özgürlüğü konularında yapılan uygulamaları dünyada dikkat çekmiştir. Ayrıca medeniyetler arası diyalog konusunda da çaba sarf etmiştir. Mevcut sistem içinde reformist bir çizgi oluşturulmasında Hatemi'nin önemli katkıları olmuştur (Yegin, 2013: 95-96). Hatemi döneminde, iddialı ifadeler kullanılmasına rağmen, köklü değişiklikler gerçekleşmemiş; Rafsancani'nin başlattığı ılımlılık ve dışa açılma politikaları sürdürülmüştür. Hatemi, seçimlerde geniş bir halk kitlesinin desteğini almış olsa da, destekçileri genellikle Rafsancani döneminde ortaya çıkan reformist yeni sınıf ile uzun süredir var olan aristokrat sınıftır (Sarıkaya, 2016: 561).

Hatemi, iktisadi kalkınmadan önce siyasi ve kültürel kalkınmanın öncelikli olduğunu vurgulamıştır. Ekonomideki sorunların kaynağını siyasi istikrarsızlık, enerji kaynaklarına aşırı bağımlılık, beyin göçü ve sermaye birikimi eksikliği olarak görmüş ve bu sorunları siyasi ve hukuki reformlar yoluyla düzeltereğini belirtmiştir. Teorik ve retorik açıdan takdir toplamış olmasına rağmen, Hatemi'nin bu hedeflere uygulamada yeterli düzeyde ulaşamadığı ifade edilmektedir. ABD, Hatemi'nin söylemine olumlu tepki verse de, 11 Eylül saldırılarından sonra Bush yönetimiyle ilişkileri zayıflamıştır (Ramazani, 2004: 29). Hatemi yönetiminin uzlaşma ve medeniyetler arası diyalog ilkesini benimsemesi, İran'ın Körfez politikasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Gerçekte, Rafsancani döneminin uzlaşma çabalarını daha da ileriye taşımıştır. Bu süreçte, Körfez ülkelerine yönelik adımlar, İran'ın 1979 devriminden sonra görülen tek dönemdir. Cumhurbaşkanı Hatemi'nin bölgesel örgüt

toplantılarına katılımı, bölge ülkelerini ziyaretleri ve yaptığı konuşmalar, İran'ın imajına olumlu katkıda bulunmuştur. Bu politika, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesine kadar devam etmiştir (Arjomand, 2012: 128).

3.3.1. Ahmedinejad Dönemi (2005-2013)

Dokuzuncu dönem İran cumhurbaşkanlığı seçimleri, ABD'nin Irak'a müdahalesi ve ABD-İran arasındaki nükleer program gerginliği gibi dış faktörlerin etkisi altında gerçekleşmiştir. Seçimin ilk turunda Rafsancani en çok oy alırken, Ahmedinejad ikinci sırada yer almıştır. İkinci turda, iç ekonomik ve sosyal sorunlara daha somut çözümler sunan Ahmedinejad, dış ülkelerle uyumlu bir politika izleyen Rafsancani'yi geride bırakarak seçimi kazanmıştır (Gürkaş, 2005). Ahmedinejad ve ekibi, Rafsancani ve Hatemi dönemlerindeki dış politika yaklaşımlarını eleştirmiştir. Onlara göre, bu politikalar ve ABD ile uzlaşma arayışları güvenlik sorunlarını çözmede başarısız oldu. Uluslararası alanda İran'ın diplomatik ve ekonomik olarak izole edildiği bir dönemde, Ahmedinejad hükümeti askeri gücün diplomasiden daha önemli olduğunu savunmuştur (Sanyürek, 2018: 212). Bu nedenle, Ahmedinejad yönetimi nükleer silahlanma konusunda daha radikal bir yaklaşım benimsemiştir. Bu politika, bölge ülkeleri ile İran arasındaki ilişkilere önemli ölçüde zarar vermiştir.

Neo-muhafazakâr hareket, 2000'li yılların başlarında İran'da yükselmiş ve 2005'te Ahmedinejad liderliğinde iktidara gelmiştir. Ahmedinejad, devrimin değerlerine bağlı bir siyasetçiydi. Onun döneminde, dış politika oluşturulmasında ordunun rolü belirgin bir şekilde artmıştır. Devrim Muhafızları, bu süreçte İran'ın sanayi ve ekonomisinde tek belirleyici güç olmuştur. İran'ın dış politikasında ulusal güvenlik meseleleri, diplomasiden daha fazla öne çıkmıştır (Taşkın, 2011: 15). Bu süreçte, Hamaney, bazı popülist ve mantık dışı politikaları kontrol etmek için "Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'ni" devreye sokmuş ve bu kurumun daha etkin olması için çalışmasını istemiştir. Ahmedinejad döneminde İran, yaptırımlar ve baskılarla izole edilmeye çalışılmıştır. Ahmedinejad'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarını ihmal etmesi, BM ve AB'nin de yaptırımlara katılmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, İran, ABD'yi dengelemek amacıyla Rusya ve Çin ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Irak'ta Saddam'ın ve Afganistan'da Taliban'ın

devrilmesi, İran'ın lehine olmuştur. Bu süreçte, İran'ın sistematik etkileriyle birlikte, Körfez ülkeleriyle olan uzlaşma ve işbirliği arayışını terk etmiştir (Gulf News, 2003).

2009'da yeniden cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejad'ın ikinci dönemini belirleyen olaylar, Arap Baharı olarak bilinen hareketlerdir. İran, Arap Baharı'nı başlangıçta Suriye'deki gösterilere kadar "İran devriminin tarihi bir zaferi" ve "İslami uyanış" olarak tanımladı. Ancak, Suriye'deki olaylar başladığında İran, bunu "İran'a karşı tasarlanmış bir proje" olarak görmüştür. ABD'nin işgalinden sonra Irak, İran için bir tehdit olmaktan çıkmış ve Irak'ta Şiiiler siyasi olarak daha etkin bir konuma gelmiştir (Çırakoğlu, 2018: 4). Ahmedinejad döneminde İran, Batı sınırlarını daha güvenli hale getirirken, Irak üzerindeki siyasi etkisini artırdı. İran, Latin Amerika ve Afrika'ya yönelik açılımlarda bulunarak ve bu bölgelerdeki bazı ülkelerle işbirliği çabalarına girişerek diplomatik ilişkilerini geliştirmiştir. Bu kıtalarda diplomatik ilişkiler kurulurken, aynı zamanda cumhurbaşkanı düzeyinde ziyaretler gerçekleştirilmiştir. İran'ın Afganistan ile ilişkilerinin temel amacı, kendi rejimine tehdit oluşturabilecek silahlı grupları kontrol altına almak, göçü önlemek ve uyuşturucu ticaretini durdurmak üzerine kurulmuştur (Sanyürek, 2018: 212). ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi, İran'ı çift taraflı bir kuşatma altına almıştır. Bu nedenle, İran, bölgede ABD işgalinin sona ermesini en çok isteyen ülke haline gelmiştir.

3.3.5. Ruhani Dönemi (2013-2021)

Ahmedinejad döneminde, güvenlik odaklı bir dış politika takip edilmiştir. Ancak, bu politika şiddetli eleştirilere maruz kalmış ve İran'ın uluslararası alanda daha da izole olmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, yapılan seçimlerde Ahmedinejad, görevini Ruhani'ye devretmiştir (Arıkan, 2014: 27). Hasan Ruhani, geleneksel medrese eğitiminin yanı sıra hukuk eğitimi de almıştır. İngiltere'de hukuk sosyolojisi alanında doktorasını tamamlamıştır. İran Devriminden sonra milletvekilliği ve üst düzey yöneticilik vazifelerinde bulunmuştur. Hatemi döneminde nükleer müzakerelerde baş müzakereci olarak görev yapmış ve aynı zamanda dini liderin atadığı "Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi" sekreterliğini

üstlenmiştir. Ruhani'nin görüşleriyle Haşimi Rafsancani'ye yakın olduğu bilinmektedir (Yegin, 2013: 108).

Her İran Cumhurbaşkanı, yeni bir siyasi ajanda ile göreve gelir. İran'ın dış politika genel ilkeleri Rehber tarafından belirlenir, ancak cumhurbaşkanı, güvenlik yüksek şurasının başkanı ve dışişleri bakanını seçme yetkisi nedeniyle dış politikanın planlanması ve uygulanmasında etkilidir. Hasan Ruhani, 2013 ve 2017'de iki dönem cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır ve seçim kampanyalarında orta yolcu ve yapıcı dış politika ile ekonomik zorlukları aşma sözü vermiştir. Ruhani, İran'ın dünya ile ilişkilerini yumuşatma ve karşılıklı saygıya dayalı bir çerçevede geliştirme niyetindeydi (Arıkan, 2014: 26). İran'ın dış politikasında cumhurbaşkanlarının değişmesine rağmen belirli konular sabit kalmaktadır. Bu konular arasında rejimin yapısı, cumhurbaşkanının dış politikadaki sınırlı yetkisi, devrimci ideoloji, güvenlik odaklı yaklaşımlar ve nükleer politikada süreklilik isteği yer almaktadır. Ruhani döneminde, bu sürekliliklerin yanı sıra önemli değişimler de yaşanmıştır. Örneğin, dış politika yöneticileri daha açık ve pragmatik fertlerden seçilmiştir (Rrigiderakhshan, 2020: 8).

Cevad Zarif, yeni seçilen idarecilerden biriydi ve bu dönemde dış politika söylemi “itidal” üzerine odaklandı. Ruhani, bir konferansta yaptığı konuşmada, itidal kavramını dört ana noktada özetlemiştir. Bu noktalar ilk olarak, gerçekçilik ve ulusal çıkarların dengelenmesi; ikinci olarak, aşırı yaklaşımların dış ilişkilerde terk edilmesi; üçüncü olarak, dış dünyayla etkili ve yapıcı etkileşim kurulması; dördüncü olarak da, dış politikada ekonomik kalkınmaya öncelik verilmesi idi (Sinkaya, 2017: 32). Ruhani'nin “itidalli dış politika” olarak adlandırdığı strateji, İran'ın bölgesel ve küresel barış için olumlu sonuçlar doğurabilecek bir devlet politikası olarak değerlendirilebilir. Ancak, kısa vadede, İran'ın nükleer ve rejim ihraç siyaseti, itidalli dış politika ilkesiyle uyumsuz gibi görülmektedir.

3.3.6. Reisi Dönemi (2021-2024)

18 Haziran 2021'de yapılan İran cumhurbaşkanlığı seçiminde İbrahim Reisi, seçimi kazanarak cumhurbaşkanı oldu. Reisi'nin cumhurbaşkanı olduğu dönemde, İran ve Batı ülkeleri arasında *KOEP* (Kapsamlı Ortak Eylem Planı) olarak bilinen

nükleer anlaşmanın yeniden canlandırılmasını amaçlayan teknik görüşmeler devam ediyordu. İran dış politikasında dini liderin etkinliği sebebiyle, bu dönemde genel olarak büyük bir dış politika değişikliği beklenmemektedir; ancak ayrıntılarda daha iddialı ve tavizsiz bir tutum sergilenmesi beklenmektedir. Seçim kampanyası sırasında Reisi, istihdam yaratma ve işsizlikle mücadele vaadinde bulunmuştu (Dareini, 2021: 2-4). Ancak, bu sözleri yerine getirebilmesi için yaptırımların kaldırılması gerekmektedir. Reisi, Batı'nın niyetlerine yönelik şüphelerini Hamaney gibi dile getirmesine rağmen, KOEP'in canlandırılmasını desteklemektedir. Donald Trump'ın 2018'de KOEP'ten çekilmesi, Ruhani'nin itibarını zedelemiştir (Dareini, 2021: 2-4). Ruhani'nin dış politika ekibi, uluslararası ilişkilerde liberalizmi benimserken, Reisi'nin ekibinin ise daha gerçekçi ve pragmatik bir yaklaşım sergileyeceği öngörülmektedir. Ayrıca, bu dönemde liderlik ve diğer kurumlar arasındaki iç uzlaşmanın, etkileşim ve caydırıcılığa dayalı daha güçlü bir dış politika izlenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Dareini, 2021: 4-5).

Reisi'nin izlediği dış politika, Ruhani döneminden farklı olarak İran'ın önceliğini ABD ve AB ülkeleriyle görüşmelerden ziyade komşu ülkelerle ilişkilere kaydıracağı izlenimini vermektedir. Özellikle Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmek istediğini seçim kampanyası boyunca dile getirmiş, ancak halen diplomatik ilişkiler kurulamamıştır. Emir Hüseyin Abdullahiyan, Reisi tarafından dışişleri bakanı olarak seçilmiştir. Yeni dışişleri bakanı, Devrim Muhafızlarına yakın bir kariyer diplomatıdır, bu nedenle dönem içinde İran'ın Rusya ve Çin'e daha fazla yaklaşması beklenmektedir (Caner, 2021). Aralık 2021'de Tahran'a resmi bir ziyaret gerçekleştiren Mevlüt Çavuşoğlu ve İranlı mevkidaşı Hüseyin Emir Abdullahiyan, ortak bir basın toplantısı düzenlediler. Toplantıda, iki ülke arasındaki ilişkilerin hızlandırılması için ortak mekanizmaların kurulması ve uzun vadeli işbirliği için bir yol haritasının hazırlanması konusunda anlaşmaya varıldığı belirtildi. Ayrıca, İran dışişleri bakanı, Yemen'deki savaşın sona ermesi ve Afganistan'da kapsamlı bir hükümetin kurulması konusunda umutlarını ifade etmiştir (Kurşun, 2021).

Çin ile yapılan 25 yıllık anlaşmanın büyük bir savunucusu olan Reisi, doğu ve batı arasında muvazene yaklaşımı ve direnç ekonomisi bağlamında, genel olarak Avrasya bölgesi ile özellikle Çin ve Rusya ile ilişkilerin bu dönemde artması

beklenmektedir (Dareini, 2021: 4). İran devletinin dış siyaset prensipleri, genel olarak her devletin benimsediği milli çıkarların, toprak bütünlüğünün, siyasi rejiminin ve ekonomisinin muhafaza edilmesi ile bölgesel güç olma gibi konuları içermektedir. Bununla birlikte, İran rejimine özgü bazı hassasiyetler de bulunmaktadır; bu, emperyalizme karşı direnme, mazlumlara destekleme ve Şii İslami değerleri teşvik etme gibi ilkeleri içermektedir (Sinkaya, 2017: 25). İran Anayasasındaki dış siyaset ve güvenlikle ilgili maddelerin üç temel ilkeye dayandığını belirtir. Bu ilkeler, bağımsızlık, tarafsızlık olarak ifade edilen "Ne Doğu ne de Batı" politikası ve devrimin ihraç edilmesidir (Sanyürek, 2018: 201). İran, bağımsızlık politikasını devrim sonrası eylemleriyle de göstermiştir. Bu çerçevede, İran, CENTO'dan ayrılmış ve ayrıca ABD ve SSCB ile yapılan savunma ve dostluk anlaşmalarını tek taraflı olarak sonlandırmıştır. İran'ın liderleri, devrim ideolojisini yayarak komşu ülkelerde kendi Şii İslam inançlarını yaymaya çalışırken, aynı zamanda çevre ülkelerden gelebilecek tehditleri düşük maliyetle bertaraf etme stratejisini benimsemiştir (Arı, 2014: 357).

3.4. İran Dış Politikasında Doğu'ya Bakış ve Çin

1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, "Ne Doğu Ne Batı" sloganı, İran diplomasisinin temel bir prensibi olarak kabul edildi. Mevcut dini lider Hamaney'e göre, bu slogan, İran'ın süper güçlerin bağımlılık tuzaklarından kaçınarak kendi bağımsızlığını korumasını ifade etmektedir (Fan, 2022: 51-67). İran devrimi gerçekleştiğinde, uluslararası sistem iki kutuplu bir yapıya sahipti: Doğu, SSCB ve komünist rejimi temsil ederken, Batı ise ABD ve kapitalist düzeni ifade ediyordu (Behrooz, 1990: 14-15). İran devriminin lideri Humeyni ve destekçileri, Şah yönetimiyle yakın ilişkileri ve devrim için potansiyel bir tehdit olarak gördükleri AB'yi "Büyük Şeytan" olarak adlandırıyorlardı. SSCB ise "Küçük Şeytan" olarak nitelendirilmişti, çünkü SSCB'nin Şah yönetimine destek vermemesi nedeniyle daha az tehlikeli oldukları düşünülüyordu. Ancak, İran içindeki sosyalistlerle ideolojik bağları sebebiyle de düşman olarak görülmüştür. Sonuç olarak, devrim düşüncesi, Batı kapitalizmine ve Doğu sosyalizmine bağımlı olmamayı esas bir prensip olarak kabul etmiştir (Nunan, 2020: 47).

Devrimin ardından uluslararası ortam, İran'ın dış politikasında bazı değişikliklere yol açmıştır. Özellikle Irak Savaşı sırasında, ABD'nin ambargo ve silah kısıtlamaları nedeniyle İran, askeri malzeme temini konusunda sıkıntılar yaşamış ve bu ihtiyacın önemli bir kısmını Çin'den tedarik etmiştir. Bu süreç ve devamında, silah ticaretinin yanı sıra ekonomik olarak da Tahran ve Pekin arasında güçlü bir bağ oluşmuş ve İran ile Çin arasındaki ticaret hacmi 1979 Devrimi öncesi seviyenin iki katını aşmıştır. Bu artışta, savaşın yol açtığı hasarların onarımı ve yeniden inşaat projelerinin başlatılması önemli bir etkendi (Olamayifar, 2011: 31).

1979 devrimi sonrasında, ABD ile olan anlaşmazlıklar, uranyum zenginleştirme konusundaki kararlılık, komşu ülkeler için bir tehdit oluşturan rejim değişikliği söylemleri ve Şii hilalindeki askeri ve politik eylemler nedeniyle yaptırımlar, İran'ı özellikle Batı ülkeleri açısından uluslararası arenada yalnız bir konuma getirmiştir. Komşu ve batılı ülkelerle olan ilişkileri kötüye giden ve bu ülkeler tarafından dışlanan İran, petrol ve doğal gaz satışı gibi en önemli gelir kaynaklarından yoksun kalmış ve ekonomisi zor duruma düşmüştür. Zorlukları aşmak için İran yönetimi, ekonomik ve politik açıdan ülkenin Doğusunda bulunan Rusya, Çin, Hindistan gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Bu yaklaşım, İran siyasetinde “Doğu’ya Bakış” vizyonu olarak adlandırılmaktadır (Güzel, 2018: 4).

Irak ile savaşın sona ermesiyle birlikte, İran'ın yeniden yapılanması diğer ülkelerle işbirliği Rafsancani yönetiminin öncelikli hedefi haline gelmiştir. ABD ve Batı ülkeleriyle ilişkilerdeki zorluklar göz önüne alındığında, Hindistan, Rusya ve Çin gibi Doğu ülkeleriyle “Stratejik İttifak” olarak adlandırılan işbirliği önem kazanmıştır. Bu yaklaşım, İran'ın, ABD'nin düşman politikalarına karşı koyabilmesi için müttefiklere ihtiyaç duyduğunu ifade edilmektedir. Ancak, bu yaklaşım, söz konusu ülkelerin ABD karşıtı bir blokta yer almak istememesi nedeniyle bu ülkeler tarafından olumlu karşılanmamıştır (Ramazani, 2020: 88). Hatemi döneminde, öncelikli olarak Körfez ülkeleriyle yatırım sermayesi üzerine ilişkilere vurgu yapılmış, Avrupa Birliği ile sıkı bir işbirliği sağlanmış ve diğer komşu ülkelerle yapıcı ilişkiler geliştirilmiştir. Dış siyasette, medeniyetler arası diyalog, barışçıl bir yaklaşım ve uluslararası ve bölgesel örgütlerle iş birliği mühim hale gelmiştir. Ayrıca

Hatemi, Çin-İran ilişkisini de dengeli bir şekilde tutmaya çalışmıştır (Dilek, 2011: 39).

Ahmedinejad dönemi, radikal retoriklerin ve uluslararası yaptırımların en fazla olduğu zamanlardan biridir, bu da “Doğu’ya Bakış” vizyonunu öne çıkarmıştır. Bu süreçte, Batı ve Orta Doğu ülkeleri tarafından dışlanan İran, ilişkilerini Çin gibi ülkelerle geliştirmekte daha fazla motive olmuştur (Sariolghalam, 2006: 318). Ahmedinejad’ın cumhurbaşkanlık döneminde, İran’ın Çin ile ilişkileri derinleşirken, “Doğu’ya Bakış” ve nükleer santral projelerinin yeniden inşası İran’ın dış siyasetinin önde gelen dinamikleri haline gelmiştir. Bu politika, uluslararası ambargoların İran üzerinde uygulanmasına sebep olmuştur. Ahmedinejad yönetimi, Batı ile uzlaşmanın İran’ın çıkarlarına hizmet etmediğini, aksine nükleer projenin askıya alınmasının İran’a daha fazla baskı getireceğini söylemekteydi (Salehi, 2013: 493). İran’ın Doğuya Bakış politikası ilk kez Ahmedinejad yönetimi (2005-2013) döneminde açık bir diplomatik tercih olarak ortaya çıkmıştır. Ahmedinejad, Batı’nın İran üzerindeki sıkı yaptırımlarını dengelemek için Rusya, Çin ve Hindistan gibi “Doğulu güçler” ile daha yakın işbirliği yapmayı hedeflemiştir (Arghavani Pirsalami, 2016: 9-41).

Ruhani yönetimi döneminde, Batı ile daha yapıcı bir politika izlenirken, "Doğu’ya Bakış" vizyonu, Batı ülkeleri ile denge sağlama amacıyla önemli bir rol oynamıştır. 2018’de ABD Başkanı Trump’ın Kapsamlı Ortak Eylem Planı’ndan (KOEP) çekilmesinin ardından, İran’ın dış politikası yeniden özellikle Çin’e yönelmiştir. İran’ın muhafazakar politikacıları tarafından daha çok benimsenen "Doğu’ya Bakış" stratejisi, İbrahim Reisi yönetimi döneminde dış politikanın ana odağı olmaya devam etmektedir. Bu stratejiyi, İran’ın bilinçli bir tercihi olarak değil, uluslararası sistemdeki zorlamalardan kaynaklanan bir seçenek olarak kabul etmek daha mantıklı olduğu düşünülmektedir (Ahani, 2010: 69). Ahani’ye göre, İran’ın Doğu’ya eğilimli olması genellikle devrim sonrası Asya’daki güçlerle işbirliği yapma eğilimi olarak değil, belki de Batı’dan dışlanmanın zorladığı bir duruş olarak görülmektedir. ABD’nin stratejik rakipleri olarak gördüğü Rusya ve Çin ile İran arasındaki yakın işbirliği ise ABD’nin istemediği bir durumdur. İran ile ilişkilerin güçlendirilmesi, Hindistan için de önemli bir politika tercihidir çünkü Hindistan, İran’ın daha dostça bir tutum sergilemesini beklemektedir (Fan, 2022: 58). İran’ın dış

siyasetindeki temel ilkesi olan "Ne Doğu ne Batı" yaklaşımı, değişen koşulların etkisiyle günümüzde "Doğu'ya Bakış" stratejisine dönüşmüş gibi görünmektedir. Ramazani, İran'ın Çin, Rusya ve Hindistan gibi Doğu ülkelerine yakın olmaya mecbur olduğunu, çünkü başka dostu olmadığını savunmaktadır. "Dost" kavramının uluslararası ilişkilerde önemsiz olduğu düşünülse de, Ramazani'nin bu fikri, İran'ın stratejik olarak yalnızlığını vurgulaması bakımından önemlidir (Ramazani, 2020: 90).

Bu bölümde, İran'ın dış politikasını Şah döneminden başlayarak cumhurbaşkanları bazında ayrıntılı bir şekilde incelendi. Şah döneminde İran, Batı ile yakın ilişkiler kurarak modernleşme ve ekonomik kalkınma politikalarını desteklemeye çalıştı. Ancak 1979 İslam Devrimi ile birlikte, İran'ın dış politikasında radikal bir dönüşüm yaşandı. Devrim sonrası dönemde, İran İslam Cumhuriyetinin dış politikası, devrim ihracı ve Batıya karşı direniş temelli bir yaklaşım benimsedi. Bu dönemde, Çin ile resmi diplomatik ilişkilerin başlaması, İran'ın Batıdan bağımsız bir dış politika izleme çabalarının önemli bir parçası olmuştur. Sonraki cumhurbaşkanları döneminde, İran'ın dış politikasında farklı yaklaşımlar görüldü. Rafsanjani ve Hatemi dönemlerinde daha ılımlı ve diyalog odaklı bir dış politika izlenirken, Ahmedinejad dönemi daha sert ve ideolojik bir yaklaşımla dikkat çekmiştir.

Ruhani dönemi ise, nükleer anlaşma ile Batı ile ilişkileri yeniden tesis etme çabalarını içermektedir. Bu değişen dış politika yaklaşımlarının her birinde, Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi, İran'ın stratejik hedeflerinin bir parçası olarak öne çıkmıştır. "Doğuya Bakış" politika bağlamında İran, Batıdan bağımsız hareket etme ve Asyadaki büyük güçlerle, özellikle Çin ile ilişkilerini güçlendirme stratejisini yansıtmaktadır. Çin, İran için sadece önemli bir ticaret ve enerji ortağı değil, aynı zamanda Batının baskılarına karşı bir denge unsuru olarak da büyük bir öneme sahiptir. Kuşak ve Yol Projesi kapsamında geliştirilen işbirlikleri, İran'ın ekonomik kalkınma ve altyapı projelerine büyük katkı sağlamakta ve iki ülke arasındaki stratejik ilişkileri derinleştirmektedir. Sonuç olarak, bu bölümde yapılan analizler, İran'ın dış politikasındaki evrimi ve Çin ile ilişkilerinin stratejik önemini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. İran'ın dış politikada "Doğuya Bakış" söylemi,

ülkenin gelecekteki uluslararası ilişkilerinde ve ekonomik kalkınmasında Çin ile olan işbirliğinin kritik bir rol oynayacağını göstermektedir.

IV. BÖLÜM

ÇİN-İRAN İLİŞKİLERİ

Kenneth Waltz, bir ülkenin uluslararası sistemdeki gücünü belirleyen özellikler arasında nüfus ve toprak büyüklüğü, kaynak zenginliği, ekonomik kapasite, askeri güç, siyasi istikrar ve yetkinlik gibi faktörleri saymıştır (1993: 50). Realist teorisyenler arasında askeri kapasiteye ve nükleer caydırıcılığa büyük önem verilir. John Mearsheimer'a göre, bir devletin büyük güç olarak nitelendirilebilmesi için, en güçlü devletle savaşta ciddi bir mücadeleye girebilecek askeri güce sahip olması gerekir. Bu devletin, çatışmayı en güçlü devleti zayıflatacak bir yıpratma savaşına dönüştürebilecek kapasitede olması ve nükleer caydırıcılığa sahip olması gerekmektedir (Mearsheimer, 2001: 5). Çin'in büyük güç olarak değerlendirilmesi, onun ekonomik büyümesi, askeri kapasitesi ve nükleer silah kapasitesi gibi maddi yeteneklerine dayanır. 1961 Laos krizi ve 1964'teki ilk nükleer silah testi, Çin'in büyük güç statüsünü pekiştirmiştir. Soğuk Savaş döneminde süper güçlere kıyasla ikinci planda kalan Çin, ekonomik yükselişiyle uluslararası dikkatlerin odağı haline gelmiştir. 2010 yılında dünya ekonomisinin ikinci büyük oyuncusu olmuştur (Scita, 2022: 49-50). Çin'in stratejik konumu, büyük nüfusu, ekonomik büyümesi ve askeri kapasitesi, onu 21. yüzyılın başlarında büyük bir güç yapmıştır.

Orta güç kavramı, büyük güç kavramından daha karmaşıktır ve literatürde hiyerarşik, işlevsel, davranışsal ve retorik gibi çeşitli yaklaşımlarla tanımlanır. Gilley ve O'Neil, orta güçleri tanımlamak için pozisyonel veya materyal yetenekler yaklaşımını vurgular. Büyük güçler, uluslararası sistemi etkileyebilecek materyal kaynağa sahip global aktörlerdir. Orta güçler ise genellikle bölgesel aktörlerdir ve büyük güçlerin davranışlarını taklit edebilirler (Thies, 2018: 8). İran, belirli bir bölgesel sistemde güç dağılımını etkilemede sınırlı bir etkiye sahip olsa da, güvenlik çıkarlarını savunmak için çeşitli güç kaynaklarını kullanabilen bir devlettir. Akademik literatür, İran'ın coğrafi büyüklüğü, nüfusu, ekonomisi ve askeri kapasitesiyle bölgesel güç olduğunu kabul eder. İran, Orta Doğu'da önemli bir rol

oyunmaktadır ve Basra Körfezi'nde koalisyonlara karşı direnme kapasitesine sahiptir (Ehteshami ve Hinnebusch, 2014: 7). 1979 Devrimi'nden sonra İran'ın orta güç olarak kabul edilmesine yönelik farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Ramazani ve Zaccara gibi akademisyenler, İran'ın rolünün Şah Reza Pehlevi döneminden İslam Cumhuriyeti'ne geçişle birlikte sabit kaldığını belirtmiştir. Buzan, Wæver, Ehteshami ve Hinnebusch gibi uzmanlar da İran'ı bölgesel veya orta güç olarak tanımlar. İran, sistem düzeyinde ikinci derece bir güç olarak değerlendirilebilir, ancak bölgesel olarak Basra Körfezi'nde etkili bir güçtür ve bu durum Çin'in İran ile ilişkilerine de yansımaktadır (Ehteshami ve Hinnebusch, 2014: 7).

Çin Halk Cumhuriyeti büyük bir güç olarak sınıflandırılırken, İran orta veya bölgesel bir güç olarak değerlendirilir. Dara Conduit ve Shahram Akbarzadeh, Çin-İran ilişkilerini büyük güç-orta güç ortaklığı olarak tanımlar. Büyük güç-orta güç ilişkilerindeki asimetri, askeri, diplomatik ve ekonomik dengesizliklerden kaynaklanır ve orta gücün güçlü ortağına bağımlılığını gösterir. İran'ın uluslararası izolasyonu, Çin ile ilişkisini vazgeçilmez kılarak bu asimetrik yapıyı artırmaktadır (Keohane ve Nye, 1977: 11). Orta güçler, büyük güçlerin bölgesel etkilerine karşı savunma ve güvenlik için işbirliği yapar ve büyük güçler, orta güçlerle işbirliğini stratejik avantajlar için çekici bulmaktadır. Ancak Çin-İran ilişkilerindeki güç dağılımı tam olarak ölçülmez. İran'ın bölgesel güç statüsü asimetriyi azaltırken, uluslararası izolasyonu artırmaktadır. İran'ın bölgesel önemi ve Basra Körfezi'nde güvenlik dinamiklerini etkileme yeteneği, büyük dış güçlerin stratejik ilgisini çekmektedir (Ehteshami ve Hinnebusch, 2014: 9). Çin, Basra Körfezi'nde etki kazanma stratejisiyle İran ile ilişkilerini derinleştirmektedir. 1979 Devrimi'nden sonra Çin, İran için büyük bir güç seçeneği haline gelmiştir. Çin'in ekonomik büyümesi, Tahran ile işbirliği arzusu, Batı'ya karşı duyduğu rahatsızlık ve Rusya'ya kıyasla daha az tarihi yük taşıması bu durumu açıklamaktadır. Ancak İran'ın Batı'dan ideolojik izolasyonu ve uluslararası pazarlara erişim engelleri, İran'ın Doğuya yönelmesinin temel nedenlerindedir (Scita, 2022: 55).

ABD ve uluslararası yaptırımlar, İran'ın Çin'e bağımlılığını artırmıştır. Çin, İran ile tekeli bir pozisyonda işbirliği yaparak İran'ın diğer ekonomik, siyasi ve güvenlik ortaklarına erişimini kısıtlamaktadır. Bu durum, Çin'in kaldıraç gücünü

artırmış ve büyük güç-orta güç çerçevesini aşmaktadır. İran'ın uluslararası izolasyonu, bölgesel güç statüsünün etkisini azaltmıştır (Scita, 2022: 53-54).

İran ve Çin arasındaki ilişkiler, hem tarihi bağlara hem de son dönemde kurulmuş resmi ilişkilere dayanmaktadır. İpek Yolu gibi tarihi ticaret yolları, iki ülke arasındaki eski bağlantıları oluştururken, resmi diplomatik ilişkiler sadece kırk yıldır sürmektedir (Figueroa, 2022; Liu ve Wu, 2010: 4). İkinci Dünya Savaşı sonrası İran Batı bloğunda, Çin ise Maoist komünizm altında yer almıştır (He, 2017: 2). Soğuk Savaş boyunca iki ülke farklı bloklarda bulunup gergin ilişkiler yaşamıştır (Ehteshami, 2022: 12). 1970'lerde ABD'nin Çin ile ilişkilerini iyileştirmesi, İran'ın da Çin ile ilişkilerini yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. Şah Rıza Pehlevi'nin 1971'deki Çin ziyareti, ilişkilerin başlangıç noktası olmuştur (Ehteshami, 2022: 13). İran İslam Devrimi sonrasında, İran dış politikasını değiştirirken, Çin ekonomik kalkınmaya odaklanmıştır (Vakil, 2010; He, 2017: 5). İran-İrak Savaşı sırasında, ABD ambargosu nedeniyle Çin, İran için önemli bir silah tedarikçisi olmuştur (Hashimi, 1985: 161). 1990'larda Çin'in ekonomik büyümesiyle birlikte İran ile ekonomik işbirliği özellikle enerji sektöründe artmıştır (Hong, 2014: 3). Sovyetler Birliği'nin dağılması, İran ve Çin ilişkilerini yeni bir döneme taşımıştır. Günümüzde, iki ülke arasındaki ilişkiler enerji, ekonomik, güvenlik ve askeri alanlarda odaklı bir işbirliğidir (Sazmend, 2013: 6). Bu ilişkiler, ideolojik farklılıklara rağmen pragmatik ve çıkar odaklıdır (Shariatinia, 2011: 4). Bu bağlamda Çin-İran ilişkisi Şah döneminden başlayarak Reisi dönemine kadar dönemsel olarak incelenmiştir.

4.1. Şah Dönemi Çin-İran İlişkileri (1971-1979)

İran'ın dış politikadaki rolü ve yabancı müdahalelerin kökenleri Kaçar dönemine (1795-1925) kadar uzanmaktadır. Kaçarlar, dış ilişkilerde tam bağımsızlık sağlamakta zorlandılar ve aynı zamanda İran'ın iç işlerine güçlü devletler, özellikle Rusya ve İngiltere tarafından müdahale edilmiştir. Pehlevi rejiminin kurulmasıyla birlikte, Reza Şah, iç ve dış politikada bağımsız bir yol izlediğini iddia etmiştir, ancak İran'ın siyasi sahnesinde doğrudan yabancı devletlerin rol oynadığı gerçeğiyle bu iddia uyumlu değildir (Karabalık, 2020: 4). "İran'ın yüce hazreti şahı ve

muhterem Çin cumhurbaşkanı, ikisi de içtenlikle dostluk ve kardeşlik ilişkileri kurmayı arzu ediyorlar ve bu nedenle iki devlet arasındaki dostluk anlaşmasını, her iki tarafın vatandaşları için faydalı ve yararlı olacak şekilde güçlendirmek için temsilcilerini belirlediler." Bu, İran ve Çin hükümetleri arasındaki ilk resmi antlaşmadır ve bu dostluk ve kardeşlik olarak bilinen antlaşma, geçmişte batı ve doğu Asya'nın liderleri olan 1921 yılında İtalya'da imzalanmıştır (Shariatinia, 2011: 3). Daha sonraki yıllarda, uluslararası ve içsel sorunlar nedeniyle bu anlaşmanın uygulanması engellenmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İran, Çin'de diplomatik dairesini kurdu ve bir yıl sonra İran'ın Çin'deki büyükelçiliği, İran tiyatrosunun öncüsü Seyyid Ali Nasr'ın yönlendirmesiyle faaliyete geçmiştir. Ancak büyükelçilik, İran ve Çin arasındaki ilişkilerin başladığı bir dönem değildi. Tahran, Tayvan'ı resmi olarak tanımadığı ve siyasi ilişkilerini sürdürdüğü için Çin Halk Cumhuriyeti'ni 22 yıl boyunca resmi olarak tanımamıştır (Shariatinia, 2011: 4-5).

Çin'in doğu blokuna katılması ve Kore Savaşı'nın başlaması, İran'ın ABD'nin bölgedeki jandarmalık rolünü üstlenmesi, Çin-İran ilişkisinin tamamen kopmasına neden olmuştur. Hatta bu ilişkilerin kötüye gitmesi, İranlıların Çin'deki konsolosluk işlerinin Hollanda ve Türkiye'nin sorumluluğuna devredilmesine yol açmıştır. Tudeh Partisi'nin faaliyetleri ve petrol endüstrisinin millileştirilme hareketi, Pehlevi hükümetinde anti-sosyalist duyguların artmasına yol açtı ve Çin'in Moskova'ya olan yakınlığı, İran Şahı için bir tehdit olarak algılanmıştır. Pehlevi hanedanının Çin'le olan kopuşu, İran'ın Birleşmiş Milletler'de Çin'in üyeliğini engellemesine kadar ilerlemiş ve 1962'de Çin'i Hindistan'a karşı saldırı yapmakla suçlamıştır (Rencber, 1999: 25-36).

Bununla birlikte Çin, 28 Ağustos 1953 darbesini eleştirmiş ve bunu ABD'nin müdahalesinin bir işareti olarak yorumlamıştır. Ayrıca, Irak'taki devrimden sonra Tahran ile Washington arasında askeri bir anlaşma yapılmasına karşı güçlü bir tepki göstermiştir. Soğuk Savaş yıllarında, Tahran ve Pekin arasındaki ilişkiler, Çin'in yumuşak diplomatik yaklaşımıyla iyileşmeye doğru yol almış ve Pehlevi hanedanının kadınları, bu ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Mehdi, 2010). Pehlevi kız kardeşlerinin Çin'e yaptığı ziyaretler ve ardından Farah Pehlevi'nin Hüveyda eşliğinde 1971'de başlattığı diplomatik temaslar, Pekin ve Tahran

arasındaki diplomatik ilişkiler için bir başlangıç noktası olmuştur. Bu ziyaretin bir sonucu olarak, İran'ın Çin'in BM üyeliğine yeşil ışık yakması olarak algılanmaktadır. 16 Ağustos 1971'de, İran ve Çin arasındaki ilişkilere dair bir bildiri yayımlandı; İran resmen Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımış ve Pekin, İran Şahının hükümetinin İran'ın bağımsızlığı ve egemenliği için yaptığı çabaları desteklemiştir. Bu sayede Çin, Pehlevi hanedanının 2500 yıl kutlamalarının bir konuğu olarak davet edilmiştir (Xia, 2001: 15).

Çin'de Kültür Devrimi yaşanmasına rağmen, Çin Dışişleri Bakanı'nın 1973'te İran ve üç başka ülkeyi ziyaret etmesi, İran'ın Çin için önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bazı uzmanlara göre, bu ziyaretler Washington ve Pekin arasında arabuluculuk rolü üstlenmiştir. 1976'da Çin Ulusal Halk Meclisi heyeti İran'ı ziyaret etmiş ve bu ziyaret Pehlevi Hanedanı tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu dönemlerde İran Şahı, dış ülkelere olan bağımlılığını azaltma ve Rusya'nın etkisini azaltma hedefiyle Çin ile ortak bir hedefe sahip olduğu görülmüştür. Diğer yandan, Çin'in nükleer silahları elde etmesi, bu ülkeyi uluslararası arenada ciddi bir aktör haline getirmiştir (Lampton, 2014: 25).

Bu bağlamda, 1978 yılı Haziran ayında Çin Dışişleri Bakanı İran'a gelmiş ve daha da önemlisi, üç ay sonra, yani Eylül ayında, Çin lideri Pehlevi hükümetinin liderleriyle Tahran'da görüşmek üzere ziyarette bulunmuştur. Bu, Çin'in sosyalist olmayan bir ülkeye yaptığı en üst düzey ziyaretlerden biri olarak kaydedilmiştir (Rezai, 2017: 27). 1978 yılının Ağustos ayında, İran kendi siyasi yapısında bir devrime doğru ilerlerken, 8 Eylül'deki kanlı olaylardan sadece birkaç gün önce, Mao'nun yardımcısı Hua Guofeng, Komünist Parti Merkez Komitesi'nin başında İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Daha sonra hükümet sözcüsü Sadık Tabatabai, "Çin liderinin akşam yemeği davetinde, İran'ın ilerlemelerini takdir ettiğini, demokratik bir rejimi ve aynı zamanda İran İmparatorluğu'nun eski medeniyetine dayanan bir sistemi övdüğünü ve İran halkının refahı için kendini adanmış liderliğe Çin'in tam destek verdiğini ifade ettiğini" belirtmiştir (Esfandiary, 2021: 25) Mao'nun yardımcısı Hua Guofeng, İran'ı ziyaret etmesinden sadece beş ay sonra, ülkede İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Ancak Çin, devrimden sadece üç gün sonra yeni rejimi resmen tanımıştır. Bu durumda Çin, devrimi, İran'daki Sovyet

müdahalesinin bir sonucu olarak değerlendirdi. Ancak her iki ülkenin de anti-empyryalist ve anti-hegemonik fikirleri, ilişkilerini güçlendirmeye yönelik motivasyonlarını artırdığı görülmüştür (Rezai, 2017: 25-26).

4.2. Çin-İran İlişkileri (1979-1988)

1979-1988 dönemi, İran ve Çin arasındaki ilişkilerin bugünkü ortaklığın temellerinin atıldığı kritik bir dönemdir. İran, İslam Devrimi sonrasında Batı ve Arap komşularıyla gergin ilişkiler yaşarken, Çin ile yeni bir ortaklık arayışına girmiştir. İran, iç çatışmalar ve Irak ile yaşadığı savaşla meşgulken, liderleri teokratik bir rejimi sağlamlaştırmaya odaklanmıştır (Scita, 2022: 149-155). Öte yandan, Çin, Deng Xiaoping döneminde gücünü artırarak diplomatik ilişkilerini geliştirmiş ve modernizasyon politikalarını endüstri, tarım, savunma ve teknoloji alanlarında uygulamıştır. İran, Çin'i güçlü bir anti-hegemonik güç olarak görmüş ve askeri, ekonomik ve diplomatik alanda işbirliği potansiyeli olduğunu düşünmüştür. Çin ise İran'ı stratejik bir bölgesel güç olarak görüp dostane ilişkiler kurmayı hedeflemiştir (Azad, 2017: 1-4). Her iki taraf da ortaklık arayışındaydı çünkü bu ilişki her iki ülkenin de konumunu güçlendiriyordu, özellikle İran-Irak savaşı sırasında Çin'in desteği önemliydi. Ancak, her iki tarafın da farklı motivasyonları vardı. İran'ın İslam Cumhuriyeti liderleri, başlangıçta Çin'i Şah ile yakın ilişkileri nedeniyle şüpheye karşıladı ve Çin'i İran'ı sömürebilecek bir güç olarak gördü (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 71). Buna rağmen, Çin, İran İslam Cumhuriyeti'ni kuruluşundan üç gün sonra resmen tanımıştır. Kasım 1979'da ABD Büyükelçiliği'nin ele geçirilmesi ve ardından gelen rehine krizi, İran'ın ABD'nin çıkarlarını engellemede nasıl bir rol oynayabileceğini gösterdi ve ABD-Çin ilişkilerine olan etkisini vurguladı. Rehine krizi sonrasında Başkan Carter, İran ile tüm ABD işlerini sona erdiren bir ticaret ambargosu uygulamıştır (Yürütme Kararı 12170) (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 91). İran'ın izolasyonu, İran yöneticilerinin retoriği ve politikaları nedeniyle artmış ve eski ortaklar tarafından ilişkilerin kesilmesine yol açmıştır. Çin, büyükelçilik ele geçirilmesini kınayan bir BM oylamasında çekimser kalarak kendi çıkarlarını dengelemiş; İran'a karşı çıkmadı, aynı zamanda İran'a destek vermek için ABD'ye de karşı çıkmamıştır (Azad, 2017: 4).

Batı'nın desteğinin kesilmesiyle birlikte, İran'ın geleneksel ordusu zayıflamıştır. İran, Batı'dan, komşulardan ve diğer gruplardan gelen tehditleri önlemek için yeni stratejiler benimsemiş ve çeşitli askeri ve sivil aktörlerle işbirliği yapmıştır. Özellikle İran Devrim Muhafızları tarafından uygulanan bu strateji, İran'la işbirliği yapmak isteyen herkesin (Çin dahil) Devrim Muhafızları ile temas kurması gerektiğini vurgulamıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 124). Batı, Devrim Muhafızlarını istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerin merkezi olarak görmekteyken, İran ise onları kendi istikrarını sağlamak için hayati olarak görmektedir. Bu nedenle, İran İslam Cumhuriyeti savunma yeteneklerini artırmayı ve kendisini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla, Suriye, Irak ve Lübnan gibi bölgelerde desteklediği milisleri ve güvenlik güçlerini silahlandırmıştır. İran, yerel olarak üretilmediği sistemler ve silahlar için Çin'den destek almıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 128).

4.2.1. İran-İrak Savaşı Sırasında Çin-İran İlişkileri (1980-1988)

İran-İrak Savaşı, 1980 ile 1988 yılları arasında sürmüş ve İran için büyük kayıplara yol açmıştır; bu süreçte İran 262.000 askerini kaybetmiştir (Garver, 2006: 68-69). Irak'ın İran'a yönelik saldırısı, İran'ı Sovyetler Birliği'nden askeri yardım istemeye zorlamış, ancak Çin, büyük güçlerin müdahalesini sınırlamak için Irak'ı destekleme yoluna gitmiştir. Savaş sırasında Çin, Irak'a satılan silahların %10'unu sağlamıştır (Conduit ve Akbarzadeh, 2018: 472). 1983 yılına gelindiğinde, İran-Sovyet işbirliği sona ermiş ve Çin ile İran arasında gayri resmi bir işbirliği başlamıştır. Bu işbirliği, Çin'in devrimci komünizmden uzaklaşması ve İran'ın kendi içindeki solcu gruplara karşı yürüttüğü mücadeleyle mümkün hale gelmiştir. Çin, resmi olarak savaşın tarafı olmamış, ancak İran'ın kaybetmesini istememiştir ve aynı zamanda ABD'nin müdahalesine karşı durmuştur (Harold ve Nader, 2012: 3). İran, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararından rahatsız olmuş, çünkü bu karar, Saddam Hüseyin'i işgalci olarak kınamamıştır. 1982'de ABD-Çin ilişkileri bozulurken, Çin ABD'den uzaklaşmış ve Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdidin abartıldığını kabul etmiştir. Bu dönemde, İran ve Çin arasındaki ilişkiler, ekonomik kalkınma, hegemonya karşıtlığı ve bağımsız dış politika gibi unsurlar temelinde yeniden şekillenmiştir (Scita, 2022: 161-162).

Çin'in tarafsızlığına rağmen, İran'ın askeri, teknoloji ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için bir işbirliği oluşmuş ve Çin, bu ihtiyaçları karşılamayı amaçlamıştır. Ayetullah Humeyni'nin bağımsız bir dış politika izleme isteğine rağmen, iç çatışma, Irak ile savaş, ekonomik çöküş, göç ve diplomatik izolasyon, Tahran'ın Pekin ile işbirliği yapmasına neden olmuştur (Harold ve Nader, 2012: 3-4). Çin, tarım, göç, barajlar, balıkçılık ve silah satışları gibi alanlarda destek sağlamıştır. 1981'de Meclis üyesi olan Ali Hamaney'in Pekin ziyareti sırasında her iki taraf da emperyalizmi ve hegemonyacılığı reddetmiş, Çin ise 1982-1983 yıllarında 700 milyon dolarlık ticaret vaadiyle ekonomik işbirliği için adım atmıştır. 1985'te, Pekin'den Tahran'a yapılan bir Çin heyeti ziyareti sırasında ekonomik, ticari ve teknik işbirliği üzerine bir anlaşma imzalanmış ve bu, 1987 Ağustos'unda bir ticaret anlaşmasıyla genişleyerek, ikili ticaret hacmini yılda 500 milyon dolara yükseltmiştir (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 96). Görüşmeler daha sık hale gelmiş ve 1979-1988 arasında ortak bir anti-Batı dünya görüşü vurgulanmıştır. Ancak Çin, İran ile ilişkilerini yeniden şekillendirirken, düşük düzeyde ekonomik işbirliğini tercih etmiş ve Tahran'ın Çin-ABD ilişkilerine müdahale etmemesi gerektiğini önemsemiştir (Scita, 2022: 165).

ABD, İran'ın şiddet eylemlerini kınayarak silah ambargosu talep etmiştir. Hem Çin hem de İran, bu ambargoyu ABD'nin hegemonyacı bir politikası olarak görmüştür. Çin, İran'a hem söylemsel hem de askeri destek sağlamış ve savaşın sona erdirilmesi için çaba göstermiştir. İran'ın Çin'den temin ettiği Silkworm füzeleri ile Kuwait'e ait gemilere yönelik saldırısında Çin'in endişeleri artmış ve savaşın sona erdirilmesi için çabalamıştır. Çin, ABD'nin askeri varlığını eleştirerek savaşın sona erdirilmesi çağrısında bulunmuş ve BM Kararı 598'in kabul edilmesi için İran'ı teşvik etmiştir. Sonuç olarak, İran-Irak savaşı, İslam Cumhuriyeti'nin şekillenmesine katkıda bulunurken, Çin'in İran'a verdiği silah ve destekle ilişkisini güçlendirmiştir (Conduit ve Akbarzadeh, 2018: 473).

Çin, İran'a yaptığı silah satışlarıyla İran'ın askeri gücünü artırarak ve finansman sorunlarına çözüm sunarak İran'da saygınlık kazanmıştır. Bu satışlar, Çin'in Batı'dan farklı bir duruş sergilediğini göstermektedir ve insan hakları gibi koşullar getirmemiştir. Çin, İran'ın hedeflerini desteklerken kendi çıkarlarını

korumaya dikkat etmiş ve ABD ile ilişkilerini riske atmamaya özen göstermiştir (Kauffman, 2022: 14). Silah satışlarını dengeli bir şekilde yöneten Çin, Irak'a da silah satılmasını kabul etmiş ve BM Güvenlik Konseyi hedeflerini desteklemiştir. İran, komşuları ve Batı tarafından tehdit edildiği için askeri kapasitesine odaklanmış ve bu nedenle Çin'in katılımını teşvik etmiştir (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 122). Özellikle 1984'te ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlardan sonra, Çin'in yardımı İran tarafından takdir edilmiştir. Çin'in savunma endüstrisi büyük ve etkiliydi ancak modernleşmek için dış kaynaklara ihtiyaç duyuyordu. Deng Xiaoping'in reformları, bu endüstriye yabancı müşteriler bulma ve karlarını artırma imkanı sağlamış ve askeri modernizasyonu desteklemiştir (Garver, 2006: 168).

Savaş süresince, İran'ın stratejileri (kitlesele kullanım ve devrimci coşkuyla halkı etkileme) nedeniyle, daha az karmaşık silahları yerel olarak üretme çabasına girmiştir. Bu, daha az teknoloji ve endüstriyel destek gerektiriyordu ve Çin, bu desteği sağlamaya istekli ve yetenekliydi, genellikle siyasi koşullara tabi olmaksızın gerçekleşmiştir. Çin başlangıçta İran'a küçük silahlar, mühimmat ve topçu satışı yapmış ve bu alanlarda İran'ın yerel üretim yeteneklerini artırmaya yardımcı olmuştur (Garver, 2006: 173). 1982'ye gelindiğinde, ABD, İran'ın silahlarının %40'ını Çin Halk Cumhuriyeti ve Kuzey Kore'den aldığını düşünüyordu. Sonunda, Çin İran'a F-6 ve F-7 savaş uçakları, T-59 tankları, 122/130mm çekili topçular, CSA-1 Yüzeye Karşı Füzeleler, Taşınabilir Hong Ying-5 (Karadan Havaya Füze), 107mm çoklu roketatarlar, C-801 ve Hai Ying-2 gemi karşıtı seyir füzeleleri, PL-2A ve PL-7 hava-hava füzeleleri, Tıp 501 silahlı personel taşıyıcıları ve HQ-2B (Karadan Havaya Füze) satmıştır (Azad, 2017: 9). İşbirliği, 1983 yılında Kuzey Kore'yi aracı olarak kullanarak gizli bir 1.3 milyar dolarlık anlaşmayı, Mart 1985'te 1 milyar dolarlık bir anlaşmayı, Haziran 1985'te 1.16 milyar dolarlık bir anlaşmayı ve 1986 yılında, 200 HY-2 Silkworm gemi karşıtı seyir füzesi ve yerel Silkworm üretimi için malzeme içeren 3.1 milyar dolarlık bir anlaşmayı kapsamış, bu da İran'ın deniz yollarını kapatma yeteneği kazandırmıştır (Azad, 2017: 6-8). İran, Çin'in emperyalist hedeflerinin olmadığını iddia ederek bu anlaşmaları haklı çıkarmıştır. 1987'de, Çin Halk Cumhuriyeti ve İran, balistik füze geliştirme (menzil uzatma dahil) ve test etme işbirliğine başlamıştır (Azad, 2017: 9).

Çin, İran'a silah satışlarından kaynaklanabilecek tepkileri en aza indirmek için tarafsız bir tavır sergilemiş ve silahları üçüncü taraflar aracılığıyla İran'a satmıştır (Kuzey Kore, Hong Kong, Pakistan ve Türk devletleri). Ancak Çin bu satışları 2004 yılına kadar inkar etmiştir (Harold ve Nader, 2012: 7). ABD, bu satışları eleştirirken, Çin Körfez ülkelerine 12 milyar dolarlık silah satarak uluslararası statüsünü artırmıştır. Bu satışlar, Çin'in savunma sanayisini İran pazarına açmış ve bölgedeki etkisini güçlendirmiştir. İran-Çin ilişkileri, İran'ın askeri gelişimine katkıda bulunurken ABD'nin itirazlarını göz ardı etmiştir (Azad, 2017: 9-10). Tahran, Çin'i ABD'ye karşı bir denge unsuru olarak görmüş ve Çin'in yardımları sayesinde uluslararası yaptırımlara rağmen manevra alanı bulmuştur. İran-Çin ilişkileri ABD-Çin ilişkilerini olumsuz etkilese de, ilişkiler tamamen zarar görmemiştir. Garver'e göre, "nesnel olarak Çin, Washington'u yumuşatma ve Tahran'ı destekleme arasında neredeyse doğru dengeyi sağladı" (2006: 94).

4.3. Çin-İran İlişkileri (1989-1996)

İran-Irak savaşı sonrasında, İran ve Çin arasındaki ilişkiler derinleşmiştir. 1989'daki *Tiananmen* olayları, Batılı ülkelerin eleştirileriyle birlikte Tahran'da sempati uyandırmış ve Çin, İran'ın savaştaki tahribatını onarmak ve yeniden inşa etmek için yardım teklif etmiştir. İki ülke, ABD'nin etkisini dengeleme konusunda ortak endişeler taşıyarak ilişkilerini daha da güçlendirmiştir (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 27). Çin-İran ortaklığı, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve ABD'nin artan baskısı altında daha da önem kazanmıştır. İran, Çin ile ekonomik ve teknolojik işbirliği anlaşmaları imzalayarak ilişkilerini derinleştirmiştir. Humeyni'nin ölümü ve Ali Hamaney'in yükselişi, İran'ın Çin'e daha fazla yönelmesine ve dış politikasının yumuşamasına olanak sağlamıştır. Batılı yaptırımların etkisiyle, İran, ekonomik ve teknik ihtiyaçlarını karşılamak için Doğu'ya yönelmiştir. Bu çabalar, Doğu Asya ile olumlu ilişkilerin başlangıcı olarak önem taşımaktadır (Azad, 2017: 22).

Hamaney, 1989'da Pekin'e giderek üçüncü dünya dayanışmasını yeniden vurgulamış ve İran-Çin askeri işbirliğini başlatmıştır. Ancak, ziyaretin ardından Çin, diğer müttefiklerini ikna etmek için çaba sarf ederek ilişkilerin dengesizliğini göstermiştir (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 73). Çin, İran'ın füze ve nükleer

programlarına desteğini sürdürmüş ve ABD'nin dikkatini başka yönlelere çekmeye çalışmıştır (Scita, 2022: 173-174). Çin-İran arasındaki resmi ziyaretler ve öğrenci değişimleri, ekonomik ve bilimsel işbirliğini teşvik etmiş ve artırmıştır. Ancak, İran ekonomisi, çabalara rağmen zorluklarla karşılaşmıştır. Jiang Zemin liderliğindeki Çin, “dışarıya açılma” stratejisini benimsemiş ve yabancı varlıklara yatırım yaparak Çin'in dış çıkarlarını desteklemiştir. Ancak, Çin'in İran'ın politikalarını tamamen desteklemesi mümkün olmamıştır. Çünkü Çin, bölgedeki Arap liderlerin taleplerini karşılamak zorundaydı ve bu durum, Çin'in bölgesel pazarlarda entegrasyonunu güçlendirmiştir (Teer ve Wang, 2022: 168).

ABD ve Çin arasındaki ilişkiler bu dönemde gerilmiştir. Çin, İran'ın ABD'ye karşı mücadelesinden faydalanmış ancak ilişkilerinde dengeli bir tutum sergilemiştir. Çin, ABD'nin İran'a yönelik politikalarını etkileyebileceği gibi, İran'ın nükleer ve askeri programlarını destekleyerek veya engelleyerek ABD ile çatışma durumunda bir koruma olarak görmüştür. Ancak Pekin, İran ile yakın ilişkilerinin kendi itibarını zedeleyebileceğini ve gelişimi için daha önemli olan diğer ilişkileri (özellikle ABD ile olanları) zorlayabileceğinden endişe etmiştir (Garver, 2006: 113). İran'ın Çin'i anti-Amerikan koalisyonuna katılmaya çağırmasıyla birlikte, Çin bu teklifi reddetmiştir. Ancak, 1995'te Çin, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarına karşı çıkmış ve İran'a destek mesajları vermiştir (Esfandiary and Tabatabai, 2021: 73). Sonuç olarak, Çin, *Tiananmen* izolasyonunu aşarak Kuveyt krizini sona erdirmek için BM Güvenlik Konseyinde işbirliği yaparken, İran hala izole durumdaydı ve Doğuya doğru yönelmeye çalışıyordu. ABD'nin İran'ın nükleer silah elde etme çabalarına odaklanması, Çin'in İran'a desteğinin ABD politikasına doğrudan meydan okumasına neden olmuştur. ABD'nin İran ve Irak'a yönelik “ikili kuşatma” politikası, İran'ın yeniden yapılanma için gerekli kaynaklara erişimini engellemek olarak algılanmıştır (Harold ve Nader, 2012: 4).

Çin ve İran, İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'na (NPT) taraf olduğunu ve barışçıl nükleer enerji kullanma hakkına sahip olduğunu savunarak, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ile işbirliği içinde olduklarını ve herhangi bir ihlal bulunmadığını belirtmişlerdir. İkili kuşatma politikası, İran'a karşı BM yaptırımlarının temelini oluşturmuş ve terörizmi

desteklemekle suçlanmıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 74). 1995'te başlayan ABD şirketlerinin İran'ın petrol sektörüne getirdiği yasak, sonunda tam bir ticaret ambargosuna genişledi ve İran'da faaliyet gösteren yabancı şirketlere yönelik yaptırımları içerecek şekilde genişlemiştir. Bu yaptırımlar, İran'ın Doğu'ya yönelmesine ve İran-Çin işbirliğinin artmasına neden olmuştur (Garver, 2006: 114-115). İran ve Çin arasındaki işbirliği, 1995'te Basra Körfezi'nin güvenliğinin bölgesel devletler tarafından sağlanması gerektiği konusunda bir anlaşma yapmaları ve ABD'nin hegemonyasına karşı mücadelede ortaklığın önemini vurgulamalarıyla genişledi. İkinci olarak, 1996'da Çin, Rusya, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan ile birlikte Orta Asya'daki hedeflere yönelik Şanghay İşbirliği Örgütü'nü kurmuştur. Orta Asya, İran ve Çin için stratejik öneme sahipti; her iki ülke de bölgedeki milliyetçilik ve jeopolitik rekabetten endişe ederken, Çin bölgenin zengin kaynaklarını ararken İran'ı bu kaynakları Çin'e taşıma potansiyeli olarak görmekteydi (Azad, 2017: 41-42).

4.3.1. Çin-İran Nükleer İşbirliği

Çin, 1985-1997 arasında uluslararası muhalefete rağmen İran'ın başlıca nükleer destekçisi olmuştur. İran liderleri için bu destek önemliydi ve İran-Çin işbirliğinin kilit bir unsuru olarak görülmektedir. İki ülke, 1991'e kadar işbirliğini inkar etmiş çünkü Çin, Körfez Savaşı'nı ABD'nin bölgesel etkisini artırmak için bir çaba olarak görmüş ve bu doğrultuda İran'a yardımı genişletmiştir (Scita, 2022: 69-72). Yardımın büyük bir kısmı İran'ın sivil nükleer enerji ihtiyaçlarını desteklemek amacıyla yapılmış, ancak bazı desteğin askeri amaçlar için de kullanıldığı biliniyordu. Çin'in niyetlerine bakılmaksızın kar elde etmek, İran ile ilişkileri geliştirmek veya İran'ın nükleer silah kapasitesini artırmak olarak görülebilir, ancak bu destekler İran'ın nükleer yeteneklerini artırmıştır (Harold ve Nader, 2012: 8). Çin, 1984'te İran ile işbirliği başlamadan hemen önce Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (IAEA) katılmış ve verdiği çoğu desteğin NPT ve IAEA ile uyumlu olduğu teknik olarak açıklanmıştır. 1985'te Çin, İran'ın nükleer enerji programını desteklemek amacıyla Esfahan Nükleer Araştırma Merkezi'nin kurulmasına yardımcı olmuş ve İran'a uranyum çıkarmasında da destek vermiştir (Harold ve Nader, 2012: 8-9). Çin ayrıca İran'a reaktör ve uranyum tedarik etmeyi kabul etmiş ve bu

çerçeve de İran'a 27 kW ve 27 mW gücünde reaktörler ile 1600 kilogram uranyum tedarik etmiştir (bu durum 2003'e kadar bildirilmemiştir) (Garver, 2006: 146). 1991'de Çin, İran ile Bushehr'de bir nükleer reaktör inşası, bilim ve teknoloji geliştirme konusunda işbirliği yapmayı kabul etmiş ve 1800 kilogram uranyum satmıştır (bu da 2003'e kadar bildirilmemiştir) (Kauffman, 2022: 59).

John Garver'a göre, Çin, İran'a nükleer destek sağlama gerekçelerini barışçıl amaçlar, UAEA denetimi altında tutma ve İran'ın üçüncü bir ülkeye malzeme veya teknoloji transfer etmeme taahhüdü olarak açıklamıştır. 1992'de Çin, İran'a 4 adet 300 MW'lık reaktör sağlama anlaşması yapmış, ancak daha küçük bir reaktör anlaşması iptal edilmiştir. Ardından 1994'te, Çin, İran'a bir Tokamak satacağını kabul etmiştir, bu da Çin'in nükleer füzyon teknolojisini uluslararası alanda ilk kez transferidir. Çin ayrıca İran'a atomik lazer teknolojisi geliştirmesi ve ağır su alanında ilerlemesi konusunda yardımcı olmuştur (2006: 147-148). ABD, Çin'in ağır su reaktörü satışını eleştirdiğinde, anlaşma iptal edilmiş ve bu konu 1997 ABD-Çin anlaşmasının bir parçası olmuştur. Çin, İran'a ağır su reaktörü sağlamamış, ancak ağır su temininde İran'a destek olmuştur. 1994'te Çin, İran'a uranyum hekzaflorür üretmek için büyük bir tesis sağlamış ve bu 1996'da UAEA'ya bildirilmiştir (Kauffman, 2022: 59). 1997'de Çin, İran'a diğer hekz tesislerinin inşası konusunda yardım etmiş, ancak ABD'nin itirazı üzerine anlaşmalar askıya alınmıştır. İran, sonunda Natanz tesisinin inşası için müzakereler sırasında aldığı nükleer tasarım verilerini kullanmıştır, muhtemelen bu veriler Çin'den sağlanmıştır (Scita, 2022: 175-181). Sonuç olarak, Çin, 1980'lerin sonlarından 1990'lara kadar İran'ın nükleer programını desteklemiştir, ancak bu destek genellikle UAEA işbirliği ve uluslararası kısıtlamalara rağmen yetersiz şekilde rapor edilmiş ve ABD-Çin ilişkilerinde gerilimlere neden olmuştur.

4.3.2. İran-Irak Savaşı Sonrası Silah Satışı ve Savunma İşbirliği

İran-Irak savaşının ardından, İslam Cumhuriyeti İran, füze, kimyasal ve nükleer yetenekler de dahil olmak üzere daha ileri teknolojilere yönelik bir arayışa girmiş ve Çin, özellikle İran'ın yerli üretim kabiliyetlerini geliştirmesine yardımcı olmuştur. İran, Rusya'nın daha gelişmiş teknolojisine rağmen, Çin'in petrol

karşılığında silah ve savunma ürünleri değişimine istekli olması nedeniyle Çin ile işbirliğini sürdürmüştür (Azad, 2017: 27). Bu süreçte, İran, ABD'nin Basra Körfezi'ndeki etkinliklerine karşı koymak için sahil güvenlik yeteneklerini geliştirmeye odaklanmıştır. Çin ile yapılan on yıllık askeri ve teknoloji anlaşması, füze işbirliği ve askeri alışverişlerin artmasına çaba sarf etmiştir. 1989-1997 yılları arasında, Çin İran'a çeşitli askeri teçhizat ve teknolojiler sağlamıştır (Harold ve Nader, 2012: 7). Bunlar arasında HQ-2b Sahil Savunma Füze sistemleri, CSS-8 SSM'ler ve CSS-8 TEL SSM fırlatıcıları, C-801 ve C-802 gemi karşıtı seyir füzeleri, Hugo ve Hudong hızlı saldırı füzeleri taşıyan tekneler, F-7 savaşçılar, Y-12 ve Y-7 nakliye uçakları, ESR-1 keşif radarı ve yangın kontrol radarları bulunmaktadır. Ayrıca, Çin İran'ın Scud-B geliştirme çalışmalarına, topçu roketlerine ve kendi katı yakıtlı, güdümsüz, ağır topçu roketlerine destek vermiştir (Rezaei, 2014: 123-124). 1996'da, 45 milyar dolarlık üç yıllık bir anlaşma büyük ölçüde balistik füzeler, füze üretimi ve rehberlik sistemleri test ekipmanları için yapılmış ve bu, İran'ın İsrail'i ve Türkiye'deki ABD üslerini hedef alabilen Shahab-3 balistik füzelerini geliştirmesine yardımcı olmuştur. Daha sonra, Çin İran'ın çift kullanımlı kimyasal tesisler geliştirmesine yardımcı olmuş ve daha sonra İran'ın kimyasal savaş silahlarını geliştirdiğini kabul etmiştir (Harold ve Nader, 2012: 7). Sonuç olarak, Çin, ABD'nin egemenlik amaçlarını zayıflatmak amacıyla çabalamış ve ABD'nin onaylamamasına rağmen İran'ın askeri ilerlemesini desteklemiştir. Çin'in İran'a yaptığı silah satışları dikkatli bir şekilde yönetildiği ve bu satışların hiçbir zaman ABD'nin Çin'in modernizasyon çabalarını durdurmasına neden olmadığı görülmektedir.

4.3.3. İran-İrak Savaşı Sonrası Ekonomik İşbirliği

İran ve Çin arasındaki işbirliği, Çin'in enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve İran'ın enerji pazarında bir pay elde etmek istemesiyle artmıştır. İran, devrim sonrası ve uzun savaşın ardından altyapısını geliştirmek için yardım arayışında olduğunda, Çin'in ana iş ortağı olarak görmüş ve Çin'e yönelmiştir. Savaş sonrası girişimler, Çin'in üretim ekipmanı sağlama, fabrikaları ve üretim hatlarını inşa etme, madencilik desteği sağlama konularında odaklanmış ve karşılığında İran'ın petrol, mineraller ve metallerini almıştır (Azad, 2017: 26). Bu, İran ve Çin arasındaki ekonomik ilişkilerin temel dinamiklerini güçlendirmiştir. Çin, petrol, mineraller ve metaller karşılığında

endüstriyel ekipman, teknoloji, sermaye malları, silahlar ve mühendislik hizmetleri sağlamıştır (Garver, 2006: 244).

1990'lara gelindiğinde, İran ekonomisi, İslami vakıflar (Bonyads olarak da bilinir) tarafından daha fazla devlet kontrolü altına alınırken, aynı dönemde Çin daha fazla serbestleşme ve piyasa odaklı bir yaklaşıma yönelmeye başladı. Çin hızla büyüyerek 1993 yılında net petrol ihracatçısı konumundan petrol ithalatçısı konumuna geçti; bu ithalatın büyük bir kısmı Basra Körfezi'nden yapılmaktaydı ve bu durum İran'ın Çin için daha da önemli hale gelmesini sağlamıştır (Azad, 2017: 23-24). Özellikle ABD ile ilişkilerin kötüleşmesiyle birlikte, Çin enerji güvenliği konusunda endişelenmeye başladı ve İran'ın coğrafi konumu ile doğal kaynakları, artan petrol talebini karşılamak için gerekli olan akışların sürdürülmesinde kritik bir rol oynamıştır. Ancak İran halkı, Çin teknolojisinin kalitesinden endişe duyuyordu (ancak daha düşük maliyetli olmasına rağmen), bu da Çin'in İran'dan yapılan ithalatı dengelemek için enerji kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla diğer Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmasına yol açmıştır (Scita, 2022: 59-60). Genel olarak, İran-Irak savaşından sonra Çin-İran ticareti, Çin'in enerji taleplerini karşılamasına ve yaptırımlara karşı çıkacak stratejik bir ülke ile işbirliği yapmasına imkan tanımıştır (Azad, 2017: 24-25).

4.4. Çin-İran İlişkileri (1997-2004)

1997 yılında Tahran'da Cumhurbaşkanı Hatemi'nin seçilmesi, İran'ın reform sürecine odaklanmasına ve dış politikasının daha ılımlı bir yöne doğru kaymasına neden olmuştur. Ancak reform tartışmaları çekişmeli olmuş ve beklenen değişiklikler gerçekleşmemiştir. Aynı dönemde Çin, batıya karşı durma stratejisinden vazgeçerek ekonomik kalkınmaya odaklanma kararı almıştır. Çin'in İran'dan uzaklaşmasının nedeni, ekonomik kalkınma hedeflerine odaklanmak ve ABD ile çatışmayı önlemektir (Azad, 2017: 38). Ekonomik işbirliği ve BM Güvenlik Konseyi işbirliği devam etse de, Çin 1996-1997 yıllarında İran ile nükleer işbirliğini sonlandırmış, İran'a balistik füze ve gemi karşıtı seyir füzeleri satışını durdurmuştur. Bu dönemde Çin ile İran arasındaki yüksek düzeydeki etkileşimlerin azaldığı görülmektedir. Çin'in İran'a desteğini azaltmasının nedeni, bu desteğin Çin'in itibarı, çıkarları ve

ABD ile ilişkileri üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini fark etmesidir (Scita, 2022: 72-74). Çin, ABD'nin Basra Körfezi'ndeki varlığını istemese de, en önemli ekonomik ve teknolojik hedeflerine ulaşmak için ABD'nin desteğine ihtiyacı olduğunu kabul etmiştir. Çin'in İran'dan uzaklaşmasının nedeni, sorumlu bir güç olarak algılanma isteği ve nükleer yayılmanın küresel bir norm haline gelmesinin farkında olmasıdır. Tahran, artan ABD-Çin ilişkilerinden rahatsız olurken, Çin'in İran'daki etkisi azalmış ve bu durum genellikle ABD'ye bağlanmıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 76).

Ancak Çin, İran'a sağladığı önemli desteği azaltırken, aynı zamanda ABD'nin isteklerine karşı direnç göstermiştir. Pekin, İran ile olan anlaşmalarda kısıtlamalar getirmiş, Silkworm füze satışlarını durdururken, füze üretimi için teknoloji ve ekipman satışı yaparak daha gelişmiş C-801/C-802 gemi karşıtı füzeleri satmıştır (Rezaei, 2014: 124). Bu şekilde Pekin, ABD'nin baskısı altında dostane ilişkilerini İran'a feda etmemiş ve uzun süren müzakereler sırasında ABD'nin isteklerine karşı gelerek İran'ın yerli yeteneklerini güçlendirmiştir. 1999 yılında, ABD'nin Belgrad'daki Çin büyükelçiliğini vurmasıyla ABD-Çin ilişkileri bozulurken, İran-Çin ilişkileri iyileşmiştir (Harold ve Nader, 2012: 4-5). Pekin, enerji santralleri ve bakır madenleri inşa etme konusunda yardım önermiş, Tahran metrosu projesinde işbirliği yapılmış ve düzenli bakanlık ve üst düzey ziyaretler yeniden başlamıştır (Scita, 2022: 165). Cumhurbaşkanı Hatemi'nin 2000 yılındaki Çin ziyaretinin ardından yayımlanan bildiriye, Pekin ve Tahran'ın uzun vadeli ilişkilere, egemenliğe saygı ve barış içinde birlikte yaşama konusunda anlaştığı belirtilmiş ve yeni çok kutuplu bir uluslararası düzenin gerekliliğine vurgu yapılmış, ayrıca Basra Körfezi'nin güvenliğinin bölgesel ve yerel güçler tarafından sağlanması gerektiği vurgulanmıştır (Teer ve Wang, 2022: 183).

2000 yılında, Pekin, Khatami'nin ABD ile ilişkileri düzeltme çabalarını destekledi ve "medeniyetler arası diyalog" adı altında, bazı büyük ABD güvenlik endişelerine çözüm öneren geniş kapsamlı bir anlaşma teklifinde bulundu. Ancak, 2001 yılında ABD'nin Afganistan'a müdahalesi, 2002'de İran'ı "Kötülük Eksenini"nin bir parçası olarak tanımlayan Devlet Başkanının konuşması ve 2003'te Irak'ın ABD tarafından işgali, ABD'ye olan güveni sarsmıştır ve İran-Çin arasındaki ABD karşıtı ortaklık ve hegemonyaya karşı çıkma gerekçesi daha da güçlenmiştir (Esfandiary ve

Tabatabai, 2021: 77). Jiang Zemin'in 2002'deki İran ziyaretinden sonra, ortak bir bildiri veya anlaşma imzalanmadı ve Çin, İran'ın Batıya karşı bir bloğa katılma davetini reddetmiştir. Ayrıca, Çin, İran ile açık askeri işbirliğinden kaçınırken, İran'ın askeri modernizasyonunu desteklemeyi sürdürmüş, ancak askeri ziyaretleri durdurmuş ve yüksek düzeydeki ziyaretleri gizli tutmuştur. 1990-2001 yılları arasında 12 resmi olmayan askeri değişim olmasına rağmen (Pakistan ile yapılan 75'ten çok daha az), bu, Pekin'in İran ile olan ilişkilerinin ABD ile olan ilişkilerini olumsuz etkileyebileceği endişesini göstermektedir (Garver, 2006: 126).

4.4.1. Nükleer Sorun (1997–2004)

1997 yılında, Çin, İran'ın nükleer programının askeri boyutlarının ortaya çıkmasıyla birlikte İran'a verdiği doğrudan nükleer destekleri durdurmuştur. Bu adım, Çin'in ABD ile ilişkilerini iyileştirmeye ve kendi nükleer enerji programını geliştirmeye odaklanması gerektiği düşüncesinin bir sonucudur. Çin, İran'ın düşük yayılma riskine sahip projelerine destek vermeye devam etmiş (Harold ve Nader, 2012: 7), ancak belirli nükleer alanlarda yardım sağlamama taahhüdünde bulunmuştur. Tahran, Çin'in desteğinin azalmasından rahatsız olmuş, ancak diğer alanlarda Çin'in tek destekçisi olduğu için başka seçeneği olmadığı görülmüştür. 2002 yılında, İran muhalefet grubu, İran'ın iki gizli nükleer tesisi olduğunu açığa çıkarmıştır (Nikou, 2021: 27). Bunun üzerine ABD, İran'ın nükleer durumunu BM Güvenlik Konseyi'ne taşımaya çalışmış ancak Çin, İran'ın programının barışçıl amaçlar taşıdığını savunarak bu adıma karşı çıkmıştır. Çin, İran'ı Uluslararası Atom Enerji Ajansı ile işbirliği yapmaya teşvik etmiştir. 2004'teki görüşmeler sırasında Çin, İran'ın *NPT*'ye uyumunu desteklemiş ve bu destek, Çin'in İran'ın enerji sektörünü geliştirmesini kolaylaştırmıştır (Azad, 2017: 41). Batı, İran'ın *NPT* kurallarına uymadığını iddia etmiş ancak İran, zenginleşmeyi ulusal egemenlik meselesi olarak politize etmiş ve bu konuda Batı'nın ilerlemesini engellemek istediğini savunmuştur. Bu durum, İran'ın sıfır zenginleşmeyi kabul etmesini imkansız hale getirdiği görülmüş ve görüşmeler sembolik unsurlara odaklanarak zenginleşmeyi sınırlamayı amaçlamıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 46-47).

Sonuç olarak, İran ve Çin, ABD'nin Çin'in Tahran'a nükleer silah teknolojisi sağladığı yönündeki yanlış iddialarını reddetmiş ve bu suçlamaların İsrail'in programından dikkati dağıtmak amacıyla yapıldığını savunmuştur (Scita, 2022: 169-171). Çin'in İran'ın nükleer çabalarına verdiği geniş kapsamlı ve önemli destek, diğer ülkelerin işbirliğini sonlandırdıktan sonra bile devam etmiş, bu da Çin'in Tahran'da güven kazanmasına ve ilişkilerini güçlendirmesine yardımcı olmuştur. Son olarak, Çin'in İran'dan geri çekilme kararı, İran'ın gizli faaliyetlerinin ortaya çıkması durumunda Çin'in itibarına zarar gelme ihtimali nedeniyle alınmış olabilir; bu karar, Çin'in çıkarlarını ve küresel olarak sorumlu bir güç olarak algılanma isteğini desteklemekteydi (Kauffman, 2022: 49-50).

4.4.2. Ekonomik işbirliği

1997-2004 yılları arasında İran, istikrarlı petrol piyasalarına olan ihtiyacını karşılamak için Çin ise kararlı bir enerji kaynağı arayışındaydı. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda, İran Çin'in önde gelen petrol tedarikçilerinden biri haline gelirken, Çin ise İran'ın petrol satışlarını güvence altına almak için gelişim projelerine yönelmiştir. Örneğin, 1999-2000 arasında Çin, İran'dan petrol ithalatını %80 artırmış ve bunu takiben 2000-2001 arasında %55 daha artırmıştır. Aynı dönemde, iki ülke arasındaki karşılıklı ticaret de %73 oranında artmıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 76). İran'ın sermaye mallarına olan talebi ve petrolle ödeme yapma kabiliyeti, Çin ekonomisine önemli katkı sağlamıştır. Ticaret ve yatırım ilişkileri o kadar hızlı genişlemiştir ki, 2004 yılında İran'ın en büyük ticaret ortağı Avrupa Birliği iken, 2007 yılında Çin bu konumunu almıştır (Teer ve Wang, 2022: 181). Örneğin, 2000 yılında Tahran, Japonya'ya Azadegan sahası geliştirme haklarını vermiş ancak Japonya, İran'ın nükleer faaliyetleriyle ilgili endişeler nedeniyle geri çekilmiş ve sonunda SINOPEC hakları elde etmiştir. Çin, İran'ın gelişmemiş sahalarını ve rafineri kapasitelerini artırmak için yatırım yapmış ve bu destekle Yadavaran sahasının günlük 300.000 varil üretim kapasitesine ulaşmasını sağlamıştır; bu üretimin yarısı Çin'e satılmıştır (Teer ve Wang, 2022: 181).

Çin, İran'ın Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarını geliştirmeye büyük katkı sağlamıştır. Bu kapsamda, Hazar petrolünün İran Körfezi limanlarına taşınması için

altyapının güçlendirilmesi çalışmaları yapılmış ve özellikle Neka limanı önemli ölçüde geliştirilmiştir. ABD'nin karşı çıkmasına rağmen bu gelişmeler gerçekleştirilmiştir (Garver, 2006: 272). İran ve Çin arasındaki enerji alanındaki işbirliği, 1997'de imzalanan bir anlaşmaya dayanmaktadır. Bu çerçevede, Çin'in SINOPEC şirketi 2000 yılında İran'a petrol arama ekipmanları sağlamış ve rafinerilerin yenilenmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca, 2002 yılında 10 yıllık bir petrol ticaret anlaşması imzalanmış ve 2004 yılında İran, Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) ile petrol ve gaz sahalarının işletme haklarını paylaşmıştır (Esfandiary and Tabatabai, 2021: 99-100). Ticaret hacmi 2004 yılında 22 milyar dolara ulaşırken, bu rakamın %65'i petrol ticaretinden kaynaklanmıştır. CNPC, 2005 yılında Güney Pars gaz sahasının keşfi için 4,7 milyar dolarlık bir sözleşme imzalarken, Sinopec ise 2000'lerin başında İran'ın enerji altyapısına yaklaşık 1 milyar dolarlık yatırım yaparak önemli bir yatırımcı haline gelmiştir (Garver, 2006: 275).

İran'ın ekonomik bağımlılığı, enerji sektöründen ayrılarak Çin ile geniş kapsamlı ticaret ve altyapı projeleri gibi enerji dışı sektörlerle doğru genişlemiştir. Çinli mühendisler İran'da köprüler, barajlar (Lorestan eyaletindeki önemli bir baraj da dahil olmak üzere), demiryolları ve tüneller gibi altyapı projelerini gerçekleştirdi. Bu projeler, İran'ın uluslararası pazarda enerji satışlarını artırmasına olanak tanıyarak ülkeye potansiyel bir destek sağlamıştır. 2003 yılında Çin, İran'dan 2.6 milyar dolarlık ithalat yaparken, İran'a makineler, cihazlar, araçlar ve uçaklar gibi ürünler içeren 1.1 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir Harold ve Nader, 2012: 11. Bu, İran'ın petrol ithalatının %42'sini sermaye malları ihracatı ile finanse etmesine ve kendi ağır sanayisini desteklemesine katkı sağlamıştır. Tarım ve altyapı alanında işbirliğine ek olarak, Çinli şirketler büyük ölçekli elektrik enerjisi projelerine girmiş, deniz filosunu modernize etmiş ve otomobil üreticileri İran'da fabrikalar açmıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 108). Ulaşım ve altyapıda da Çin, Orta Asya'yı bağlayan bir demiryolu hattı inşa etmiş ve 2003'te İran ve Çin arasında Esfahan'dan Şiraz'a demiryolu inşa etmek için bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Çin şirketleri, 600 yolcu ve 5,000 yük vagonu sağlama teklifinde bulunmuş ve yaklaşık olarak 3100 mil otoyol ile 3700 mil demiryolu yapımını üstlenmiştir. Ayrıca, yedi uluslararası havalimanı ve üç büyük limanın inşasını da üstlenmiştir

(Garver, 2006: 258-59). İranlı mühendisler, Çin’de eğitilerek Çin sermaye mallarının güçlü ve zayıf yönlerini öğrenmiştir. Çin’in ekonomik büyümesi, doğu sahil bölgelerinin ve limanların geliştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Batı Çin’deki büyümeyi hızlandırmak amacıyla 2000 yılında Güney ve Güneybatıda ulaşım hatları açılması girişimi başlatılmıştır. ABD ve Çin arasında askeri bir çatışma durumunda bu rotalar Çin’e alternatif ithalat yolları sağlayacaktır (Garver, 2006: 289).

İran-Çin işbirliğinin önemli bir projesi, 2000-2006 yılları arasında gerçekleştirilen Tahran metrosuydu. Proje Şah döneminde başlamış, savaş sırasında durmuş ve daha sonra Rafsancani Çinli firmaları iş için teklif vermeye davet etmişti. İran eski teknolojiye sahipti ve yardıma ihtiyacı vardı, ancak Batı fiyatları yüksek olduğu için Çin’den destek almaya karar verdi. Batılı tekliflerin dörtte biri fiyatına, Çin’e iş vermiştir (Azad, 2017: 26). Proje, Çin endüstrisinin güvenilirliğini ve dayanıklılığını göstermiş ve Çin malı ekipmanların itibarını artırmıştır. İlk olarak İran’ın finansman eksikliği nedeniyle yaşanan bir gecikmenin ardından, Pekin proje başarısını sağlamak için finansal destek sağlamıştır (muhtemelen 1.5 milyar dolar) (Kauffman, 2022: 62). Bu proje, Çin’in yurtdışında gerçekleştirdiği en büyük projelerden biriydi ve büyük ölçekli Çin finansal desteği ve ileri teknoloji transferi sağlama açısından önemli bir öncü olmuştur. Ayrıca, Çin, İran’a eşit muamele etmiş ve destek sağlamak için herhangi bir siyasi veya ekonomik koşul dayatmamıştır ve yaptıklarını baskı aracı olarak kullanmamıştır (Green ve Roth, 2021: 4).

4.5. Çin-İran İlişkileri (2005-2012)

Mahmud Ahmedinejad, 2005 yılında başlayan iki dönemlik başkanlık sürecinde, Doğu Asya’ya ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel ilişkileri zirveye taşımayı hedeflemiş ancak aynı zamanda Batı’ya karşı düşmanca bir tutum sergileyerek İran’ın giderek izole olmasına neden olmuştur. Doğuya yönelme tercih edilmemesine rağmen, Batı karşıtı ve İsrail karşıtı nükleer ve dış politikaları, İran’ın geleneksel Batılı müttefiklerini kaybetmesine ve seçeneklerinin azalmasına yol açmıştır; bu süreçte Çin ise daha pragmatik bir yaklaşım benimsemiştir (Azad, 2017: 48-51). Ahmedinejad’ın politikaları, Ali Hamaney ve Devrim Muhafızları tarafından desteklenmiş ve bu da onun giderek daha cesur olmasına olanak tanımıştır. Doğu

Asya ülkeleri, yaptırımlara katılmak zorunda kalmalarına rağmen etkilerini azaltmaya ve İran'ı tatmin etmeye çalışmışlardır. ABD'nin 2005'ten sonra uyguladığı ek nükleer yaptırımlar, Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın İran'daki işlerini durdurmalarına yol açmış, bu durum Çinli şirketler ve yatırımcılar için daha fazla fırsat yaratmıştır (Azad, 2017: 55-56). Durum, bazı ABD yaptırımlarına muafiyetlerin sağlanmasıyla daha da kötüleşmiş, bu da Çinli firmaların başarıyla ele aldığı bir durum olarak değerlendirilmiştir. Pragmatik Çin liderleri, karlı İran pazarlarına erişim ve Batı ile yakın ilişkiler kurma arzusundaydılar, ancak bunun maliyet ödemediğini istediler. Bu nedenle Çin, Batının eylemlerini onaylamazken ve İran'ı cezalandırmak istemezken, İran'a aşırı derecede yakın görünmek istemeyip ABD'nin yanında yer aldığında sessizce İran'dan affını dilemiştir (Azad, 2017: 51).

Bu dönemde, İran'da halk arasında Çin'e yönelik artan hoşnutsuzluk hissedilmiş, ancak bu, ABD'ye karşı olan hoşnutsuzluktan daha hafif düzeydeydi. İran halkı arasında yaygın bir inanç vardı; bu inancıya göre Çin, düşük fiyatlarla İran'dan petrol ve hammadde alarak ülke pazarını düşük kaliteli Çin ürünleriyle dolduruyor ve bu durumun İran'ın kalkınmasını zayıflattığı düşünülüyordu (Harold ve Nader, 2012: 21). Ayrıca, İran'da Çin'in artan müdahalesine dair bir algı vardı, özellikle 2009 seçim protestolarından sonra, Çin'in rejimi desteklemekle suçlanmasıyla bu hoşnutsuzluk daha da artmıştır. İran'daki demokrasi yanlısı gruplar arasında Çin'e karşı duyulan tepki artarken, İran-Çin ilişkileri derinleşmiş ve İran, giderek artan ölçüde Çin'in diplomatik korumasına bağımlı hale gelmiştir (Teer ve Wang, 2022: 183). Xi Jinping'in Çin'in devlet başkanı ve Çin Komünist Partisi lideri olmasıyla birlikte, Çin'in İran'ın gelişimini desteklemek için gösterdiği önem ve ilişkilerin derinleştiği gözlemlenmiştir. ABD'nin Asya'ya olan ilgisinin artmasıyla birlikte, İran-ABD çatışması daha da önemli hale gelmiştir. Son olarak, İran liderleri, Çin ile yakın ilişkilerini överek ABD'nin politikalarını eleştirmişlerdir (Azad, 2017: 60-61).

Bu dönemde İran-Çin ilişkisini etkileyen dört önemli faktör bulunmaktadır. İlk olarak, İran 2005'te Şanghay İşbirliği Örgütü'nde gözlemci statüsü kazanmış ancak Çin, uluslararası yaptırımlar gerekçesiyle İran'ın üye olamayacağını

belirtmiştir. İkinci olarak, uluslararası baskılar artarken, Ahmadinejad'ın ülkeyi izole etmesi eleştirilmiştir. Çin ise İran ile iyi ilişkiler sürdürmeyi kabul etmiş ve Orta Doğu'da başka bir nükleer aktörün ortaya çıkmasını engellemeyi hedeflemiştir (Conduit ve Akbarzad, 2018: 478). Üçüncü olarak, yaptırımlar İran'ın ekonomisine zarar vermiş ve ülkeyi Çin'e daha bağımlı hale getirmiştir. Son olarak, birçok Arap ülkesi petrol satışları için Çin'e yönelmiş ve bu durum Çin'in İran'daki etkisini artırdığını göstermektedir (Harold ve Nader, 2012: 6). Sonuç olarak, İran, Çin'i stratejik bir ortak olarak görmüş ve bu ilişkinin pragmatik bir süreç olarak devam edeceğini ummuştur, zira Çin'in önemli kaynaklara ve güce sahip olması İran için avantajlı bir durumu temsil etmektedir (Azad, 2017: 59).

4.5.1. Ahmedinejad Döneminde Çin-İran Arasında Silah Satışı, Ekonomik İşbirliği ve Nükleer Sorun

İran, geleneksel savunma yeteneklerini azaltan yaptırımların etkisiyle kara, deniz ve hava savunma sistemlerinin yanı sıra uzay ve dijital alanda yerli kapasitelerini artırma ve kendi kendine yetebilme çabalarını sürdürmüştür. Ancak bu süreçte, silah tedariki konusunda Çin'e bağımlı kalmıştır. Örneğin, 2005 yılında İran'ın toplam silah ithalatının yüzde 74'ünü oluşturan 43 milyon dolarlık geleneksel silah alımı gerçekleştirmiş, bu dönemde Rusya ise sadece 15 milyon dolarlık silah satışı yapmıştır (Teer ve Wang, 2022: 180-81). Çin, İran'a ek anti-gemi ve anti-uçak füzeleri, radar destekli anti-gemi füzeleri ve C-802 anti-gemi seyir füzelerinin güncellenmiş versiyonlarını sağlamıştır. 2010'dan sonra, İran ve Çin arasında istihbarat paylaşımı, terörle mücadele, korsanlıkla mücadele, felaket yardımı ve teknoloji alanlarında işbirliği artmıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2012: 134). İran, özellikle 2009'daki Yeşil Hareket protestoları ve 2010'daki nükleer zenginleştirme programına yönelik Stuxnet siber saldırısı sonrasında istihbarat ve dijital güvenlik kapasitelerini güçlendirmeyi hedeflemiştir (Esfandiary and Tabatabai, 2021: 126). Ancak İran, hala askeri yardım konusunda Çin'e yüksek düzeyde bağımlı kalmıştır. 2012'de BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırımlarının ardından Çin, İran'a 32 milyon dolarlık geleneksel silah satışı gerçekleştirmiş ve İran'ın toplam silah ithalatının yüzde 68'ini oluşturmuştur (Teer ve Wang, 2022: 184). Bu, 2005'teki desteğinden bir düşüş anlamına gelse de, Çin'in İran'a sağladığı silah desteği hala önemini

korumaktadır. Ancak bu dönemde Çin'in küresel silah ihracatındaki payı önemli ölçüde azalmıştır, dolayısıyla İran için Çin'in silah alımları daha az önemli hale gelmiştir (Azad, 2017: 54).

Ahmadinejad döneminde, İran'ın nükleer programı ülkenin dış politikasının merkezinde yer alırken, İran'ı hem diplomatik hem de ekonomik olarak izole etmiştir. Çin, İran'a destek verirken NPT'ye ve sorumlu bir müzakere ortağı olarak tanınma isteğine dengeli bir yaklaşım sergilemiştir. Uzun süreli ABD-İran nükleer çatışması, Çin'e avantaj sağlamış ve ABD'nin dikkatini ve kaynaklarını Hint-Pasifik bölgesinden uzaklaştırmıştır (Azad, 2017: 54). Ancak Çin, hem nükleer bir İran'ı istemiyordu çünkü bu çıkarlarına zarar verebilir, hem de ABD-İran çatışmasının hızlı bir şekilde çözülmesini istemiyordu, bu nedenle kesin bir tutum almamıştır. Çin, İran'a destek vermenin sorumlu bir güç olma hedefini zayıflatabileceği ve İran ile yakın ilişkilerin ABD ve Batı ile silahlı çatışma riskini artırabileceği endişesi taşıyordu. İran'ın nükleer programı, 2006-2010 yılları arasında BMGK kararlarıyla ele alınmıştır (Azad, 2017: 53). 2006'da IAEA, İran'ın nükleer yükümlülüklerine uyumunu doğrulayamamış ve bu nedenle 1737 sayılı karara yol açmıştır. 1737 sayılı karar, BM liderliğindeki ilk uluslararası yaptırımları başlatmış ve İran'a balistik füzeler ve diğer askeri amaçlar için kullanılan teknolojilerin satışına ambargo getirmiş, bu karar daha sonra 1747 sayılı kararla uzatılmıştır. 2008'de BMGK'de kabul edilen 1803 sayılı karar, İran'ın önceki BMGK kararlarına uyması gerektiğini belirtmiştir (Katzman, 2022: 27-28). Bu kararlar, İran tarafından Çin'in desteğiyle çifte standart olarak görülmüş ve İran bundan rahatsız olmuştur. Son olarak, 2010'da kabul edilen 1929 sayılı karar, İran'ın nükleer ve füze programlarına daha kapsamlı yaptırımlar getirerek balistik füze ve büyük geleneksel silahlar üzerindeki ambargoları genişletmiştir. Bu süreçte Çin, müzakerelerin uzamasını sağlayarak ABD'den tavizler elde etmiş ve yaptırımları başarılı bir şekilde hafifletmiştir (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 129).

ABD ve Avrupa ülkeleri, kendi yaptırımlarını İran'a karşı başlatmıştır. 2010 yılı Temmuz ayında, ABD'nin Kapsamlı İran Yaptırımları, Sorumluluk ve Menkul Kıymetler Yasası (CISADA) ile enerji sektörüne yatırım yapan firmalara yaptırım uygulanmış ve petrol satışlarına ek yaptırımlar getirilmiştir. CISADA, İran'ın küresel

finansal sistemine erişimini kısıtlamayı ve dış ticaret finansmanını sınırlamayı hedeflemiştir (Katzman, 2022: 28). AB, genellikle ABD'nin yaptırımlarını takip ederek, ticaret, finansal hizmetler, enerji, ulaşım ve varlıklar gibi alanlarda İran'a neredeyse eşit derecede sıkı yaptırımlar uygulamıştır. ABD, 2012'de İran Özgürlük ve Karşı Yayılma Yasası'nı kabul etmiş, bu yasa İran'ın enerji ve denizcilik sektörlerini hedef almıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 56). Tahran, nükleer programlarının sivil amaçlar için olduğunu iddia etmiş ve Çin, diğer BMGK üyelerine kıyasla İran'ı egemenlik temelinde desteklemeye devam etmiştir. Ancak, Ahmadinejad döneminde Çin'in yaptırımları desteklemesi, bölgesel güvenlik hedeflerinin İran'daki ekonomik çıkarlardan daha önemli olduğunu göstermektedir (Conduit ve Akbarzadeh, 2018: 475).

Pekin, Tahran'a karşı askeri müdahale veya nükleer sorunu diplomatik yollarla çözme arasında bir seçim yapmak zorundaydı ve her iki durumda da Çin'in çıkarlarına zarar verebilirdi. Teer ve Wang'e göre, "Çin, BM Güvenlik Konseyi kararlarına ilişkin olarak üç seçeneğe sahipti: İran'a yönelik yaptırımları desteklemek, bu da Çin'in Tahran ile enerji bağlarını etkileyebilir, herhangi bir önlemi veto etmek, bu durumda Washington'ı hayal kırıklığına uğratabilir ve öfkeliendirebilir, veya net bir pozisyon almadan çekimser kalmak, bu da Çin'in dünya sahnesindeki etkili rolünü zayıflatabilir" (Teer ve Wang, 2022: 183). İran ve Çin arasındaki ekonomik dengesizlikler, Çin'in İran pazarına yönelik ürünleriyle dolması ve işlerin Çin'e kaymasıyla artmıştır. Bu durum, kapanan fabrikalar, yükselen işsizlik, Çinli işçilerin artışı, ulusal markaların kaybı ve Çin'in desteklediği yaptırımlar gibi faktörlerle birlikte İran'da endişe yaratmıştır (Azad, 2017: 52-54).

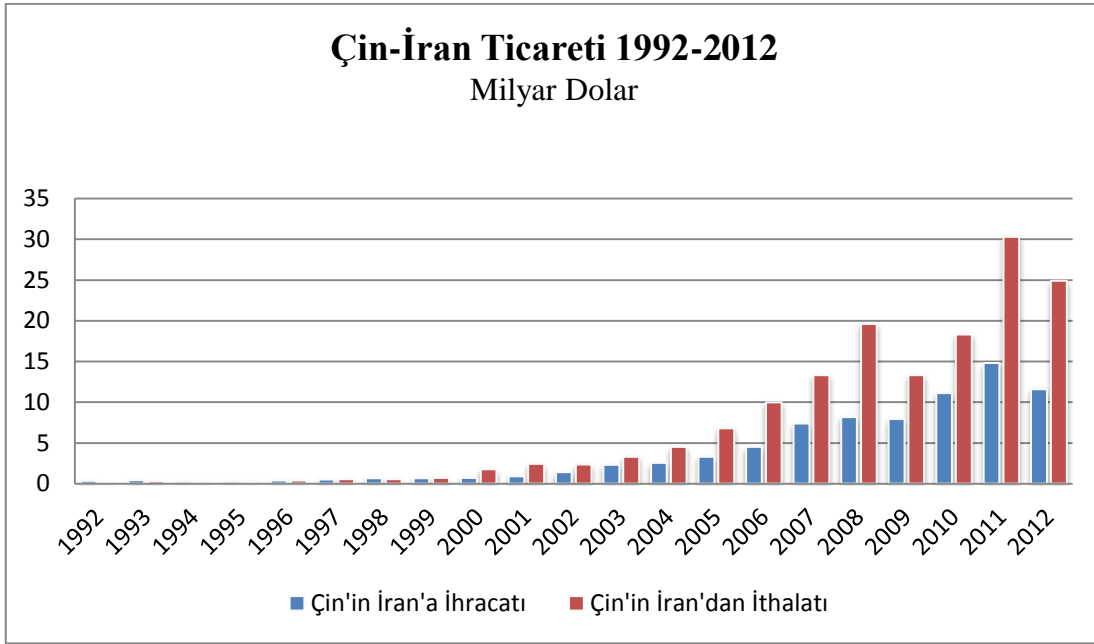
Başkan Ahmadinejad'ın politikaları da ekonomik sorunlara katkıda bulunmuştur. Yolsuzluk, yanlış yönetim ve zimmete para geçirme gibi sorunlar, yerli üretimin azalmasına ve Çin mallarının piyasada daha yaygın hale gelmesine neden olmuştur. İkinci olarak, İran'a karşı artan yaptırımlar, Çin'in etkisini artırmış ve İran-Çin ticaretinde patlama yaşanmıştır. İki ülke arasındaki ticaret 2005 yılında 10 milyar dolardan 2009'da 21 milyar dolara ve 2010'da 29 milyar dolara yükselmiş, böylece Çin'in İran'ın başlıca ticaret ortağı olarak konumunu sağlamlaştırmış (Azad, 2017: 62). Ancak, ABD yasalarının İran'ın Merkez Bankası ile iş yapan şirketleri

ABD finansal sisteminden men etmesi, İran ekonomisine zarar vermiştir. Bu durum, İran'ın başlıca petrol alıcılarının İran'dan ayrılarak Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinden daha fazla petrol satın almasına neden olmuştur. Çin, İran'ın izolasyonundan yararlanarak iş yapma ayrıcalığını sürdürmeye çalışmıştır; ancak, Çin'in ithalatı çeşitlendirmesi ve riskleri azaltmak için diğer Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleriyle işbirliği yapmasıyla dengelenmiştir (Harold ve Nader, 2012: 12)

Çin için İran ile ekonomik ilişkiler stratejik ve karlı bir öneme sahiptir. Çin'in ağır sanayisini güçlendirmeye yönelik bu ilişkiler, CNPC, SINOPEC ve CNOOC gibi ulusal petrol şirketlerine büyük kar getirmiştir. Diğer yabancı şirketlerin İran'a dönüşünde temkinli davrandığı bir dönemde, Çin önemli petrol ve gaz sahalarının finansmanını ve işletilmesini üstlenmiştir (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 101). Bu bağlamda, 2009 yılında Fordow zenginleştirme tesisinin keşfiyle birlikte ABD ve Avrupa devletleri yeni yaptırımlar oluşturmuş ve Çin, Güney Pars doğal gaz sahasını geliştirmek için 5 milyar dolar ve iki İran petrol rafinesini genişletmek için 3 milyar dolar taahhüt etmiştir (Esfandiary and Tabatabai, 2021: 79). Bu bağlantılar, Çin'in enerji güvenliğini artırmış ve Çin'in ABD-Çin askeri çatışması durumunda ticaretini kesmeyecek bir tedarikçiyle ortak olmasını sağlamıştır. Ayrıca, enerji dışı yatırımlar artarak Çin'in yurtdışında rekabet edebilirliği, mal ihracatı ve iş yaratma kapasitesi artmış; bu durum, Çin'in ticareti siyasi süreçlere bağlamadan işbirliğini sürdürmesine olanak tanımıştır (Harold ve Nader, 2012: 18).

İran, ekonomik olarak ayakta kalabilmek için Çin'e bel bağlamıştır. BM kararı sonrasında bile Çin ile ticaret devam etmiş, bu da Çin'in etkisini ve İran'ın yaptırımları atlatma becerisini artırmıştır. Pekin, yaptırımlarla işbirliği yapıyor gibi görünse de, sonrasında yaptırımları etkisiz hale getirecek anlaşmalar yaparak yaptırımların etkinliğini zayıflatmıştır. İran'ın ticaretini engelleyen bazı sorunlar, gümrük anlaşmaları ve yasalarının eksikliği, ticaretin koordinasyonsuzluğu ve bankacılık engelleri gibi faktörler nedeniyle devam etmektedir (Harold ve Nader, 2012: 9-10). 2013 yılında İran'ın petrol ihracatındaki hızlı artışa rağmen, ticaret dengesizliği ve Çin'in ithalatının çeşitlendirilmemesi hala bir sorun oluşturmaktadır. Çin, İran'ın ana ticaret ortağı haline gelmiş olsa da, çeşitlilik endişesi devam etmektedir. İran, yatırım ve projelerin yavaş ilerlemesinden şikayet etmiştir. Örneğin,

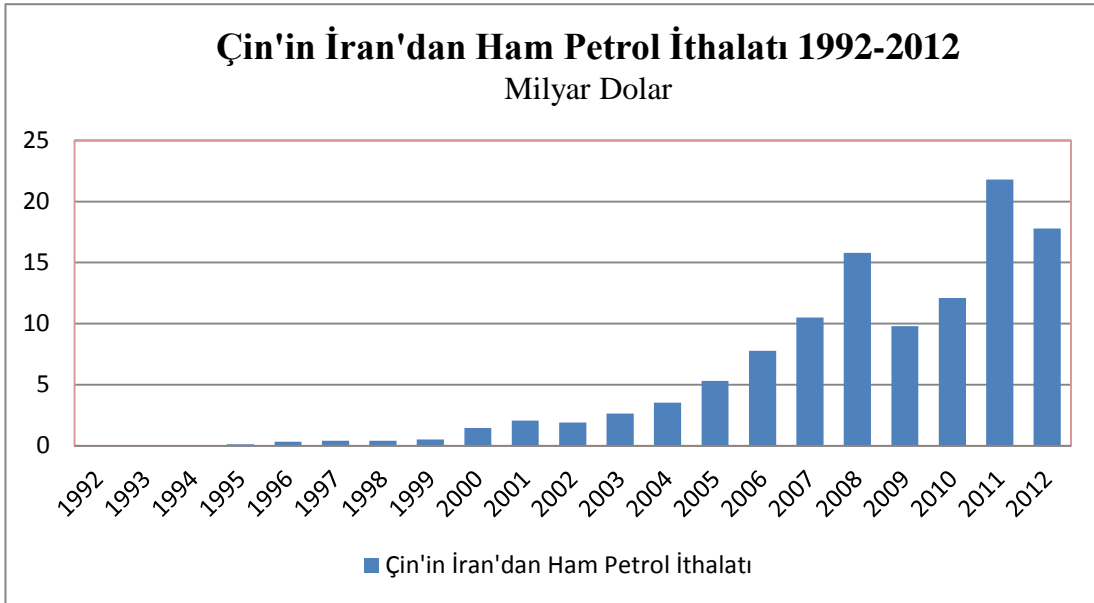
2012’de Tahran, Sinohydro ile olan 2 milyar dolarlık Lorestan Barajı inşaatı sözleşmesini iptal etmiştir (Teer ve Wang, 2022: 185). İran’ın en büyük sorunu, yaptırımlar nedeniyle Çin’e daha fazla bağımlı hale gelmesidir, ancak Çin’in İran’a daha fazla bağımlı olmamasıdır. Avrupa şirketlerinin İran’ın ana endüstriyel bileşen ve makineler tedarikçileri olması, ancak 2008’de bu durumun Çin tarafından değişmesi dikkat çekicidir. AB’nin İran’ın en büyük petrol ithalatçısı olması, ancak 2011 AB petrol ambargosu sonrasında bu durumun değişmesi, İran’ı Çin’in petrol alımlarına daha bağımlı hale getirmiştir. Çin, İran petrolünün payını 2011’de %20’den 2014’te %39’a çıkarmıştır ve İran’ı Çin’in alımlarına daha bağımlı hale getirmiştir (Teer ve Wang, 2022: 184). Tablo 4: Çin ve İran arasında 1992-2012 yılları arasında yapılan ticaretin hacmini göstermektedir.

Tablo 4: Çin-İran Ticareti. (UN Comtrade: 2024).

1979 devriminden bu yana Tahran ve Pekin arasındaki ticaret beş farklı dönemde dalgalanma göstermiştir. 1992’de 944 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2014’te 66 milyar dolara ulaşmıştır. Ekonomik ilişkilerdeki önemli bir değişim, İran’ın Çin’den daha fazla mal almasıyla birlikte 2007 yılında gerçekleşmiştir (The Iran Primer, 2023). Çin, Suudi Arabistan’dan petrol ithalatını %20 artırarak diğer Körfez ülkelerinden daha fazla petrol almaya başlamıştır, bu da Çin’in İran’dan

petrol ithalatına olan bağımlılığını azaltmıştır (Teer ve Wang, 2022: 183). Her ne kadar yaptırımlar devam etse de, genel olarak Çin, İran'dan petrol ithalatını artırmış olsa da, diğer Körfez ülkeleriyle enerji ilişkileri daha yavaş genişlemiştir. İran ile Çin arasındaki yıllık ticaret, 2003'te 5,6 milyar dolar iken, 2014'te 51,8 milyar dolarla rekor seviyeye yükselmiştir, ancak petrol fiyatlarının düşmesi ve JCPOA'nın diğer ülkelerin İran pazarına girmesine izin vermesiyle azalmıştır (Green ve Roth, 2021: 9). Önemli bir nokta olarak, Çin'in İran'a olan bağımlılığı düşük olarak görülmüştür. 2007'de İran'ın toplam petrol ithalatının sadece %13'ünü sağlarken, Suudi Arabistan'dan %16'sını sağlamıştır. Bununla birlikte, İran, Çin'e bağımlı hale gelmiştir. Örneğin, 2011'de İran'ın toplam ihracat gelirinin neredeyse %79'unu petrol oluşturmuş ve İran'ın ham petrol ihracatının %22'si Çin'e yapılmıştır (Teer, 2022: 180). 2012'de İran'a yönelik yaptırımlar artarken, Çin İran'ın petrol ihracatının %54'ünü karşılamıştır. İran'ın petrol ihracatıyla ilgili zorluklar arttıkça, Çin alternatif finansman mekanizmaları sağlamış ve yaptırımlara tabi olmayan ürünleri ithal etmiştir. Örneğin, İran'ın demir cevheri ihracatının %90'ını satın almıştır (Conduit ve Akbarzadeh, 2018: 473). Tablo 5: Çin'in İran'dan 1992-2012 yılları arasında ithal ettiği ham petrol verileri gösterilmiştir (UN Comtrade: 2024).

Tablo 5: (UN Comtrade: 2024).

Ulusal Savunma Üniversitesi'nden Dawn Murphy, The Iran Primer'a verdiği demeçte, Çin'in petrol ithalatını çeşitlendirdiğini belirtmiştir. Bu çeşitlendirme,

sadece ABD yaptırımları altındaki İran'la ilişkilendirilen risklerden dolayı değil, aynı zamanda “tek bir tedarikçiye aşırı bağımlı” olmaktan kaçınmak amacıyla yapılmaktadır. Çinli şirketler, Suudi Arabistan, Irak, Rusya, Umman, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden daha fazla petrol satın almaktadır ve Angola'dan aldıkları miktar da buna eşdeğerdir (The Iran Primer, 2023).

4.6. Çin-İran İlişkileri (2013-2022)

2013'ten bu yana İran ve Çin arasındaki ilişkileri belirleyen birkaç faktör bulunmaktadır: Çin-İran arasında Kapsamlı Stratejik Ortaklık (KSO) çerçevesinde yapılan işbirlikleri, Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında İran, Ortak Kapsamlı Eylem Planı (OKEP) müzakereleri, OKEP'nin uygulanması, ABD'nin OKEP'den çekilmesi ve 2016 ile 2022 Kapsamlı Stratejik Ortaklık anlaşmalarını kapsar. İlk olarak, 1979-2012 dönemindeki motivasyonlar ve sınırlamalar, Çin'in artan gücü ve bölgesel angajmanı ile ilişkiyi güçlendirmeye devam etmiştir. Esfandiary'e göre, “Kapsamlı Stratejik Ortaklık içeriği genellikle belirsiz terimlerle dolu olduğu için ilişkinin derinleştiği ancak somut taahhütlerin eksik olduğu belirtilmiştir” (2021). Çin, ekonomik çıkarlarını büyütme ve koruma için çaba gösterirken, bölgesel çıkarlarını zayıflatacak olan ABD'nin etkisini zayıflatmak yerine, öncelikle kendi güvenliğini artırmak amacıyla Körfez ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeyi hedeflemektedir (Garlick ve Havlová, 2020: 3). Bu zaman dilimi içerisinde, ilişkinin çoğunlukla İran tarafından belirlenen genel bağlamına rağmen, kapsamlı stratejik ortaklığın içeriği ve uygulanması daha çok Çin tarafından şekillendirilmiştir. İran'ın dış politika tercihleri, ekonomik ve stratejik-militar izolasyona yol açmış ve bu, kapsamlı stratejik ortaklığına olan talebin temel sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Ancak, bu tür istikrarsızlaştırıcı faaliyetler aynı zamanda Çin'in tuzaklanma korkusu yaşamamasına neden olmuş ve İran ile olan ilişkisini, diğer daha kritik ilişkileriyle (ABD, Suudi Arabistan ve BAE ile olan ilişkileri) dengelemesi gerekliliğini artırmıştır. Çin'in daha fazla diplomasi, askeri ve ekonomik etkiye sahip olması, ilişkinin yönetimini İran'ın belirlediği bağlam içinde kendi risk-mükafat değerlendirmesine dayalı olarak belirlemesine olanak tanımaktadır (Garlick ve Havlová, 2020: 4).

2013'ten beri Çin, Orta Doğu'daki çıkarlarını ticaret, deniz ticareti özgürlüğü ve terörle mücadele gibi alanlarda belirlemiştir. Kuşak Yol Girişimi ve ABD ile ilişkileri bu çıkarlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ancak, bu stratejik çıkarlara rağmen, Çin bölgeye az kaynak ayırmıştır. Bu durum, artan etkileşimle çıkarlarını daha iyi desteklemeyi hedeflediği anlamına gelmektedir (Singh, 2021: 5). Çin, ekonomik kazanımlarını vurgularken, stratejik kazanımlarını sessizce artırarak "herkesin dostu ama hiç kimsenin müttefiki" stratejisini benimsemiştir. İran gibi Orta Doğu'daki iş ortakları, insan ve doğal kaynaklarıyla önemlidir. Çin'in öncelikli endişeleri, ekonomik kalkınmayı teşvik etmek ve enerji güvenliğini sağlamaktır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 10). Çin'in odak noktası, 1.4 milyar insanın yaşam standartlarını yükseltmek ve toplumsal memnuniyetsizliği önlemektir. Bu nedenle, enerji güvenliği, iç ve dış politikasının merkezindedir. Sonuç olarak, Çin'in Orta Doğu'daki ana çıkarları enerji güvenliği, büyük güç statüsünü artırmak ve iç istikrarını sağlamak üzerinedir (Monshipouri ve Heiran-Nia, 2021: 157).

4.6.1. Rohani Döneminde Çin-İran İlişkileri

2013'te üç ana olay İran-Çin ilişkilerini şekillendirmiştir. Bunlar, Hasan Ruhani'nin İran'da Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Batı ile ilişki kurma isteği, Xi Jinping'in liderliğe gelmesi ve Kuşak Yol Girişimi başlatılması ile İran'ın nükleer programıyla ilgili müzakerelerdir. Ruhani, dış politikada ölçülü olacağını ve ABD ile ve bölgesel komşularıyla verimli ilişkileri yeniden inşa etmeyi taahhüt etmiştir. Bu, Çin'in İran ile daha yakın ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirmek için umutlu olduğu bir fırsat sunmuştur (Conduit ve Akbarzadeh, 2018: 476-77). İkinci olarak, Kuşak Yol Girişimi ile birlikte Çin, İran'ın önemli konumu nedeniyle Orta Doğu ile daha fazla etkileşimde bulunmaya başlamıştır. Üçüncü olarak, Kuşak Yol Girişimi ve nükleer müzakereler, Çin'in İran konusundaki dengeleme zorluğunu göstermiştir çünkü Çin, İran ile ekonomik bağlarını diğer çıkarları ile dengelemek zorunda kalmıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 11). İran'ın ekonomisinin yıllarca süren yaptırımlarla zarar görmesinin ardından, İran'ın P5+1 ile müzakerelere istekli olmasının bir nedeniydi. Çin, İran ile P5+1 arasında diyalog kurmaya çalışmış, ancak hem destekleyici hem de bozucu bir rol oynamıştır (Hong, 2014: 10).

4.6.2. Kuşak Yol Projesinde İran

Çin, özellikle Güney Kuşak Yolu projesi kapsamında İran'daki altyapı projelerine artan yatırımlar yapmıştır. İran'daki demiryolu gelişimine odaklanan bu yatırımların örnekleri arasında, Çin şirketleri tarafından finanse edilen ve Çin Demiryolu Mühendislik Şirketi tarafından yürütülen Tahran-Kom-İsfahan Yüksek Hızlı Tren projesi bulunmaktadır. Bu proje %40 oranında Çin tarafından finanse edilmiştir (Hoh, 2019: 257). Ayrıca, Tahran'dan batıya doğru demiryolu hatları inşa etme ve Tahran-Meşhed Demiryolu'nun elektrikleştirme girişimleri de bu çabaların bir parçasıdır. Çin, Tahran-Meşhed Demiryolu'nun elektrikleştirilmesi için gerekli olan 4.2 milyar dolarlık projeye 1.5 milyar dolarlık bir yatırım yapmıştır. Bu proje, yaklaşık 2000 mil uzunluğundaki Yeni İpek Yolu'nun bir parçası olarak, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı Batı Çin'e bağlayan bir ağın bir parçasıdır (Sharma, 2019: 47). 2016 yılında, Zhejiang eyaletinden Tahran'a giden ilk yük treni deniz taşımacılığına kıyasla otuz gün daha kısa bir sürede seyahat etmiştir. Bu gelişmelerin ardından, Çin İhracat-İthalat Bankası elektrikleştirme projesi için finansman onayı vermiş ve Çinli şirketler bu projede ana taşeronlar haline gelmiştir (Hoh, 2019: 260). Ancak, Çin'deki endişeler ile İran'ın güvenilirliği ve istikrarı hakkındaki endişeler ve İran'daki Çin niyetlerine ilişkin endişeler, İran-Çin ilişkilerinin büyüme potansiyelini sınırlandırmıştır. Çin, bu ilişki dengesizliği ve özellikle ABD ile olan ilişkilerin potansiyel kriz riskini artırabilecek İran'ın tutumundan dolayı yatırım yapmaktan kaçınmıştır (Conduit ve Akbarzadeh, 2018: 469). Bu durum, köklü dinamiklerin, büyük ekonomik teşviklere rağmen, değiştirilmesinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Çin, Ana Kuşak Yol girişimi rotasını İran'ı atlayacak şekilde değiştirmeye çalışmasına rağmen, kapsamlı stratejik ortaklığı imzaladığından beri bir rota İran'a doğru yönelmiştir (Monshipouri ve Heiran-Nia, 2021: 165).

Kuşak Yolu projesinin etkilerini zayıflatan başka bir faktör, İran'da bu projeye farklı bakış açılarıdır. Bazı gruplar, Kuşak Yolu projesinin mevcut uluslararası düzeni değiştirme fırsatı olarak görmekte ve güç dengesinin yeniden düzenlenmesini ve daha fazla hareket özgürlüğü kazanmayı ummaktadırlar (Shariatnia ve Azizi, 2019: 12). Diğer yandan, bazı kesimler Kuşak Yolu projesinin

bölgedeki iyileşme potansiyelini vurgulamakta ve örneğin Afganistan ve Pakistan gibi ülkelerdeki yoksulluk ve istikrarsızlığı azaltarak, çatışma, mülteciler, uyuşturucu ticareti ve aşırılık gibi sorunlara çözü olabileceğini düşünmektedir (Shariatinia ve Azizi, 2019: 985). Ayrıca, Kuşak Yolu projesinin İran'ın ekonomisini yeniden yapılandırma, kalkınmayı teşvik etme ve tarihsel İpek Yolu'nun merkezindeki konumunu yeniden kazanma potansiyeline sahip olduğuna inanılmaktadır. Bu hedeflere ulaşmak için, İran'ın enerji sektörüne 134 milyar dolar yatırım yapılması gerektiği ve bu yatırımların en büyük kaynağının Çin olduğu düşünülmektedir (Shariatinia ve Azizi, 2019: 987-89). Ancak, diğer İranlılar, Kuşak Yolu projesinin hızlı genişlemesinin Çin'e aşırı bağımlılığa, rekabet gücünün azalmasına ve iş kayıplarına neden olabileceğinden endişe duymaktadır. 2016'da İran ithalatının %25'ini Çin'den temin etmiştir ve bu durumun İran'ın Çin'e olan bağımlılığını artırdığının altı çizilmektedir (Shariatinia ve Azizi, 2019: 990). Ayrıca, İran'ın komşu ülkelerdeki Çin etkisinden kaynaklanan endişeleri de kritik pazarlarını etkilemektedir. Son olarak, bazı Kuşak Yolu projelerinin İran'ın çıkarlarıyla çatıştığı iddia edilmektedir; örneğin Orta Asya'nın enerji pazarındaki Çin'in artan rolü, İran'ın rekabet gücünü azaltmaktadır (Belal, 2020: 58).

İran'da, Kuşak Yolu projesine ilişkin algılar genellikle ülkenin Çin ile olan ilişkilerine daha geniş bir perspektiften bakarak değerlendirilmektedir. 2019'da Maryland Üniversitesi tarafından yapılan bir ankete göre, İranlıların %58'i Çin'e olumlu bir gözle bakarken, %39'u olumsuzdu (Green ve Roth, 2021: 7-8). Bazı İranlılar, Çin ile ilişkilerin İran'ın demokrasisini zayıflatabileceği, kaynaklarını sömürebileceği ve ulusal çıkarlarını göz ardı edebilecek anlaşmalara yol açabileceği endişesini taşıırken, diğerleri Çin ile ilişkilerin ABD'nin baskısına karşı durmak, dış politika hedeflerini ilerletmek, siyasi sistemin hayatta kalmasını desteklemek ve ekonomik yaptırımlara direnmek açısından önemli olduğunu düşünmektedir (Belal, 2020: 58). Bu çelişkili bakış açıları, İran'ın Çin ile olan ilişkilerinde tereddüt yaşamasına neden olmuştur. Çin'in İran'a yaptığı 60 milyar dolarlık yatırımı desteklerken, Birleşik Arap Emirlikleri'nin Çin'in ana lojistik ve finans merkezi olması gibi gelişmelerden endişe duyulmuştur. Çin'in neredeyse tek ekonomik ortağı olarak, İran ile ticarete avantajlar elde etmiş ve kaldıraç kazanmıştır; bu da İran'da

hoşnutsuzluk ve hayal kırıklığına neden olmuştur (Shariatinia ve Azizi, 2019: 993). İran'daki elitler arasında, Çin'in desteğinin bir fırsat mı yoksa bir tehdit mi olduğu konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bazı yetkililer Çin'in finansal önlemlerine karşı çıkarken, tüccarlar Çin ürünlerinin piyasayı istila etmesine itiraz etmiş ve enerji ve ulaşım işbirliğindeki gecikmeler ve iptaller konusunda eleştiriler dile getirilmiştir (Calabrese, 2019).

Kuşak Yolu projesi, bölgesel çekişmeleri ve rekabeti artırarak gerilimlere neden olmuş ve olmaktadır. Çin, Basra Körfezi'ndeki ekonomik çıkarlarını korumak istiyor ancak genişleyen çıkarları nedeniyle tarafsızlığı sürdürmek zorlaşmaktadır. İran ve Suudi Arabistan, her ikisi de Çin'in desteğini elde etmek için rekabet etmekte, ancak iki ülke de farklı avantajlar sunmaktadır (Garlick ve Havlová, 2020: 16-17). İran'ın coğrafi konumu önemli olsa da, Suudi Arabistan daha büyük bir enerji tedarikçisi olarak dikkat çekmektedir. Jeopolitik rekabet, zaten rekabet halinde olan Kuşak Yolu projeleri arasında da ortaya çıkmaktadır; örneğin Gwadar ve Chabahar liman projeleri gibi. Çin, Pakistan'ın Gwadar limanını geliştirmek için büyük bir anlaşma yapmıştır. Bu kapsamda 40 yıllık bir anlaşma, 1.6 milyar dolar yatırım ile limanın yönetim hakkını elde etmiştir, bu da Çin'in Orta Doğu ve İran'dan petrolü Pakistan'a taşımamasını sağlamaktadır (Monshipouri ve Heiran-Nia, 2021: 166). Hindistan ise İran'ın Chabahar limanına yatırım yaparak Çin'e karşı bir hamle yapmıştır. Bu iki proje arasındaki benzerlik ve ortak hedefler, Kuşak Yolu projesi içinde ekonomik rekabeti artırabilir. Kuşak Yolu projesinin bazı ülkeleri diğerlerine göre daha fazla faydalandırması, bölgesel çekişmeleri artırabilir. Özellikle İran'ın Kuşak Yolu projesindeki merkezi rolü, ABD'nin liderliğindeki bölgesel düzeni değiştirmeyi amaçlayan İran'ın hedefleri ve ABD müttefikleriyle artan rekabeti göz önünde bulundurularak Basra Körfezi politikalarını şekillendirebilir (Kamel, 2019: 77).

4.6.3. Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA)

Ruhani'nin seçilip cumhurbaşkanı olması, Çin'in nükleer silahların yayılmasını ve istikrarsızlığı önlemek için harekete geçmesi, kolaylaştırıcı ve önleyici olarak siyasi sermaye oluşturması ve İran'la öngörülen müzakereler ile

İran'ın nükleer mesele üzerinde iyi niyetle müzakere yapması için bir alan yaratmıştır. Kasım 2013'te İran'ın nükleer programında bazı hassas faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin geçici bir anlaşmaya varılmış ve bu anlaşma en son ortak kapsamlı eylem planına kadar iki kez uzatılmıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 86). İran'da bu süreç, güvenlik görüşmelerini destekleyenler kendi çıkarlarına hizmet ederken karşı çıkanlar ise ulusal onuru zedeleyen bir süreç olarak görmüştür. Ancak Hamaney'in müzakerecilerin beklentilerini yönetmesine ve Devrim Muhafızlarını eleştirenlerin susturulmasına yardımcı olduğu görülmüştür. Ayrıca, 2013-2015 yılları arasında İran ile Çin arasında Çin'in nükleer müzakerelerde önemli rol oynaması nedeniyle büyük müzakereler gerçekleşmiştir (Scita, 2022: 180-190). Çin, İran'ın uluslararası toplumla anlaşamaması halinde savaş çıkacağını, yaptırımların kaldırılması halinde Çin'in İran'ın ekonomik ve endüstriyel kalkınmasına büyük katkı sağlayacağını vurgulamıştır. İran, Çin'e nükleer silah aramadığına dair güvence vermiş ve Çin, Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA) denetimi altında barışçıl bir nükleer enerji programı geliştirme hakkını ileri sürmüştür (Garver, 2016: 3). Çin'in İran ile uzlaşmaya varmak amacıyla müzakerelere arabuluculuk yapması yönünde teşvik ettiği Tahran, bu karara uyararak sonunda ortak kapsamlı eylem planını imzalayarak bu ortaklığın daha da geliştirilmesinin temellerini atmıştır. Bu durumda Çin, ABD'nin Tahran ile ilişkileri üzerindeki olumsuz sonuçlarının farkında olduğunu göstermektedir (Fulton, 2019: 8). Paradoksal olarak İran, daha önceki İsrail müdahaleleriyle geliştirilmiş olan savaş yeteneklerine ve çıkarlarını ilerletmek için geleneksel füzeleri, Hizbullah ve Husiler gibi paramiliter vekilleri kullanarak kendini güvende almaya çalışmaktadır (Cordesman, 2021).

2015 yılının 14 Temmuz'unda, İran'ın nükleer programına sınırlamalar ve denetimler kabul etmesi sonucunda ortak kapsamlı eylem planı anlaşması yapılmıştır. Anlaşma, İran'ın belirli nükleer faaliyetlerini kısıtlaması karşılığında BMGK'nin ve ABD ile AB'nin nükleer ile ilgili yaptırımlarını kaldıracağını öngörüyordu. Ancak, İran'ın anlaşmayı ihlal etmesi durumunda yaptırımların yeniden uygulanabileceği belirtiliyordu (Teer ve Wang, 2022: 172). Anlaşma, İran'ın uranyum zenginleştirmeyi, uranyum stoğunu ve diğer nükleer faaliyetlerini sınırlamasını içeriyordu. İran, uranyum zenginleştirmeyi, uranyum stoğunu, Fordow

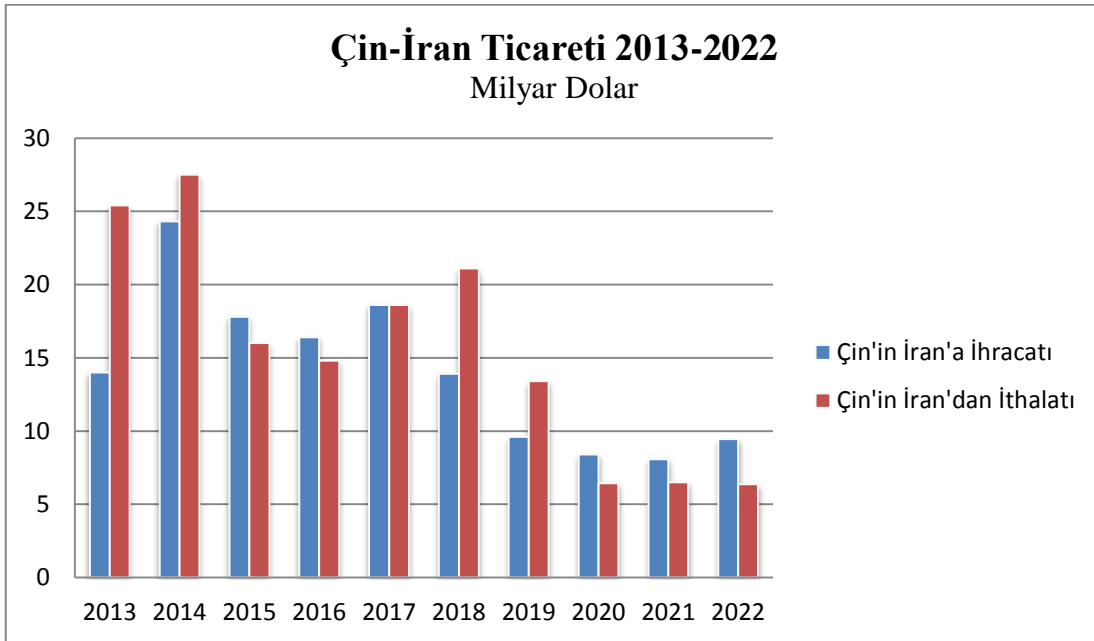
tesisindeki faaliyetleri, ileri santrifüj araştırma ve geliştirmeyi sınırlamayı, Arak reaktöründeki bazı bileşenleri devre dışı bırakmayı ve bir izleme ve doğrulama rejimini kabul etmiştir (Arms Control Association, 2022). Karşılığında, BM, ABD ve AB yaptırımları kaldırılmasını kabul etmişti; bunlar arasında sekiz yıl sonra ağır silah ambargosu ve on yıl sonra balistik füze kısıtlamalarının kaldırılması da yer almıştır. Ancak, İran'ın silah ve askeri teçhizat alımı için BMGK'nin onayına tabi olacağı belirtiliyordu. Anlaşma, İran'ın en az on yıl boyunca bir bomba yapmak için yeterli uranyum zenginleştirmesini bir yıl alacağını ve etkili bir şekilde bir plutonyum bombası geliştirmesini engelleyeceğini taahhüt ediyordu (Erinhorn, 2015). Ancak eleştirilenler, anlaşmanın İran'ın diğer faaliyetlerine ve desteğine değinmediğini ve çözülen varlıkların olası kullanımının endişe verici olduğunu belirtmiştir. Uzmanlar, anlaşmanın denetiminin uzun vadeli olduğunu, Batı'nın İran'ın faaliyetleri hakkında bilgi toplayacağını ve hukuk ve politika kullanarak İran'ın askeri teçhizat edinmesini engelleyebileceğini savunmuştur (Erinhorn, 2015).

Nükleer müzakereler sırasında, ABD ve Çin arasındaki ilişki, çatışmayı önleme ve dengeli bir yaklaşım sürdürme üzerine şekillenmiştir. ABD, Çin'e karşı daha dikkatli bir katılım stratejisi benimsemiş ve nükleer yayılmanın önlenmesi amacıyla işbirliği yapmaya çalışmıştır. Ancak, Çin'i İran'a yönelik yaptırımları desteklemeye zorlamıştır. Çin ise ABD'nin baskılarına karşı daha yumuşak bir dengeleme yaklaşımı benimsemiş ve sorunun müzakerelerle çözülmesini savunmuştur. Çin, kendi çıkarlarını korumayı ve İran'ı stratejik bir ortak olarak tutmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Çin, ABD'nin tek taraflı yaptırımlarını eleştirmiş ancak BM kararlarını destekleyerek İran ile ticarete devam etmiştir (Izadi ve Khodae, 2017: 5). Sonuç olarak, Çin'in İran politikası, ABD'yi nükleer bir uzlaşma aramaya itmiştir. Ortak kapsamlı eylem planının imzalanması, İran ve Çin arasında yeni fırsatlar sunarken, İran'da hızlı bir ekonomik toparlanma beklenmemiştir ve bu da memnuniyetsizliğe yol açmıştır. İran, ortak kapsamlı eylem planını küresel piyasaya katılım ve yatırımı artırma fırsatı olarak görmüştür ancak ekonomik kazanımların yavaş gelmesi ve ABD liderliğindeki dünya düzenine güvensizlik, İran'ı Çin'e daha da yaklaştırmıştır. Son olarak, Çin'in artan gücü ve İran'ın stratejik önemi, bölgede dengeyi değiştirmektedir (Izadi ve Khodae, 2017: 7).

Yaptırımların kaldırılması, İran'ın tedarikçi çeşitliliğini artırma ve ekonomik rekabeti teşvik etme şansı vermiştir. Uygulamaya geçildiğinde, ortak kapsamlı eylem planının sağladığı bir fırsat olarak, yüksek düzeyde diplomatik ziyaretler hemen başlamıştır. Özellikle Doğu Ukrayna'daki gerginlik ve Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi gibi faktörler nedeniyle, Avrupa'nın enerji kaynaklarını çeşitlendirmek istemesi ve İran'a petrol ve enerji satın alma isteğiyle uyumlu olmuştur (Teer ve Wang, 2022: 187-189). Petrol ticareti Avrupa ile hızla artmış ve 2017'nin Ocak ayından Nisan ayına kadar İran, AB'ye günlük yaklaşık 560.000 varil ham petrol satmıştır; bu rakam 2016 seviyelerinin altı katıydı (Teer ve Wang, 2022: 187). Yaptırımların kaldırılması, İran'ın Çin'e olan ekonomik bağımlılığını azaltmıştır. 2014'te İran-Avrupa Birliği arasındaki ticaret 8.7 milyar ABD doları iken, 2016'da 14.5 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Ancak İran-Çin ticareti 2014'te 51 milyar ABD doları iken, 2016'da 31.2 milyar ABD dolarına gerilemiştir (Teer ve Wang, 2022: 176). Bu durum, İran'ın Çin'e olan bağımlılığını azaltmış ancak Avrupalı şirketlerin olası ABD yaptırımlarından giderek daha fazla endişe duymasıyla birlikte, İran-Çin ticareti 2017'de %19 artarak 37 milyar ABD dolarını aşmıştır. Ayrıca, Çin'in rakiplerinden büyük petrol şirketlerinin sözleşmeler için rekabet etmeye başlaması da dikkat çekicidir (Calabrese, 2019). Örneğin, Çin Ulusal Petrol Şirketi, Azadegan sahası projesinin birinci fazını tamamladıktan sonra, ikinci faz için teklif vermeyi amaçlamış ancak İran Ulusal Petrol Şirketi, Çin dışındaki firmalarla rekabet etmesi gerektiğini duyurmuştur. Yaptırımlar döneminde, Çin gelişime büyük yatırımlar yapmış fakat ortak kapsamlı eylem planı ile birlikte rekabet artmıştır (Teer ve Wang, 2022: 190). Avrupalı ülkeler, özellikle Avrupa bankaları, İran'da iş yapmanın zorluklarından giderek daha fazla endişe duymaya başlamış ve bu da sözleşmelerin imzalanmasını zorlaştırmıştır. Sonuç olarak, Avrupalı işletmelerin ve bankaların İran'a geri dönmekte tereddüt etmeleri, büyük ölçüde ABD yaptırımları nedeniyle ve bu nedenle İran, istekli Çin bankaları ve şirketlerle çalışmaya yönelmiştir (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 11-12).

Ortak kapsamlı eylem planının kabulünden sonra İran, Çin'in İran'da kazandığı deneyim ve yaptırımlar sırasında kurduğu ilişkilerden yararlanarak Çin'i İran için önemli ekonomik fırsatlar sunan bir ülke olarak görmüştür. Ortak kapsamlı

eylem planının uygulanmasının ardından, Çin'in İran'daki en büyük yatırımı olan Güney Pars Gaz Sahasının geliştirilmesine yönelik 4.879 milyar dolarlık anlaşma, Fransa'nın Total şirketi, Çin'in CNPC şirketi ve İran'ın Petropars şirketi gibi bir konsorsiyum arasında Temmuz 2017'de gerçekleşmiştir (Shariatinia ve Azizi, 2019: 20). Çin, İran'ın altyapı projeleri için 10 milyar dolarlık kredi sağlayarak demiryolu, hastane ve Arak ağır su reaktörünün yeniden inşası gibi projelere olan katılımını artırmıştır. Diğer önemli anlaşmalar arasında, Qeshm adasında bir petrol terminalinin inşası için 550 milyon dolarlık anlaşma ve Yadavaran petrol sahasının geliştirilmesi için Sinopec ile bir anlaşma yer almıştır (Conduit ve Akbarzadeh, 2018: 477). Ekonomik çabalar, 150 İranlı gurbetçinin Aşure günü için Çin'de kan bağışlaması gibi yumuşak güç önlemleriyle desteklenmiştir. Bununla birlikte, birçok Çinli şirket İran'a yatırım yapmak için öncelik beklerken, İran genellikle Batılı ortakları ve ürünleri tercih etmiş ve stratejik olarak sadece Çin ile değil, birçok ülke ile işbirliği yapmayı hedeflemiştir (Xiyue, 2020). Tablo 6: Çin ve İran arasın 2013 ile 2022 yılları arasında yapılan ticaret hacmini göstermektedir (UN Comtrade: 2024).

Tablo 6: Çin-İran taticareti. (UN Comtrade: 2024).

Ocak 2016'da, Başkan Xi Jinping, kapsamlı işbirliği anlaşmasının uygulanmasından sadece birkaç gün sonra büyük bir iş heyeti ile Tahran'a gelmiştir. Başkan Hasan Ruhani, 14 yıldır İran'ı ziyaret eden ilk Çinli başkan olan Xi'ye şu

sözlerle seslenmiştir: “Çin, zor zamanlarda her zaman İran ulusunun yanında oldu ve bu dostane davranış, ikili ilişkileri her zamankinden daha fazla geliştirmek için kullanmamız gereken bir değerdir.” Ruhani ayrıca, “Coğrafi olarak, İran, Çin’in Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya’daki ekonomik faaliyetleri için bir merkez olma kapasitesine sahiptir,” diye eklemiştir. İranlı ve Çinli yetkililer enerji, sanayi, ulaşım, teknoloji ve diğer alanlarda 17 anlaşma imzalamıştır. Ancak, ABD Başkanı Donald Trump’ın 2018’de nükleer anlaşmadan çekilip İran’a yaptırımları yeniden uyguladığı bir yıl sonra, 2019’da ticaret daha da düşmüştür.

Kuşak Yol projesi, ortak kapsamlı eylem planı ve Ruhani'nin daha ılımlı dış politikası, ilişkinin derinleşme potansiyeline işaret etmesine rağmen, İran hala potansiyel riskler taşıyan bir ortak olarak algılanmış ve Çin, çıkarlarını dengeleme ve riskleri azaltmaya odaklanmıştır. İlişkinin temelindeki sınırlar, İran’ın aşırı güvenme ve terk edilme korkusu gibi faktörlerle birlikte, Çin’in güvenlik endişeleri ve İran’ın provokasyonlarına karşı tutumuyla pek değişmemiştir (Conduit ve Akbarzadeh, 2018: 478). Büyük Çinli şirketlerin küresel çıkarlarını korumak için tereddüt etmesi ve Batıda çok az varlık bulunan küçük Çin şirketlerinin İran’da faal kalması da göz önüne alındığında, ilişkideki temel dinamiklerde büyük bir değişiklik olmamıştır (Shariatnia ve Azizi, 2019: 23). Son olarak, uluslararası yaptırımların kaldırılmasına rağmen, 2017 ve 2018 kapsamlı stratejik ortaklık toplantılarında Çin’in İran’ın tam üyelik başvurusunu desteklemekte tereddüt etmesi, İran’ın bu platformu hegemonik mesajlarını yaymak için kullanabileceği endişesiyle ilgiliydi. İran’ın Ocak 2017’de orta menzilli bir balistik füze denemesi yapması, ABD’nin iki Çinli şirkete ve üç Çin vatandaşına yaptırım uygulamasına neden olmuş, bu da Ruhani’nin daha az kışkırtıcı dış politikasının zayıflamasına ve Devrim Muhafızlarının bağımsızlığını vurgulamasına sebep olmuştur (Kamel, 2019: 81). Sonuç olarak, her iki tarafın da Kuşak Yol projesine olan bağlılığına rağmen, ekonomik olanaklar güvenlik endişelerini temelde değiştirmemiştir. Çin, İran’ın risklerini kabul etme konusunda sınırlıydı ve İran genellikle bu eşiği aşmıştır.

4.6.4. 2016 Kapsamlı Stratejik Ortaklık

2016 yılında imzalanan Çin ve İran arasındaki stratejik işbirliği anlaşması, her iki ülkenin ekonomik, siyasi ve stratejik çıkarlarını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Anlaşmanın temel nedenlerinden biri, Çin'in enerji güvenliğini sağlamak amacıyla İran'ın zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine erişim sağlamasıydı. Çin, hızla büyüyen ekonomisinin enerji ihtiyacını karşılamak ve ulusal ekonomisini desteklemek için İran'ın bu kaynaklarına ihtiyaç duyuyordu (Green and Roth, 2021: 8-9). İran ise, uluslararası yaptırımlar nedeniyle sıkıntı yaşayan petrol ve doğalgaz ihracatını Çin gibi güvenilir bir pazarla genişletmek istiyordu. Ayrıca, Çin'in Küresel Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında İran'a yönelik altyapı yatırımları, Çin'in Asya, Afrika ve Avrupa'yı kapsayan geniş ticaret ağı kurma stratejisinin önemli bir parçasıydı. İran, Kuşak Yol projesinin Orta Doğu'daki kritik bir bağlantı noktası olarak konumlanarak, ekonomik kalkınmasını hızlandırmayı ve bölgesel ticarete merkezi bir rol oynamayı hedeflemektedir. Bu yatırımlar, İran'ın altyapı eksikliklerini gidermek ve ekonomik çeşitliliğini artırmak için önemli bir fırsat sunmuştur (Garver, 2016: 89).

Siyasi olarak, İran ve Çin arasındaki stratejik işbirliği, her iki ülkenin de uluslararası alanda daha güçlü bir pozisyon elde etmelerine katkı sağlamak amacıyla önem taşımaktadır. Özellikle ABD'nin İran'a yönelik sert yaptırımları, İran'ın uluslararası finansal sistemle bağlantısını kısıtlarken, Çin'in desteği İran'a bu baskılara karşı bir kalkan sağlamaktadır. Bu durum, İran'ın ekonomik ve siyasi açıdan bağımsızlığını koruma çabalarını desteklemiştir. Kültürel ve diplomatik nedenler de işbirliği anlaşmasının arkasındaki faktörler arasındadır. İki ülke arasındaki binlerce yıllık tarihi bağlar, kültürel etkileşimleri güçlendirerek diplomatik ilişkilerin derinleşmesine yardımcı olmuştur (Ehtshami, 2022: 15). Çin'in İran'ı uluslararası platformlarda desteklemesi ve İran'ın küresel arenadaki izolasyonunu kırmaya çalışması, iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik boyutunu güçlendirmiştir. Sonuç olarak, Çin ve İran arasındaki stratejik işbirliği anlaşması, her iki ülkenin ekonomik, siyasi ve stratejik çıkarlarını koruma ve geliştirme hedeflerine hizmet etmek için imzalanmıştır (Garver, 2016).

2013-2014 döneminde İran-Çin askeri işbirliği genellikle sembolik olarak kalmıştır, ancak yüksek düzeyde ziyaretler ve liman ziyaretlerindeki artış, işbirliği eğilimindeki azalmayı tersine çevirmiştir. Çin'in geleneksel olarak İran'a odaklandığı silah satışlarına karşılık, İran artık Çin ile askeri işbirliğini öncelikli bir konu olarak görmeye başlamış ve "savunma diplomasisi"ni geliştirmeye çalışmıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 134). 2013'te Xi ve Rouhani'nin Şanghay İşbirliği Örgütü zirvesindeki buluşması güven inşa etmiş ve 2014'teki ikinci ziyaretleri sırasında ilişkiler, Hu Jintao ve Mahmud Ahmedinejad dönemlerindeki gergin ilişkilerin ötesine geçerek önemli ölçüde iyileşmiştir. İran Donanmasına ait iki gemi olan Sabalan ve Kharg, 2013'te Çin'e ilk ziyaretlerini gerçekleştirmiş ve 2014'te iki ticari gemisi Bandar Abbas limanını ziyaret etmiştir (Wuthnow, 2015: 15). Bu dönemde liman ziyaretleri ve yüksek düzeydeki değişimler devam etmiş ve resmileştirilmiştir. Teknoloji işbirliği genişlemiş; örneğin İran, ticari GPS'ten daha hassas uydu navigasyon sistemlerini elde etmek için bir Çin şirketi ile çalışmıştır. İran, Çin'den hava ve deniz askeri teknolojileri talep etmiş ve Çin'in ABD yeteneklerine karşı geliştirdiği anti-gemi seyir füzeleri, hava-hava füzeleri ve mayınlar gibi silahları ele almıştır (Wuthnow, 2015: 16).

İşte düzenlenmiş paragrafınız: Bu dönemde İran'ın Rusya'ya olan bağımlılığı artarken Çin'e olan bağımlılığı azalmıştır. Ortak kapsamlı eylem planından önce İran, silahlarının %74'ünü oluşturan Çin'e büyük ölçüde bağımlıydı (2012'de yaptırımların ardından %68'e düşmüş ve 2014-2015'te hemen hemen %70'in altında kalmıştır). Ancak ortak kapsamlı eylem planının imzalanmasından sonra Rusya, yaklaşık 398 milyon dolarlık silah satışı ile İran'ın neredeyse tek silah tedarikçisi haline gelmiştir (Teer ve Wang, 2022: 187-89). Özellikle, İran, yıllık bütçenin %5'inin savunmaya harcanmasını gerektiren bir yasa çıkarmış ve savunma alanındaki modernizasyonunu önceliklendirmiştir. Sonuç olarak, Rusya, İran'da savunma alanında Çin'in ana rakibi haline gelmiş ancak Çin, İran'ın güvenlik ihtiyaçlarını desteklemeye devam ederek pozisyonunu korumuştur (Garver, 2016: 5-6).

Ocak 2016'da, ortak kapsamlı eylem planının uygulanmasından bir hafta sonra Xi Jinping, 2002'den beri Tahran'ı ziyaret eden ilk lider olmuş ve Çin-İran

ilişkinin Stratejik Ortaklık Anlaşması ile yükselmiştir. Bu ziyaret ve Stratejik Ortaklık Anlaşması, 2026'ya kadar bildirilen 600 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşmayı taahhüt eden 17 ekonomik anlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır. Bu anlaşmalar, enerji, ulaşım (demiryolları ve limanlar dahil) ve hizmet sektörlerinde ticareti ve yatırımı genişletmeyi amaçlamıştır (Kamel, 2019: 13). Anlaşma imzalanmadan önce, Ayetullah Hamaney Batıya güvenmediğini, Çin'in teşvik ettiği bağımsızlığı aradığını ve İran'ın yaptırımlar sırasında Çin ile olan işbirliğini unutmayacağını vurgulamıştır (Sharafedin, 2016). 2016 Stratejik Ortaklık Anlaşmasının belirtilen hedefleri siyasi, yürütme iş birliği, insan ve kültürel alanlar, yargı, güvenlik ve savunma, bölgesel ve uluslararası işbirliği olarak kabul edilmektedir. Çin bu anlaşma ile özellikle Suudi Arabistan ile olan ilişkilerini dengeleme ihtiyacını göstermiştir. Çin, resmi ittifaklar kurmaz ve ilişkilerini sıkı pragmatik olarak görmektedir, çünkü farklı görüşlere sahip müttefikleri destekleme eğilimindedir (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 130-131). Ayrıca, Çin, İran ile olan ilişkisini diğer bölgesel aktörlerle dengelemeye çalışmaktadır. Xi'nin 2016 ziyaretinde önce Suudi Arabistan'ı, ardından İran'ı ve son olarak Mısır'ı ziyaret etmesi, bölgesel anlaşmazlıklara karışmamak için çalıştığını göstermiştir. Bu, Çin'in Arap devletleriyle kapsamlı işbirliği yapma ve ekonomik ve diplomatik gücünü kullanarak güvenlik sorunlarını ele alma stratejisini yansıtmıştır (Sharma, 2019: 42).

İran ve Çin, hem IŞİD'i bir tehdit olarak görmekte hem de Suriye'deki Esad rejimine destek vermektedirler. İran, IŞİD'i Şii İslam'a yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. Çin ise, Afganistan ve Orta Asya'da IŞİD'in yükselişini Doğu Türkistan'daki istikrar ve güvenlik için bir tehdit olarak görmüştür (Esfandiary and Tabatabai, 2021: 147). Doğu Türkistan'daki Müslümanların özgürlüklerini baskı altına almak için Çin, ulusal güvenlik ve terörle mücadeleyi bahane olarak kullanmıştır. Ancak bu baskılar zaman zaman Çin'in terörizm sorununu daha da kötüleştirmiştir. Örneğin, 2014 yılında 114 Uygur, IŞİD'e katılmış ve 2017 yılında Çin'i Müslümanlara yönelik zulüm nedeniyle misilleme yapmakla tehdit eden bir video yayınlamıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 150).

İran, Suriye'de Esad rejimini personel, eğitim ve teçhizatla kararlı bir şekilde desteklemiştir. Çin ise özellikle 2016'dan beri artan katılımıyla Esad'a askeri

danışmanlar ve silahlar (keskin nişancı tüfekleri ve roket atıcılar dahil) sağlamıştır (Esfandiary ve Tabatabai, 2021: 148). İran, Suriye'ye verdiği desteğin bir parçası olarak Rusya'nın İran'daki bir yakıt ikmal üssüne erişmesine izin vermiştir. Bu bilginin kamuoyuna açıklanması, İran'da önemli bir tepkiye neden olmuştur; çünkü ülkede herhangi bir yabancı askeri varlığa karşı yüksek hassasiyet bulunmakta ve anayasa, barışçıl amaçlarla bile olsa İran topraklarında herhangi bir yabancı askeri üssün yasaklanmasını öngörmektedir. Bu durum, Çin'in İran topraklarına erişim sağlaması halinde dahi İran'da olası bu tepkiyi vurgulamaktadır. Bu dönemde, İran Çin'e olan bağımlılığını azaltırken jeostratejik ilişkiler de değişmiştir. Ancak Çin'in küresel normlarını desteklemesi İran için yararlı olmuştur, özellikle İran, BMGK'nin yaptırımları genişletmemesi için Çin'e güvenmektedir (Teer ve Wang, 2022: 190). Ancak ortak kapsamlı eylem planı sonrası İran, Çin'in BMGK vetosuna olan bağımlılığını azaltmış ve İran, Kuşak Yolu projesinin önemli bir parçası olarak Çin için daha da kritik hale gelmiştir. Ancak Çin'in ekonomik ve askeri gücü arttıkça, İran için egemenlik ve müdahale etmemeyi teşvik etme ideolojik değeri artmıştır (Teer ve Wang, 2022: 190-191).

2018'de ABD, ortak kapsamlı eylem planından tek taraflı olarak ayrıldı ve bunun sebebi İran'ın militan müşterilere (Hizbullah ve Husiler gibi) destek verme veya balistik füze programlarıyla ilgili endişelerdi. Öncelikle, devam eden destek, İran'ın büyük stratejisinin önemli bir parçası olan eşsiz bir asimetrik güç ve bölgesel etki sağlamaktadır (The White House, 2018). İkinci olarak, İran'ın büyük stratejisinin bir parçası olan balistik füze programı bulunmaktadır. İran, kıtalararası balistik füzelerine sahip olmasa da, kısa ve orta menzilli balistik füzeleri ile nükleer silah taşıma kapasitesine sahip seyir füzeleri bulundurmaktadır (Vakil ve Quilliam, 2019). ABD, 2018'de hem doğrudan hem de dolaylı yaptırımları yeniden yürürlüğe koyarak İran'ı daha kapsamlı bir anlaşma için müzakere etmeye zorlamıştır. Bu, İran'ın ilerlemesini engellemeyi ve rejime karşı çıkmayı amaçlayan ABD politikasını teyit etmiştir. Diğer P5+1 ülkeleri, özellikle AB, Türkiye, Rusya ve Çin, ortak kapsamlı eylem planının devam etmesi için çaba harcamış ve ticareti desteklemek için özel mekanizmalar oluşturmuşlardır (Joshi, 2019). Ancak, ABD'nin yaptırımları, İran ekonomisini olumsuz etkilemeye başlamış ve Cumhurbaşkanı Ruhani'nin daha

sert bir tutum benimsemesine yol açmıştır. Çin, ABD'nin tek taraflı çekilmesine karşı çıkmış ve İran ile ticari işbirliğine devam edeceklerini ve ortak kapsamlı eylem planının bağlılıklarını sürdüreceklerini belirtmiştir (Lim, 2021: 18). Ancak, Çin'in tepkisi, önemli telekomünikasyon şirketlerinin (ZTE ve Huawei gibi) ABD yaptırımları nedeniyle etkilenebileceği endişesiyle sınırlı kalmıştır (Calabrese, 2019).

Diğer ülkelerin ticareti durdurduğu bir ortamda, Çin'in İran ile ticareti azaltması ancak tamamen kesmemesi, İran için Çin'in ana ekonomik ortağı olduğunu daha da önemli hale getirmiştir. Bu durum, İran ve Çin arasındaki görüşmelerin hızlanmasına ve ilişkilerin resmileştirilmesine yönelik çabaların artmasına neden olmuştur. İran, Çin ticaretinden ve yatırımlarından faydalanarak Kuşak Yolu projesi vaatlerinden yararlanmanın önemini fark etmiştir (Geranmayeh, 2020). Politik olarak, İran ABD ve Çin arasındaki rekabetin yoğunlaştığını ve Çin ile ilişkileri güçlendiren herhangi bir anlaşmanın gelecekteki ABD yaptırımlarını hafifletme müzakerelerinde bir kaldıraç olarak kullanılabileceğini anlamıştır. ABD'nin ortak kapsamlı eylem planından çekilmesinin ardından İran, taahhütlerini geri çekmiş ve uranyumu izin verilen seviyelerin üzerinde zenginleştirmeye ve stokları izin verilen seviyelerin üzerinde tutmaya başlamıştır. İran, çünkü ABD'nin önce anlaşmayı ihlal ettiğini iddia etmesiyle, taahhütlerine geri dönmek için ABD'nin tüm yaptırımları kaldırması gerektiğini savunmaktadır (Khamenei, 2021).

ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı sıkı ekonomik yaptırımlar, özellikle İran'ın enerji sektörlerini hedef alarak Çin'in İran'dan petrol ithalatını ciddi şekilde azaltmıştır. Bu durum, Çin'in enerji arz güvenliği stratejilerini yeniden değerlendirmesine ve alternatif kaynaklara yönelik arayışlarını hızlandırmasına yol açmıştır. Örneğin, 2019'da Çin'in İran'dan petrol ithalatı, önceki yıllara göre belirgin bir düşüş göstermiştir, bu da Çin'in enerji politikalarında ve küresel enerji pazarındaki rolünde önemli değişikliklere neden olmuştur (Green ve Roth, 2021: 8-9). Ekonomik işbirliği ve yatırımlar bağlamında, ABD'nin yaptırımları Çin'in İran ile olan ticaret ve yatırımlarını etkilemiş olsa da, Çin stratejik önemdeki İran pazarını göz ardı etmemiştir. Özellikle Çin, İran'ın altyapı geliştirme ihtiyaçlarına odaklanarak demiryolu, liman ve enerji santralleri gibi büyük ölçekli projelere

yatırım yapmıştır. Bu projeler, Çin'in bölgedeki ekonomik ve stratejik varlığını güçlendirme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir (Geranmayeh, 2020).

Ayrıca, Çin'in teknoloji transferi sağlayarak İranlı şirketlerin kapasitelerini artırma ve yerel iş gücünü eğitime çabaları, Çin'in bölgedeki uzun vadeli çıkarlarını koruma stratejisinin önemli unsurlarını oluşturmuştur. Finansal işlemler ve bankacılık alanında, ABD'nin uluslararası bankacılık sistemine yönelik baskısı Çin'in İran ile finansal işlemler yapmasını büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Bu durumu aşmak için Çin, SWIFT sisteminden bağımsız olarak yerel para birimleriyle ticaret yapma stratejisini benimsemiştir. Özellikle yuan ve rial gibi alternatif ödeme mekanizmalarıyla uluslararası finansal bağımsızlığını artırmaya çalışmış ve İran'dan aldığı mallar karşılığında petrol gibi doğal kaynaklarla ticaret yaparak enerji ihtiyaçlarını karşılamıştır (Scita, 2022: 7). Bu yaklaşım, Çin'in ekonomik hedeflerini sürdürürken ABD'nin finansal yaptırımlarını etkisiz hale getirme çabalarını göstermektedir. Diplomatik ve jeopolitik boyutlarda ise, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları Çin'in bölgesel ve küresel diplomasi stratejilerini etkilemiş ve İran ile olan stratejik işbirliğini güçlendirmiştir. Çin, bölgedeki istikrarın sağlanmasına katkıda bulunarak ve askeri işbirliğini artırarak bölgesel liderlik iddialarını desteklemiştir (Scita, 2022: 8-11).

Çin'in İran'a yönelik ticaret ve yatırımları artmasına rağmen, 2020'de hala 2016'daki 600 milyar dolarlık hedefin altında kalmıştı. 2020'deki ikili ticaret 14.9 milyar dolar olarak gerçekleşti ve bu, 2014'teki 52 milyar dolarlık zirveden önemli bir düşüş yaşandığını gösteriyordu. Doğrudan yabancı yatırım sadece 3 milyar dolar seviyesindeydi ve diğer Körfez ülkelerine kıyasla oldukça düşük kalmıştır (Green ve Roth, 2021: 8-9). İran'ın Çin'e olan bağımlılığı devam etmiş olup, 2019'da İran'ın ithalatının %25'i Çin'den, %15.8'i Birleşik Arap Emirlikleri'nden sağlanmıştır. Çin-İran arasındaki ticarete yavaşlama dikkat çekiciydi; Çin-Suudi ticareti (67.2 milyar dolar) ve Çin-Birleşik Arap Emirlikleri ticaretinin (49.3 milyar dolar) oldukça altında kalmıştır (Belal, 2020: 54). Çin'in İran'dan ithalatı 2018'den 2019'a kadar düşmüş ve İran'dan Çin'e olan ihracat da azalmıştır. Uluslararası yaptırımlar ve Çin'in diğer Körfez ülkelerindeki çıkarları nedeniyle Çin-İran ticaret genişlemesi engellenmiştir.

Çin'in İran ile olan ticareti, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile olan ticaretinden oldukça düşüktü (Katz, 2019).

Çin, İran'a yatırım yaparak gelecekteki karlarını güvence altına almak ve İran'ın büyük pazarına erişmek istemektedir. Yeniden yaptırımların uygulanmasıyla Çin, İran'ın en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir. Genellikle, Çin İran'dan ham petrol ithal ederken, İran ise çoğunlukla Çin'den imalat ürünleri ithal etmektedir (Green ve Roth, 2019: 9). Aynı dönemde, Çin'in İran'daki doğrudan yabancı yatırımları artmış ancak Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerindeki artış oranı daha yüksekti, bu da Çin-İran ekonomik ilişkisinin geride kaldığını göstermiştir. Yeniden yaptırımlar, projelerin teslimatını engellemiş ve Çin'in İran'daki yatırımlarını diğer bölgelere göre önemli ölçüde azaltmıştır, bu da Çin'in vaat ettiği yatırımların gerçekleşme ihtimaline dair şüpheleri artırmaktadır (Belal, 2020: 57-58).

Çin'in Ticaret Ortakları 2022		
1	ABD	759 Milyar \$
10	Rusya	190 Milyar \$
18	UAE	99 Milyar \$
23	Saudi Arabia	67 Milyar \$
27	Iraq	53 Milyar \$
31	Türkiye	39 Milyar \$
33	Kuwait	32 Milyar \$
37	İsrail	25 Milyar \$
47	Mısır	18 Milyar \$
50	İran	16 Milyar \$

Tablo 7: Çin ticaret ortakları. (Institute of Peace, The Iran Primer: 2024).

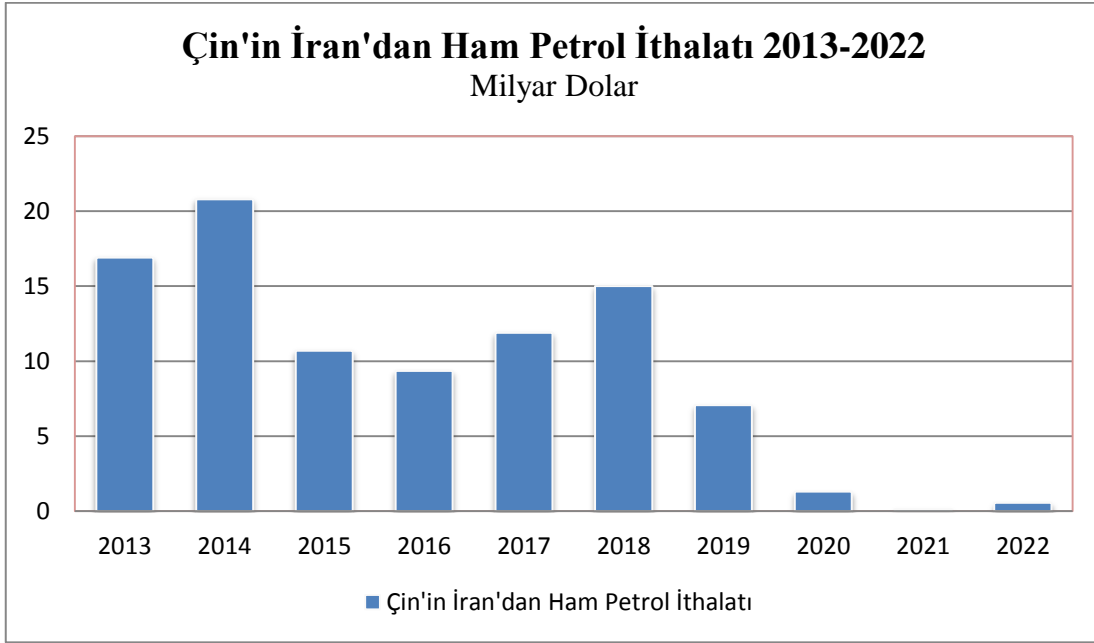
Tablo 7: 2022 yılında Çin'in, İran, ABD, Rusya ve Ortadoğu'daki yukarıda ismi geçen ülkelerle yaptığı ticaret hacmi gösterilmiştir. 20. yüzyılda İran'ın Çin ile ticaretindeki en büyük engel, ABD'nin ekonomik gücü, zenginliği, büyük tüketici tabanı ve diplomatik etkisi olmuştur. Ekonomik olarak, 2000'lerde ABD, Çin'in en büyük ticaret ortağı olmuştur. 2022'de dünyanın en büyük iki ekonomisi arasındaki ticaret 759 milyar dolara ulaşmaktadır, bu da Çin'in küresel ticaretinin %12'sini oluşturur. Buna karşılık, Çin'in İran ile ticareti 16 milyar doların biraz altında gerçekleşmiştir, bu rakam Çin'in küresel ticaretinin %0,25'ine denk gelmektedir.

Diplomatik olarak, İran'ın nükleer programı, füze yayılımı, terörizme destek ve insan hakları ihlalleri nedeniyle uygulanan 1.000'den fazla ABD yaptırımını, Çin'i daha derin ekonomik entegrasyondan caydırmaktadır (The Iran Primer, 2023). Çinli şirketler, İran'dan mal satın alırken yakalanırlarsa üçüncü taraf yaptırımlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu iki faktör nedeniyle, Çin giderek diğer Orta Doğu ülkeleriyle ticarete yönelmiştir. 2022'de, Çin'in İran'ın Müslüman dünyasındaki en büyük rakibi Suudi Arabistan ile ticareti 67 milyar dolar iken, İran ile ticaret neredeyse dört kat daha düşüktü. Çin'in Orta Doğu'daki rakibi İsrail ile ticareti ise 25 milyar dolardır, İran ile ticarettten %60 daha fazladır. Murphy'ye göre, "İran-Çin ilişkisi hala oldukça ticari bir nitelik taşımaktadır. Ancak, bölgedeki diğer güçlerle karşılaştırıldığında giderek önemi azalmaktadır. Çin, İran'ın kendini dahil hissetmesini ve istikrarsızlaştırıcı davranışlarda bulunmamasını istiyor" (The Iran Primer, 2023).

Sonuç olarak, Çin dış politika bağımsızlığını sürdürmektedir, İran ile ticaret yapmaya ve İran petrolü satın almaya devam edecektir, ancak ABD yaptırımlarını doğrudan ihlal etmekten kaçınacak şekilde çekingenlik devam etmektedir. İran'a daha fazla yönelim Çin için önemli bir değişiklik olacaktır çünkü Çin, daha fazla gaz ve para sahip olan ve ABD yaptırımlarıyla karşı karşıya olmayan Arap devletlerini tarafsız veya hatta öncelikli olarak göz önünde bulundurmaya eğilimlidir. Ancak, Çin için bir çıkmaz noktası, kendi ekonomik çıkarları dışındaki uluslara herhangi bir taahhütte bulunmamasıdır. ABD Enerji Bilgi İdaresi'ne göre, İran dünyanın petrol rezervlerinin %12'sine sahip olup üçüncü en büyük petrol rezervine sahiptir ve doğal gaz rezervlerinin %16'sına sahiptir, bu da onu ikinci en büyük doğal gaz rezervine sahip yapmaktadır (U.S. Energy Information Administration, 2021).

İran-Çin ilişkilerinde enerji, İran'ın ana gelir kaynağı olan petrolünü satmak için müşteri bulma ihtiyacı ve Çin'in iç ve dış politikalarında enerji güvenliğinin oynadığı önemli rol nedeniyle kritik bir konudur. Çin Komünist Partisi'nin meşruiyeti, ekonomik kalkınma için gerekli olan enerji kaynaklarına erişim üzerine kurulmuştur (Hong, 2014: 22-23). Bu yüzden, Çin için enerji güvenliği kaçınılmazdır; zira 2009'da 4 milyon varil/gün olan petrol ithalatı, 2020'de 10.85 milyon varil/güne yükselmiş ve 2030'da üretimin 4.9 milyar varil/gün olması beklenirken tüketimin ise 15 milyar varil/gün olması beklenmektedir. Bu bağlamda,

Çin'in petrol ithalatının %55'e ulaşmasıyla, enerji eksikliği Çin'in ekonomik güvenliği için büyük bir risk haline gelmiştir (Hong, 2014: 13-21). Çin, ABD'nin petrol akışını durdurma girişimleri veya fiyat dalgalanmaları nedeniyle büyümenin tehlikeye girmesinden endişe duymakta ve bu doğrultuda enerji akışlarını güvence altına almak için uzun vadeli tedarik anlaşmaları veya farklı tedarikçilerden hisse satın alma yoluna gitmektedir. 2012-2013 döneminde Çin'in İran'dan petrol alımları %23 azalmıştır; zira Çin, İran-İsrail çatışmasından giderek endişe duymaya başlamıştır (Garver, 2016). 2014'te İran'ın Çin'e petrol ihracatı, Suudi Arabistan, Angola, Rusya ve Umman'ın gerisinde kalmıştır. İranlı şirketler, Çinli şirketlerle iş yapmaktan memnun olsalar da, Çin ürünlerinin kalitesi ve projelerin yavaş ilerlemesi gibi endişeler sürmektedir. Örneğin, 2013'te İran, Çinli petrol şirketin South Pars sahasındaki gelişimi tamamlamadığı iddiasıyla anlaşmayı iptal etmiştir (Teer ve Wang, 2022: 189). Bu süreçte Çin, gerçekten 2018 Aralık ile 2019 Şubat arasında 446.000 varil/gün civarında petrol almaya başlamış ve bu miktar Mart ve Nisan aylarında sırasıyla 613.000 ve 800.000 varil/güne yükselmiştir. Çin resmen İran'dan petrol ithalatını önemli ölçüde azaltmış olsa da, İran hala en büyük müşterisi olmaya devam etmekte ve ABD'nin yaptırımlarını zayıflatmıştır (Hong, 2014: 14). Ayrıca, Avrupa ve Asya'daki alıcılar çıktıktan sonra İran'dan petrol satın almak için Çin, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Malezya gibi ülkelerden İran petrolünü yasadışı yollarla ithal etmiştir. Bu aldatıcı manevralarla birlikte, İran'ın Çin'e petrol satışları 2020'de önemli ölçüde artmış ve bu durum ABD'den resmi bir itiraza yol açmıştır (Mohammad ve Irish, 2021). Tablo 8: Çin'in İran'dan 2013-2022 yılları arasında ham petrol ithalat verisini göstermektedir (UN Comtrade: 2024).

Tablo 8: Çin'in İran'dan Ham Petrol İthalatı. (UN Comtrade: 2024).

Çin'in İran petrolünü satın alma muafiyeti Mayıs 2019'da sona ermiş ve bu durum, İran'dan petrol ithal ettiği için ABD'nin mali yaptırımlarıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Trump yönetiminin "maksimum baskı" politikası, Tahran'ın dış politikada giderek Doğu'ya odaklanmasına yol açmıştır. 2020'de COVID-19 salgını ise petrol fiyatlarının düşmesine neden olmuştur. Virüs, Wuhan, Çin'den yayılmış olmasına rağmen, İran'ın kutsal şehirlerinden biri olan Kum, küresel pandeminin ilk merkezlerinden biri haline gelmiştir. Sanayi ve toplumun karantinaya alındığı bu dönemde, Çin'in küresel ham petrol ithalatı 2020'nin Ocak ve Nisan ayları arasında başlangıç şokunda 2019'un aynı dönemine kıyasla yaklaşık %8 azalmıştır. İran'ın Çin'e petrol ihracatı ise yarıdan fazla azalarak, 2019'un Ocak ve Nisan ayları arasında günlük ortalama 619.000 varilden, 2020'nin aynı döneminde sadece 307.000 varile düşmüştür (American Enterprise Institute, 2022).

4.6.5. Reisi Döneminde Çin-İran İlişkileri

İran İslam Cumhuriyeti Başkanı seçilen Seyyid İbrahim Reisi, önemli bir siyasi ve ekonomik heyet eşliğinde üç günlük resmi bir ziyaret için Çin'e seyahat etmiştir. Bu dikkat çeken ziyaret sırasında Reisi, Çin Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve

Ulusal Halk Kongresi Başkanı gibi üst düzey yetkililerle bir araya gelerek stratejik konular, ikili ilişkiler, bölgesel ve uluslararası gelişmeler hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur (Shariatnia, 2021). Ayrıca, iki lider arasında tarım, ticaret, turizm, çevre koruma, sağlık, yardım, kültür, spor gibi çeşitli alanlarda 20 anlaşma imzalanmıştır (Mariam, 2022). Reisi döneminde Çin-İran ilişkisini belirleyen kapsamlı stratejik ortaklık 2016 yılında imzalanmış, ancak ABD ve AB yaptırımları nedeniyle gerçekleşmesi engellenmeye çalışılmıştır. Bu ortaklık, 2021 yılında Reisi'nin Çin ziyareti sırasında yenilenmiş ve 2021 Kapsamlı Stratejik Ortaklık olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla, Reisi döneminde Çin-İran ilişkileri bu anlaşma çerçevesinde değerlendirilmiştir.

4.6.6. 2021 Kapsamlı Stratejik Ortaklık

2021 anlaşması, Çin'in İran'a indirimli petrol karşılığında yapacağı yatırımla 25 yıl boyunca 400 milyar dolar olarak övülen kapsamlı bir anlaşma olarak sunulmaktadır. Bu anlaşma özellikle havaalanları, yüksek hızlı trenler ve metro gibi projeleri içermekte ve Çin'in Maku, Abadan ve Körfez'deki Qeshm Adası'nda serbest ticaret bölgeleri geliştirmesini içermektedir (Monshipouri ve Heiran-Nia, 2021: 158). Anlaşma ayrıca, Çin'in İran'a 5G telekomünikasyon ağı altyapısı inşa etmesini, Beidu (yüksek doğruluklu Küresel Konum Belirleme Sistemi) sunmasını ve İran'a siber uzay kontrol varlıklarını sağlamasını içermektedir. Askeri işbirliği de anlaşmanın bir parçası olarak önerilmiştir. Kapsamlı stratejik ortaklık, Çin için enerji arzını çeşitlendirme ve Kuşak Yol projesini genişletme açısından bir fırsat olarak görülmüştür (Greer ve Batmanghelidj, 2020: 23). İran için ise, ekonomisini ABD'nin ortak kapsamlı eylem planından çekilmesi ve AB'nin tereddütleriyle başa çıkarak yeniden inşa etme ihtiyacı vardır. Tahran, anlaşmayı kritik bir dönüm noktası olarak görmekte ancak Pekin, anlaşmayı "Çin-İran işbirliği için genel bir çerçeve" olarak tanımlamaktadır (Green ve Roth, 2021: 6). Anlaşmanın bağlayıcı hukuki bir otoritesi olmaması ve kapsamlı stratejik ortaklığın 2016'da başlatılmasına rağmen, anlaşmanın ABD'nin maksimum baskı kampanyasının doğrudan bir sonucu olmadığı, ancak ABD yaptırımlarının resmileştirilmesinde rol oynamış olabileceği önemlidir (Fulton, 2019).

Çin ve İran arasındaki kapsamlı stratejik ortaklık, her iki ülkenin ekonomik, altyapısal, teknolojik ve askeri/stratejik alanlarda geniş bir işbirliği ağı oluşturmayı amaçlamaktadır. Ekonomik alanda, bu ortaklık özellikle enerji sektöründe yoğunlaşmaktadır. Çin, İran'ın ham petrolünü önemli bir alıcı olarak görmekte ve petrol sektöründeki yatırım getirisi konularında çözümler aramaktadır. İran ise, ekonomik çeşitlendirme stratejisi kapsamında petrokimya, ağır endüstri, tarım, sağlık, elektrik gibi sektörler Çin'den yatırım çekmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, bankacılık, finans, tedarik zinciri yönetimi ve sigortacılık gibi alanlarda işbirliği genişletilmekte, bu da ticaret hacmini artırıcı etki yapmaktadır (Kauffman, 2022: 112). Altyapısal gelişim, stratejik işbirliğinin önemli bir bileşenidir. İran'ın Kuşak ve Yol girişimi kapsamında Çin, ulusal ve bölgesel ulaşım ihtiyaçlarına yönelik olarak demiryolu, karayolu, denizcilik ve havacılık gibi çeşitli ulaşım sistemlerinin geliştirilmesine destek vermektedir.

Denizcilik ve liman altyapısı modernizasyonu, yeni banliyö kasabalarının inşası, teknik ve mühendislik hizmetlerinin geliştirilmesi gibi alanlarda ortak projeler yürütülmektedir (Green ve Roth, 2021: 8). Teknoloji transferi ve geliştirilmesi ise, Çin ve İran arasındaki işbirliğinin stratejik bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Temiz ve yenilenebilir enerji, enerji santralleri, telekomünikasyon, bilgi teknolojileri, sağlık sektörü ve tarım gibi alanlarda modern teknolojilerin aktarımı ve yerelleştirilmesi sağlanmaktadır. Ayrıca, siber alanda bilimsel, teknik, hukuki ve ekonomik işbirliği artırılarak, her iki ülkenin teknolojik altyapısının güçlendirilmesi ve çevre koruma amaçlı yenilikçi çözümlerin geliştirilmesi teşvik edilmektedir (Greer ve Batmanghelidj, 2020: 27).

Askeri ve stratejik işbirliği, güvenlik ve savunma alanında ortak çıkarları koruma adına önem arz etmektedir. Savunma sanayii işbirliği kapsamında teknoloji transferi, eğitim ve araştırmaya yönelik çalışmalar güçlendirilmekte, stratejik siyasi işbirliği bölgesel ve uluslararası düzeyde derinleştirilmektedir. İki ülke arasındaki bu işbirliği, bölgesel istikrarın korunması ve uluslararası ilişkilerdeki dengelerin güçlendirilmesi adına önemli bir role sahiptir. Sonuç olarak, Çin ve İran arasındaki kapsamlı stratejik ortaklık, sadece ekonomik kazanımları değil, aynı zamanda altyapısal iyileştirmeleri, teknoloji transferini ve askeri/stratejik işbirliğini de

kapsayarak, her iki ülkenin ulusal çıkarlarını koruma ve güçlendirme hedefini taşımaktadır (IRNA English, 2021). İran'ın nükleer programıyla ilgili anlaşmazlık ve ABD'nin yaptırımlarının devam etmesi durumunda anlaşmanın ne kadarının uygulanabileceğinin belirsiz olduğunu tartışılmaktadır.

Ariane Tabatabai, “anlaşmanın 2016 çerçevesine dayanan ve Çin-İran ortaklığının temel sorununu çözmeyen kapsamlı bir yol haritasından fazlası olmadığını” ifade etmektedir (Esfandiari, 2021). Anlaşmanın, ABD-Çin zirvesinin ardından hızla imzalanması, Çin'in İran ile işbirliği yaparak ABD'nin etkisini zayıflatma konusundaki ilgisinin belirsiz olduğunu gösterebilir. İran, Avrupa'nın ortak kapsamlı eylem planından çekilmesiyle hayal kırıklığına uğrarken, hem İran hem de Çin, çıkarlarını genişletmek ve ABD'ye meydan okumak olarak değerlendiriyor (Fassihi ve Myers, 2021).

Anlaşmanın destekçileri, İran'da kapsamlı stratejik ortaklık işbirliğini karşılıklı faydalı olarak görmektedir ve istikrarlı bir petrol piyasası sağlamak, güç gösterisi yapmak ve ABD'nin izolasyonunu kırmak olarak değerlendirmektedir. Çin için karşılıklı fayda, İran'ı büyük bir petrol tedarikçisi olarak görmek ve Kuşak Yol projesinin ilerlemesine katkıda bulunmak olarak öne çıkmaktadır (Figueroa, 2022). İran'ın sınırlı ekonomik seçenekleri, enflasyon ve ABD'nin yaptırımlarının kaldırılma olasılığının sınırlı olması göz önüne alındığında, anlaşmanın gerekliliği vurgulanıyor. Sonuç olarak, İran'ın Batı ile ilişkileri genişletmek yerine Çin ile derinleşmesinin uzun vadeli bir strateji olduğu düşünülmüştür (Monshipouri ve Heiran-Nia, 2021: 163).

İran'da anlaşmanın eleştirmenleri de bulunmaktadır. Bu kişiler, İran'ın yaptırımlar ve COVID-19 salgını döneminde zayıf bir konumda ve izole bir şekilde müzakere ettiğini iddia etmekte ve ülkenin Çin'e satıldığını öne sürmektedirler. Afrika ve Asya ülkelerine yapılan Çin yatırımlarının bu ülkeleri Çin'e bağımlı hale getirdiğini ve bu durumu eleştirmektedirler (Fassihi ve Myers, 2021). Eleştirmenler, İran'ın egemenliğini Çin'e teslim ettiğini düşünüyorlar ve anlaşmayı, 1828'de Kacar İran'ının Güney Kafkasya'da topraklarını Rusya'ya bıraktığı Türkmence İkinci Antlaşmasına benzetiyorlar. İran'daki eleştiri özellikle 2019 Kasım ayındaki

protestoların sert bir şekilde bastırılmasından ve 2020 Ocak ayında bir Ukrayna uçağının düşürülmesinden sonra rejime olan güvensizlikten kaynaklanmaktadır (Esfandiari, 2022).

Anlaşmanın eleştirilenleri, ayrıca Çin'e olan güvensizliklerini dile getirmektedir. Anlaşmanın İran'dan çok Çin'e yaradığını düşünmekte ve Çin'in İran pazarını yerli üreticilerin zararına daha düşük kaliteli ürünlerle dolduracağı endişesini taşımaktadırlar. Eleştirenler ayrıca, Çin'in otoriter ve demokratik olmayan yönetiminin halkın aleyhine elit çıkarlarını teşvik edeceğini ve önceliklendireceğini öne sürmektedirler (Esfandiary, 2021). Eleştirenler, İran'ın yabancı yatırıma ihtiyacı olduğunu ve Çin ile kalıcı ilişkilerin müdahale etmeme ilkesi nedeniyle kabul edilebilir olduğunu kabul ederken, kapsamlı stratejik ortaklığın Çin'e İran'ın kaynaklarına ve altyapısına eşsiz erişim sağladığına dair endişeleri bulunmaktadır (IRNA English, 2021).

İranlı yetkililer ayrıca anlaşmanın bağlayıcı olmadığını, ancak ticareti artıracığını ve bölgesel güvenlik garantileri sağlayacağını belirtmektedir. Yetkililer ayrıca anlaşmanın "ulusların dostça gelişimi kaçınılmaz bir sonucu" olduğunu, Çin'in benzer düşünen bir grup devleti kurma çabalarını temsil ettiğini ve Çin'in "pragmatik etkileşimleri" ile ABD'nin zorbalığına alternatif bir vurgu yaptığını ifade etmektedirler (IRNA English, 2021). En önemlisi, İran'ın anlaşmaya yönelik şüphesi, belirsizlik ve dış müdahaleye karşı yerleşik direnişle açıklanmaktadır. İranlı bakanlar, kapsamlı stratejik ortaklığın İran'da toprak devretmediğini veya Çin'e üs kurma veya askeri erişim izni vermediğini ısrarla belirtmektedirler, ancak İran içinde bazı kişiler ikna edilmemiş gibi görünmektedir (Esfandiari, 2021).

İran'ın Dışişleri Bakanı Zarif, anlaşmayı savunmuş ancak aynı zamanda "Ne Doğu, Ne Batı" politikasına uymadığını, İran'ın çıkarlarını ilerletmek için istekli herhangi bir ortakla işbirliği yapmaya açık olması gerektiğini belirtmiştir (Esfandiari, 2021). Bu, İran'ın çıkarlarını korumak için küresel düzeyde ilişkilerini çeşitlendirmenin önemini kabul ettiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, uzun vadeli kapsamlı stratejik ortaklık ile işbirliği, gelecekteki dengeli bir dış politika için İran'ın olasılıklarını engelleyebilir ve bu da Çin'in İran dış politikasını etkilemek için daha

fazla kaldır aç kazanmasına neden olabilir (Monshipouri ve Heiran-Nia, 2021: 169). Sonuç olarak, Doğuya yönelmekle, Tahran'ın Batı'dan potansiyel destekçilerini kaybetme, büyük g lere karşı kaldır aç kaybetme ve bu da İran çıkarlarını zayıflatma riski var olduğu öngörülmektedir. ABD ve Batı m tfeiklerinin bu uzun vadeli Çin çabalarına başarıyla yanıt vermemesi durumunda, İran'ın Batı ile ticaret bağları büyük ölçüde azalabilir veya sona erebilir (Monshipouri ve Heiran-Nia, 2021: 169-70).

SONUÇ

1971-2012 yılları arasında, İran ve Çin arasındaki ilişki uzun vadeli stratejik çıkarılara dayalı, karşılıklı olarak faydalı ancak bazı kısıtlamalara sahip bir işbirliği olarak gelişmiştir. Başlangıçta, İran ve Çin'in ortaklığı, büyük medeniyetlerin haksız bir şekilde baskı altında olduğu inancına dayanıyordu ve ABD liderliğindeki uluslararası düzenin adil olmadığına inanarak tek kutuplu düzeni değiştirmeyi ve eski ihtişamlarını yeniden kazanmayı amaçlamışlardır. Çin, öncelikle ekonomik kalkınmaya odaklanarak etkisini artırmayı hedeflerken, İran kısıktıcı bir dış politika izleyerek militan gruplara destek vermiş, balistik füzeler geliştirmiş ve nükleer programını sürdürmüştür. Bu politikalar, İran'ı yalnız ve izole bir konuma getirmiştir. İran, hayati ekonomik, diplomatik ve askeri destek için Çin'e yönelmiştir. Çin ise, İran'ın enerji ve insan kaynakları gibi önemli kaynakları, büyük bir pazar olma potansiyeli, stratejik konumu ve ABD'nin gücüne karşı mücadelede kullanılabilirliği nedeniyle bu ortaklığı desteklemiştir.

İkinci olarak, Çin-İran arasındaki ortaklık önemli sınırlamalara sahiptir. İlişkinin asimetrisi, İran'ın Çin'e olan bağımlılığına rağmen Çin'in İran'a olan gereksiniminin olmamasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu ilişki, büyük güçlerle orta güçler arasındaki doğaya sahiptir. İran, terk edilme korkusuyla, Çin ise tuzağa düşme korkusuyla başa çıkmak zorunda kalmıştır. İran'ın dış politika tercihleri, ülkeyi izole bir konuma getirmiştir ve Çin'in desteğine ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Ancak aynı zamanda, İran'ın Çin'e olan bağımlılığı ve Çin'in İran'ı terk edebileceği endişesi de ortaya çıkmıştır. Bu durum, Çin'in İran ile bir çatışmada tuzağa düşme korkusunu artırmış ve Çin'i daha önemli stratejik çıkarlarını önceliklendirmeye yöneltmiştir. Çin'in öncelikli çıkarları arasında Asya-Pasifik'teki hedeflerinin yanı sıra sorumlu bir büyük güç olarak algılanma isteği ve Çin Komünist Partisi'nin meşruiyetini sağlamak için devam eden ekonomik kalkınma yer almaktadır, ki bu da enerji güvenliği ve pazarlara erişimi gerektirmektedir.

Üçüncü olarak, ilişkinin koşulları büyük ölçüde İran'ın dış politika tercihlerinden etkilenirken, ilişkinin gerçekleşmesi genellikle Çin tarafından belirlenmiştir. İran'ın dış politika tercihleri, uluslararası yaptırımlara maruz

kalmasına, devletlerle rekabetlere yol açmasına ve uluslararası normlardan sapma şeklinde algılanmasına neden olmuştur. Ancak, İran'dan daha güçlü olan Çin, bu bağlamda genellikle ilişkinin yürütülmesini belirleyen stratejik ve ekonomik risk-getiri hesaplamalarına dayanarak hareket etmiştir. Bu, bazen sorumlu bir güç olarak kabul edilmek için BM yaptırımlarına uyararak, diğer zamanlarda ise ABD'ye karşı İran'ı destekleyerek kendini göstermiştir.

Dördüncü olarak, İran-Çin ilişkisi her zaman diğer amaçlara ikincil düzeyde bir ilişki olarak kalmış ve özellikle Çin'in ABD ile olan ilişkisini ve uluslararası itibarını (daha temel gelişimine odaklanarak) önceliklendirmektedir. Ancak Çin, İran'a önemli destek sağlarken doğrudan ABD ve diğer Körfez ülkeleriyle karşı çıkmaktan kaçınmaktadır. Bu, Çin'in İran ile dostane ilişkileri sürdürmesine, ABD'nin Orta Doğu'da aktif olması nedeniyle ABD'nin güvenlik garantisi üzerinden elde ettiği avantajları kullanmasına ve Asya-Pasifik'teki çıkarlarını daha da ilerletmesine olanak tanımaktadır.

İran-Çin ortaklığı, yüzleştiği zorluklara karşı direnç göstermiş ve sağlam olduğunu kanıtlamıştır. Çin, ABD'nin baskısı altında bile İran-Irak savaşı sırasında silah tedarik etmiş, İran'ın nükleer programını desteklemiş ve İran'ın füze gelişimine yardım etmiştir. Tahran, Çin'in desteğine güvenerek ABD'ye karşı ortak bir anti-Amerikan tutumunu benimsemektedir. Benzer şekilde, Çin de herhangi bir olumsuz durumda İran'a (petrol dahil) destek sağlayacağına güvenmektedir. Bu durumda, Çin ve İran birbirlerine destek vermeye devam etmektedirler çünkü bu ilişki her iki devlet için de faydalı görülmektedir. Ancak her iki taraf da, diğerinin ABD ile ilgili hedeflerini yalnızca destekleyebileceklerini ancak çözemeyeceklerini kabul etmişlerdir.

2013-2022 yılları arasında, Kuşak Yol Girişimi, Ortak Kapsamlı Eylem Planı ve 2016 Kapsamlı Stratejik Ortaklık, Çin-İran arasındaki ilişki üzerindeki etkiyi artırmıştır. Kuşak Yol Girişimi, Çin'in büyük ölçekli altyapı ve kalkınma yatırımları yapma yeteneği ve İran'ın Avrupa'ya doğrudan bağlantı sağlayan en kısa rota olması nedeniyle bu ortaklığın faydalarını görebileceği bir ortam sunarken, İran'a uygulanan yaptırımlar işbirliğini kısıtlamaktadır. Ortak Kapsamlı Eylem Planı ve yaptırımların

kaldırılmasıyla, işbirliği için artan umutlar ortaya çıkmış ve bu da 2016 Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşmasının imzalanmasına ve ilişkilerin daha da derinleştirilmesine yol açmıştır. Ancak, İran'ın kışkırtıcı dış politikası gibi sınırlayıcı faktörler hala varlığını korumuş ve ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından çekilmesi ve yaptırımların yeniden uygulanması, Kuşak Yol Girişimi ve 2016 Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşmasının uygulanmasını engellemiştir.

İran ve Çin, 2021 yılında Çin-İran Stratejik Ortaklık Anlaşmasını imzalayarak mevcut ortaklıklarını daha da pekiştirmişlerdir. Çin için, stratejik ortaklık anlaşması aracılığıyla Tahran ile ilişkilerini derinleştirmek, ABD'nin petrol tedarikini kesme girişimlerine karşı koruma sağlamak, ABD'nin Hint-Pasifik bölgesine yönelik tamamen dönüşünü engellemek, ABD'yi ve müttefiklerini bölerek Çin'in liderliğini güçlendirmek, Orta Doğu'daki varlığını artırmak, ekonomik kalkınmayı desteklemek, petrol tedarikçilerini çeşitlendirerek ABD'nin müttefikleri üzerindeki enerji bağımlılığını azaltmak ve Çin'in İran'ın coğrafi konumu, eğitimli nüfusu ve çeşitlendirilmiş ekonomisinden faydalanmasını sağlamak amaçlanmaktadır. İran için ise, stratejik ortaklık anlaşması genel ekonomik durumunu iyileştirmeyi, ABD yaptırımlarına karşı bir kalkan oluşturmayı, enerji sektöründeki verimliliği artırmayı, ekonomik ve uluslararası kurumlarda destek sağlamayı, güvenlik tehditlerine karşı koymaya yardımcı olmayı ve gelecekteki silah satışı olasılığının önünü açmayı amaçlamaktadır.

Ancak ortaklık sınırlayıcıları, 25 yıllık iş birliği anlaşmasının özellikle askeri ve güvenlik iş birliği açısından belirli detaylardan yoksun olduğunu göstermektedir. Önemli ekonomik ve diplomatik iş birliği önlemleri içermesine rağmen, bunların gerçekleşmesi muhtemelen zor görünmektedir ve kapsamlı stratejik ortaklık anlaşmasının taahhütleri belirsiz ve bağlayıcı değildir. İran-Çin ortaklığı, Çin'in diğer ABD müttefikleriyle olan ilişkilerinden geri kalmaktadır. Genel olarak, kapsamlı stratejik ortaklık anlaşmasının ABD çıkarlarını zayıflatma olasılığı, mevcut durumun devam ettiği bir gelecektekinden daha düşüktür. ABD'nin bölgesel güvenlik garantörü olarak kalması ve İran'ın istikrarsızlaştırıcı dış politikası nedeniyle yaptırımlara tabi olması durumunda, kapsamlı stratejik ortaklık anlaşmasının uygulanması büyük olasılıkla sınırlı kalacaktır. Çin, İran'a doğrudan

karşı gelmekten, sorumlu bir güç olarak algılanmaktan ve İran'da iş yapmanın getirdiği risklerden kaçınarak politik sermayesini ve ekonomik yatırımlarını harcamak istemeyecektir. Ancak, gelecekte ABD ve Çin arasında askeri bir çatışma veya Körfez'den geri çekilme gibi bir durum oluşursa, kapsamlı stratejik ortaklık anlaşması İran ve bölgedeki ABD etkisine karşı önemli iş birliğini destekleyebilir.

ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları, özellikle İran'ın enerji sektörlerini hedef almıştır ve Çin'in İran'dan petrol ithalatını önemli ölçüde azaltmıştır. Bu durum, Çin'in enerji arz güvenliği stratejilerini gözden geçirmesine neden olmuş ve alternatif enerji kaynakları arayışını hızlandırmıştır. Çin, ABD'nin finansal baskılarına karşı çıkarak yerel para birimleriyle ticaret yapma stratejisini benimsemiştir. Özellikle yuan ve rial gibi alternatif ödeme mekanizmaları kullanarak uluslararası finansal bağımsızlığını artırmaya çalışmıştır. Ayrıca, Çin, İran'dan aldığı mallar karşılığında petrol gibi doğal kaynaklarla ticaret yaparak enerji ihtiyaçlarını karşılamış ve ABD'nin finansal yaptırımlarını etkisiz hale getirme çabalarını göstermiştir. Çin, İran ile stratejik işbirliklerini derinleştirerek altyapı projelerine yatırım yapmış ve bu projeler aracılığıyla teknoloji transferi sağlayarak İranlı şirketlerin kapasitelerini artırmıştır. Bu adımlar, Çin'in İran'daki uzun vadeli çıkarlarını koruma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları ayrıca Çin'in bölgesel ve küresel diplomasi stratejilerini etkilemiş ve İran ile olan stratejik işbirliğini güçlendirmiştir. Çin, Orta Doğu'da güvenlik ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunarak bölgesel liderlik iddialarını desteklemiştir. Bu bağlamda, Çin'in ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarına karşı geliştirdiği stratejiler, hem ekonomik çıkarlarını koruma hem de bölgesel etkisini artırma amacını taşımaktadır.

Son olarak, uluslararası arenada etkili ve BM'de veto hakkına sahip beş ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler arasında zaman zaman anlaşmazlıklar yaşansa da, iş birliği yaptıkları alanlar da mevcuttur. Bu iş birliklerinden biri, yeni güçlerin ortaya çıkmasını engelleme yönündedir. Bu bağlamda, İran potansiyel bir güç olarak değerlendirilmeye birlikte, küresel süper güçler, İran'ın daha da güçlenmesini arzu etmemektedir; bu ülkeler arasında Çin de yer almaktadır. Çin, İran'ın Batı'ya yönelmesini istemediği gibi, İran'ın Çin'e karşı durabilecek bir güç kazanmasını da istememektedir. Ayrıca, Çin bu süreçte ABD'yi provoke etmemeye özen

göstermektedir. Çin, Ortadoğu'da dengeli bir politika izlemeye çalışmaktadır. İran ile ilişkilerini geliştirmekle birlikte, bu ilişkileri çeşitlendirme amacıyla örnek olarak Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve diğer Ortadoğu ülkeleri ile de iş birliği yapmaktadır. Çin, ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımların tek taraflı olduğunu ve yalnızca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından onaylanan yaptırımları kabul ettiğini dile getirmektedir. ABD-Çin ilişkilerinin kötüleşmesi durumunda ise, İran'ın bölgesel bir güç olarak coğrafi konumu, nüfusu ve yeraltı kaynakları dolayısıyla yükselen güç olan Çin için önemli bir pazar haline gelebilir.

KAYNAKÇA

Abid, Massarrat ve Ayesha Ashfaq (2015). **CPEC: Challenges and opportunities for Pakistan**. Journal of Pakistan, Cilt 6, No 2, s. 142-169.

Abrahamian, Ervand (2011). **Modern İran Tarihi** (D. Şendil, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akçadağ Alagöz, Emine (2015). İç İstikrar, Refah ve Güç Hedefleri Ekseninde Çin'in Orta Doğu Politikası, **Güvenlik Stratejileri**, S. 29.

Alenezi, D. A; **US rebalance strategy to Asia and US-China rivalry in South China Sea from the perspective of the offensive realism**, Review of Economics and Political Science, (01.07.2024). <https://doi.org/10.1108/REPS-10-2019-0132>

Alperen, Ümit (2016). Çin Dış Politikasında İran, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.

Arghavani Pirsalami, Fariborz (2016). Iran-China Relations Under Ahmadinejad: The Look To East Policy And Structural, **Political Science And International Relations Journal**, 8(32), 9-41. Sıd. <https://Sid.İr/Paper/247565/En>

Arıkan, Pınar (2014). Ruhani Hükümetinin İran Dış Politikasında Yarattığı Değişimin İç Siyasetteki Yansımaları, **Orta Doğu Analiz**, 6(61), 26-29.

Armaoğlu, Fahir (2018). **20. Yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995**. İstanbul: Kronik Kitap.

Arms Control Association (2023). Timeline of Nuclear Diplomacy with Iran, (06.09.2024). <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran>

Arjomand, Said A (2012). **After Khomeini: Iran Under His Successors**. Oxford: Oxford University Press

Avcı, Sümeyra (2023). İran Dış Politikasında Şii Hilali. **İslam Medeniyeti Dergisi**. 8/50, 107-132. <https://doi.org/10.55918/islammedeniyetidergisi.1209043>

Azad, Shirzad (2017). **Iran and China: A New Approach to Their Bilateral Relations**, New York: Lexington Books.

Bayraç, Hüseyin Naci ve Fatih Çemrek (2022). Orta Doğu Enerji Kaynaklarının Bölge Ülkelerinin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisinin Analizi, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 32, 2(579-591).

Beckley, Michael ve Hal Brands; **Danger Zone: The Coming Conflict with China**, Norton, (15.03.2024). <https://shorturl.at/dzGJM>

Behrooz, Maziar (1990). **Trends in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran, 1979–88. İçinde Neither East Nor West: Iran, the Soviet Union, and the United States.** United State of America, Yale University Press.

Belal, Kulsoom (2020). China-Iran Relations: Prospects and Complexities, **Policy Perspectives**, 17, 2 (47), <https://doi.org/10.13169/polipers.17.2.0047>.

Bilgin, Hasan (2008). Stratejik Açıdan Çin'nin Dünü ve Bugünü, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Bonnie, S ve Glaser Eva ve S. Medeiros (2007). The Changing Ecology of Foreign Policy-Making in China: The Ascension and Demise of the Theory of “Peaceful Rise”, **The China Quarterly**, 190.

Bridgham, Philip. (1967). Mao's Cultural Revolution: Origin and Development. **The China Quarterly**, 29, 1-35. Cambridge University Press.

Bryanski, Gleb. (2009); **BRIC demands more clout, steers clear of dollar talk.** (03.03.2024). <https://www.reuters.com/article/idUSL674351/>

Buzan, Barry, & Waeber, Ole (2003). **Regions and Powers: The Structure of International Security.** Cambridge University Press

Cable, Vince (2017). From Deng to Xi: Economic Reform, The Silk Road, and the Return of the Middle Kingdom, **LSE Ideas**, Special Report.

Calabrese, John; “**Intersections: China and the U.S. in the Middle East.**” Middle East Institute, (05.18.2019). <https://www.mei.edu/publications/intersections-china-and-us-middle-east>.

Caner, M (2021). **Yeni Cumhurbaşkanı Reisi'nin Göreve Başladığı İran'ı Dış Politikada Neler Bekliyor?** (28.02.2024). <https://www.setav.org/yeni-cumhurbaskani-reisinin-goreve-basladiği-İrani-dis-politikada-neler-bekliyor/>

Cai, Peter. (2017). Understanding China's Belt and Road Initiative. **Lowy Institute for International Policy.** <https://www.lowyinstitute.org/publications/understanding-belt-and-road-initiative>

Capital Economics; China Economics (2022). (11.02.2024). <https://www.capitaleconomics.com/china-economics>

Cinel, Emek Aslı (2021). Gelecekte dünyayı gelişmiş ekonomiler mi yükselen ekonomiler mi yönetecek?, **Journal of Social and Humanities Sciences Research**, 8(66), 400-412.

Conduit, Dara and Shahram Akbarzadeh (2019). Great Power-Middle Power Dynamics: The Case of China and Iran, **Journal of Contemporary China**, no. 117, 468–81. <https://doi.org/10.1080/10670564.2018.1542225>.

Copper, John Franklin (2013). **Taiwan: Nation-state or province?** (6th ed.). Westview Press.

Cordesman, Anthony H (2021). **Iran and U.S. Strategy: Looking Beyond the JCPOA**, Washington, Center for Strategic and International Studies, (06.20.2021). <https://csis-websiteprod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/publication/>

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (2019). (Çev. Halil Çeçen). Legal Yayınevi.

Çelik, Ahmet Hüsrev ve Muhammed Mücahit Yılmaz (2017). İran Dış Politikasında Kurumsal ve Kuramsal Bir Aktör: Velayet-İ Fakih, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 116, Sayı 229, 145-58.

Çırakoğlu, Ahmet (2018). İran'ın Gözüyle Arap Baharı, **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(2), 99-110.

Dabashi, Hamid. (2008). **İran: Ketlenmiş halk** (E. Ayhan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Dareini, Ali Akbar (2021). **Iran's Foreign Policy under Raisi**, Al Jazeera Centre for Studies, (15.04.2024). <https://shorturl.at/3zsJU>

(Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) (2014). **Çin Ülke Bülteni**. (10.02.2024). <https://shorturl.at/bzEZ8>

(Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) (2009). **Çin: Yükselişi Anlamak**. (29.08.2024). DEİK Yayınları.

Demiray, Muhittin (2006). **Soğuk Savaş Sonrası Değişen Güvenlik Stratejileri**. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(2), 247-271.

Deniz, Taşkın (2014). Yükselen Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 13, S. 50.

Degang, See Sun (2021). **China's Partnership Diplomacy in the Middle East**. in Jonathan Fulton (ed.), Routledge Handbook on China–Middle East Relations London: Routledge.

Dilek, Kaan. (2011). **Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. Yılında İran'ın Orta Asya politikaları**. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayını.

Dundar, Enbiya (2021). Haşimi Rafsancani'nin Hatıratı Işığında İran İslam Devrimi, **Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7, 133-164.

Eberhard, Wolfram (2019). **Çin Tarihi**, 5. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ebert, Hannes, & Maurer, Tim (2013). Contested Cyberspace and Rising Powers. **Third World Quarterly**, 34(6), 1054-1074. <https://doi.org/10.1080/01436597.2013.802502>

Ebrey, Patricia Buckley (1993). **Chinese civilization: A sourcebook** (2nd ed.). The Free Press.

Ekrem, Erkin (2011). **Çin'in Orta Asya politikası**. Ahmet Yesevi Yayınları, Ankara.

Ehteshami, Anoushiravan (2022). Asianisation of Asia : Chinese-Iranian Relations in Perspective, **Asian Affairs**, 53(1), 8–27. <https://shorturl.at/v80yq>

Ehteshami, Anoushiravan and Raymond A. Hinnebusch (2014). **Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System**, London: Routledge.

Elhan, Nail (2019). Pehleviler Dönemi'nde İran'da Ulus-Devlet: Milli Kimlik ve Geleneğin İcadı, **İran Çalışmaları Dergisi**, 3(2), 13-37.

Elias, Firas ve Mehmet Seyfettin Erol (2021). İslam Devrimi Sonrasında İran Dış Politikasının Ummu'l Kura Teorisi Bağlamında Analizi, **Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, 5(1), 361-385.

Esfandiary, Dina (2021). **Iran's 'New' Partnership With China Is Just Business as Usual**, World Politics Review, (21.03.2024). <https://shorturl.at/4U69B>

Esfandiary, Dina and Ariane Tabatabai (2021) **Triple Axis: Iran's Relations with Russia and China**, London: I.B. Tauris.

Fan, Hongda (2022). China–Iran Relations from the Perspective of Tehran's Look East Approach, **Asian Affairs**, 53(1), 51-67.

Figueroa, William (2022). China and the Iranian Revolution : New Perspectives on Sino Iranian Relations, 1965-1979 China and the Iranian Revolution, **Asian Affairs**, 53(1), 106–123. <https://doi.org/10.1080/03068374.2022.2029064>

Flemes, Daniel (2007). Emerging Regional Powers and the Regional Security Order: Explaining Regional Security Policies in a Comparative Perspective. **GIGA Working Papers**, 8-10.

Fonesaga, Jose, Oliveira, Maria, & Silva, Ricardo (2016). Emerging Powers and the Reform of International Institutions: Brazil in the United Nations and the G20. **International Politics**, 54(3), 51-52.

Fravel, M. Taylor (2008). **Strong Borders, Secure Nation: Cooperation and Conflict in China's Territorial Disputes.** Princeton University Press.

Fulton, Jonathan (2019). **China's Changing Role in the Middle East,** Atlantic Council, (09.02.2024). <https://shorturl.at/YpVa6>

Garlick, Jeremy and Radka Havlová (2020). China's 'Belt and Road' Economic Diplomacy in the Persian Gulf: Strategic Hedging amidst Saudi–Iranian Regional Rivalry, **Journal of Current Chinese Affairs**, 49, no. 1, <https://doi.org/10.1177/1868102619898706>.

Garthwaite, Gene Ralph (2011). **İran tarihi: Pers İmparatorlugu'ndan günümüze,** (F. Aytuna, Çev.). Istanbul: Inkilap.

Garver, John. W (2006). **China & Iran: Ancient Partners in a Post-Imperial World,** Seattle: University of Washington Press.

Garver, John. W (2016). **China and Iran: An Emerging Partnership Post-Sanctions,** Middle East Institute, (06,01.2024). <https://shorturl.at/yobqD>

Garver, John. W (2016). **China and Iran: Expanding Cooperation under Conditions of US Domination, Toward Well-Oiled Relations?,** UK: palgravemacmillan.

Gasiorowski, Mark John (2019). **U.S. Foreign Policy and the Shah: Building a Client State in Iran.** Cornell University Press.

Geranmayeh, Ellie (2020). **A Pragmatic Partnership: Why China and Iran Try to Collaborate,** European Council on Foreign Relations, (02.04.2024). https://st.ecfr.eu/article/commentary_a_pragmatic_partnership_why_china_and_iran_try_to_collaborate/.

Goldman Sachs 2011 Annual Report, (11.03.2024). https://www.goldmansachs.com/investorrelations/financials/fulfillment/reports/GS_AR11_AllPages.pdf

Goldman Sachs 2022 Annual Report, (11.03.2024). <https://www.goldmansachs.com/intelligence/topics/china.html>

Göçer, İsmet (2013). Teknolojik İlerlemenin Belirleyicileri: NIC Ülkeleri için Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizleri, **Maliye Finans Yazıları**, 10(27), 116-141.

Gulf News. (2003). Bahrain, Iran sign security pact. Gulf News. (29.08.2024). <https://gulfnews.com/today-history/may-17-2003-bahrain-iran-sign-security-pact-1.2222514>

Green, Will, and Taylore Roth (2021). **China-Iran Relations: A Limited but Enduring Strategic Partnership**, U.S.-China Economic and Security Review Commission, (11.03.2024). https://www.uscc.gov/sites/default/files/2021-06/China-Iran_Relations.pdf.

Greer, Lucille and Esfandyar Batmanghelidj. (2020). Last Among Equals: The China-Iran Partnership in a Regional Context, **Wilson Center**, no. 38. 2020: 48.

Güzel, Süleyman Çağrı (2018). 1979 İran İslam Devrimi'nin ABD'nin Ortadoğu Politikasına Etkisi, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 17(65), 50-61. <https://doi.org/10.17755/Esosder.332110>

Hallalli, Bekir (2014). Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989), **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(2), 75.

Harold, Scott. W and Alireza Nader (2012). **China and Iran: Economic, Political, and Military Relations**", RAND, (19.03.2024). https://www.rand.org/pubs/occasional_papers/OP351.html.

Hayat Khan, Muhammad Shaukat vd (2023). **Shanghai Cooperation Organization (SCO) "An Emerging Power Block"**. Russian Law Journal, Cilt 5, Sayı 5.

He, Kai (2017). Explaining United States–China Relations: Neoclassical Realism and the Nexus of Threat–Interest Perceptions, **The Pacific Review**, 30(2), 133–151. <https://doi.org/10.1080/09512748.2016.1201130>

Hoh, Anchi (2019). China's Belt and Road Initiative in Central Asia and the Middle East, **Digest of Middle East Studies**, 28, no. 2, <https://doi.org/10.1111/dome.12191>.

Hong, Zhao (2014). China's Dilemma on Iran: Between Energy Security and a Responsible Rising Power, **In Journal of Contemporary China**, vol. 23, Issue 87, pp. 408–424). Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/10670564.2013.843880>
https://books.google.com.tr/books/about/Development_as_Freedom.html?id=NQs75PEa618C&redir_esc=y

Hurrell, Andrew (2007). One world? Many worlds? The place of regions in the study of international society. **International Affairs**, 83(1), 127-146.

Hurrell, Andrew, & Sandeep, Ravi (2012). Emerging Powers and Global Environmental Governance: The Global South and the Future of the Global Environmental Politics. **International Affairs**, 88(3), 467-484.

India sees BRICS development bank agreed by 2014 summit, **Reuters** (2013). (15.02.2024). <https://www.reuters.com/article/idUSDEE93I0DL/>

Ikenberry, G. John (2008). The Rise of China and the Future of the West: Can the Liberal System Survive? **Foreign Affairs**, 87(1), 3-28.

İnançlı, Selim ve Kamacı, Ahmet (2010). Küreselleşme sürecinde Çin ekonomisi ve Türkiye ekonomisi ile ticaretinin yapısal ve sektörel analizi. **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, (2), 139-140.

İslam, MD (2019). Emerging Global Organizations and Groups: A Paradigms Shift for New World Order, **Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(2), 471-490.

IRNA (2021). FM Zarif says shared vision binds Iran-China. (22.06.2024). <https://en.irna.ir/news/83450928/FM-Zarif-says-shared-vision-binds-Iran-China-relations>

IRNA (2021). Iran-China Document: A Comprehensive Cooperation, (04.09.2024). <https://en.irna.ir/news/84276298/Iran-China-document-A-comprehensive-cooperation>

IRNA (2021). Iran-China Deal to Boost Trade, Guarantee Regional Security: Speakers, (05.09.2024). <https://en.irna.ir/news/84291714/Iran-China-deal-to-boost-trade-guarantee-regional-security>

Izadi, Foad and Esfandiar Khodae (2017). The Iran Factor in U.S.-China Relations: Guarded Engagement vs. Soft Balancing, **China Quarterly of International Strategic Studies**, 03, no. 02: 299–323. <https://doi.org/10.1142/S237740017500105>.

Jane, Murat (2017). İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi, **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 1(2), 264-314.

Jian, Xu (2007). Theoretical Reflections on Building a Harmonious World, **China International Studies**, 2007, s. 30.

Joshi, Manoj (2019). **China and Iran: JCPOA and Beyond**, Observer Research Foundation, (0218.2024). <https://www.orfonline.org/expert-speak/china-and-iran-jcpoa-and-beyond-48244/>.

Kahya, Vasfi (2018). A New Opportunity For Innovative Partnership?: A Case Of Mıkt Countries, **Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 5(12), 118-131.

Kamel, Maha. S (2018). China's Belt and Road Initiative: Implications for the Middle East, **Cambridge Review of International Affairs**, 31, no. 1, 76–95. <https://doi.org/10.1080/09557571.2018.1480592>.

Kapucu, Davud (2021). ABD'nin Ortadoğu Politikasına Kendi Ulusal Güvenlik Doktrinleri Ekseninde Bir Bakış, **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(2), 220-234.

Kapur, S. Paul (2007). **Dangerous Deterrent: Nuclear Weapons Proliferation and Conflict in South Asia**. Stanford University Press.

Karabalık, Kamuran (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda İran'da Rusya Destekli Nasturi Olayları ve Osmanlı Devleti (1914-1917), **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 15(2), 450-463. <https://doi.org/10.48145/gopsbad.792653>

Karnap, Aylin ve Cengiz Çağla (2022). İran ve Güvenikleştirme Politikaları: Ayetullah Humeyni Dönemi (1979-1989), **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 77(3), 629- 650. <https://doi.org/10.33630/ausbf.1128917>

Katzman, Kenneth (2022). "Iran Sanctions", CRS Report No. RS20871. Washington, D.C.: Congressional Research Service, (07.01.2024). <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RS20871.pdf>.

Kauffman, Bethany R (2022). Motivations And Limitations in Iran-China Relations, Master's thesis, Naval Postgraduate School.

Kaya, Mehmet (2017). Muhammed Musaddık'ın İran Petrollerini Millileştirme Çabaları Ve Sonu, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 117, sy. 231, 157-66.

Khamenei.ir (2021). If They Want Iran to Resume Its JCPOA Commitments, the U.S. Has to Remove All Sanctions, (03.09.2024). <http://english.khamenei.ir/news/8363/If-they-want-Iran-to-resume-its-JCPOA-commitments-the-US-has>.

Kissinger, Henry (2011). **On China**. Penguin Books.

Koç, Engin (2020). **Orta Doğu Siyasetinde İran ve Suudi Arabistan İlişkileri**, (1. bs). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Korkmaz, Hüseyin (2021). Kuşak Ve Yol Girişimi Bağlamında Çin'in Arktik Politikası, **International Journal of Politics and Security**, 3, sy. 1 (Arktik Özel Sayısı) 244-62.

Kuduoğlu, Alptuğ (2018). İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953, **İran Çalışmaları Dergisi**, 2(2), 37-62. <https://doi.org/10.33201/iranian.501095>

Kurşun, Muhammet (2021). İran Dışişleri Bakanı, Türkiye ile uzun vadeli iş birliği için yol haritası hazırlayacaklarını belirtti, (28.02.2024), <https://shorturl.at/eftS4>

Lampton, David M. (2014). Following the leader: Ruling China, from Deng Xiaoping to Xi Jinping. University of California Press.

Liu, Jun and Wu Lei (2010). Key Issues in China-Iran Relations, Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia), 4(1), 40–57. <https://doi.org/10.1080/19370679.2010.12023147>

Lim, Kevin (2021). China-Iran Relations: Strategic, Economic and Diplomatic Aspects in Comparative Perspective. The Institute for National Security Studies, (05.02.2024), <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2021/05/china-iran-relations-memo-213.pdf>.

Lin, Justin Yifu (2013). Demystifying the Chinese Economy, Australian Economic Review, 46: 259-268. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8462.2013.12035.x>

Manners, Ian (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? Journal of Common Market Studies, 40(2), 235-258.

MacFarquhar, Roderick, & Schoenhals, Michael (2006). Mao's Last Revolution. Belknap Press of Harvard University Press.

Meisner, Maurice. (1999). Mao's China and After: A History of the People's Republic (3rd ed.). Free Press.

Mearsheimer, John J (2001). The Tragedy of Great Power Politics, New York: Norton.

Mohammed, Arshad and John Irish (2021). U.S. Has Reached out to China about Cutting Oil Imports from Iran, Officials Say, Reuters, (25.03.2024). <https://www.reuters.com/business/exclusive-us-has-reached-out-china-about-cutting-oil-imports-iran-officials-say-2021-09-28/>.

Mohialdeen, Haval (2019). Geçmişten Günümüze İran'ın Irak Kürtleriyle İlişkileri ve Bağımsızlık Referandumuna Yaklaşımı, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 3(2), 162-188.

Monshipouri, Mahmood and Javad Heiran-Nia (2021). China's Iran Strategy: What Is at Stake?, (03.01.2024). <https://doi.org/10.1111/mepo.12533>.

Nikou, Semira. N (2021). Timeline of Iran's Nuclear Activities, United States Institute of Peace: Iran Primer, (07.02.2024). <https://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities>.

Niray, Nasir (2001). Sâsâni İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (5) (Güz 2021), 1-23.

Nolte, Detlef (2010). How to compare regional powers: Analytical concepts and research topics. **Review of International Studies**, 36(4), 881-901.

Nunan, Timothy (2020). "Neither East Nor West," Neither Liberal Nor Illiberal? Iranian Islamist Internationalism in the 1980s", **Journal of World History**, 31(1), 43-77.

O'Neill, Jim (2001). **Building Better Global Economic BRICs**, Goldman Sachs, (07.02.2024). <https://www.goldmansachs.com/intelligence/archive/building-better.html>

Oktay, Fatih (2018). **Çin: Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri**", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Olamayifar, A (2011). **İran ve Çin'in İkili İlişkilere Bakışı**, Ketabe Asya, Moasseseye Abrare Moaser, Tahran.

Öcal, Mehmet (2017). Soğuk Savaş'tan Bir Kesit: Yapısal Değişiklikler Ve Bloklar Arası İlişkiler 1960-1991, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi** 5/2, 165-184.

Özdemir, Haluk (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63(03), 113-144. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002075

Prys-Hansen, Miriam (2021). The Regional Powers Research Program – A New Way Forward. **GIGA Journal**.

Rakel, Eva (2007). Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006. The Greater Middle East in Global Politics, **Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics**, Boston: Brill.

Ramazani, İbrahim (2020). İki Devrim Sonrası İran-Çin İlişkileri: İran'ın Doğu'ya Bakış Stratejisinde Çin'in Yeri, **Doğu Asya Araştırmaları Dergisi**, 3(6), 82-94.

Ramazani, Rouhollah K (2004). Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy, **Middle East Journal**, 58(4), 29.

Rezaei, Masoud (2014). **Iranian Review of Foreign Affairs**, Vol. 5, No. 3, Fall 2014, pp. 109-148

Rigiderakhshan, Mohammad (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler, **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 5(1), 390-410. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.676809>

Robert O. Keohane and Joseph S. Nye (1977). Power and Interdependence: World Politics in Transition, Boston: Little, Brown & Co.

Roland Rajah ve Alyssa Leng, Lowy Enstitüsü, 2022, (22.02.2024).
<https://www.lowyinstitute.org/publications/revising-down-rise-china>

Salehi, Jamal. (2013). İran Nükleer Programı ve İran Dış Siyasetinin Geleceği, Tahran: **Markaze Nashre Daneshgahi**.

Sanyürek, Mehmet Bora (2018). Devrim Sonrası İran Dış Politikası, **The Journal of Academic Social Sciences**, 86(86), 198-218.

Sar, İlknur, & Demirkıran, Ömer (2023). Güney Çin Denizi'nde Çin-ABD Güç Mücadelesi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 45, 413-439.

Saray, Ozan & Levent Gökdemir (2007). Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005), **Yaşar Üniversitesi E-Dergisi**, 2(7), 661-686.
<https://doi.org/10.19168/jyu.81208>

Sarıkaya, Y (2016). Dış Politika ve Türkiye-İran İlişkileri. İçinde B. Tangör (Ed.), İran Toplum, Devlet ve Siyaset, **Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE)**.

Sariolghalam, Mohammad (2006). İran'ın Dış Siyaseti-Koalisyon Paradigması, Tahran: **Markaze Tahghighate Stratejik**.

Semiz, Yaşar & Birol Akgün (2005). Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 5(9), 162-181.

Scita, Jacopo (2022). Role theory and China's relations with Iran: All-weather friends on Beijing's terms, Doktora Tezi, Durham Üniversitesi.
<http://etheses.dur.ac.uk/14860/>

Scita, Jacopo (2022). China-Iran Relations Through the Prism of Sanctions, **Asian Affairs**, 53:1, 87-105.

Schweller, Randall L., & Pu, Xiaoyu (2011). After Unipolarity: China's Visions of International Order in an Era of U.S. Decline. **International Security**, 36(1), 41-72

Sharafedin, Bozorgmehr (2016). Iran's Leader Says Never Trusted the West, Seeks Closer Ties with China, Reuters, (03.01.2024).
<https://www.reuters.com/article/us-iran-china/irans-leader-says-never-trusted-the-west-seeks-closer-ties-with-china-idUSKCN0V109V>.

Shariatinia, Mohsen, and Hamidreza Azizi (2019). Iran and the Belt and Road Initiative: Amid Hope and Fear, **Journal of Contemporary China** 28, no. 120: 984–94. <https://doi.org/10.1080/10670564.2019.1594108>.

Sharma, Anu (2019). An Analysis of ‘Belt and Road’ Initiative and the Middle East, **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies** 13, no. 1: 35–49. <https://doi.org/10.1080/25765949.2019.1586179>.

Shen, Simon (2016). **How China’s ‘Belt and Road’ Compares to the Marshall Plan**, *The Diplomat*, (15.02.2024). <https://shorturl.at/jltuJ>

Shokri, Umud (2022). **Iran and the Shanghai Cooperation Organization**, Sada, (04.07.2024). <https://carnegieendowment.org/sada/2022/11/iran-and-the-shanghai-cooperation-organization?lang=en>

Sinkaya, Bayram (2017). Yeni Ruhani Hükümeti’nin Dış Politikası, **Orta Doğu Analiz**, 9(82), 25-27.

Singh, Michael (2021). China and the United States in the Middle East: Between Dependency and Rivalry, Cham: Springer International Publishing, 369–95. https://doi.org/10.1007/978-3-030-64473-4_18.

Şahin, Mehmet ve Sarı Buğra (2016). Turkey in the Syrian Crisis: The Limits of a Middle Power Foreign Policy, **Orta Doğu Etütleri**, Cilt 8, Sayı 1, 2016, s.8-15.

Şahin, Yakup (2020). Uluslararası İlişkilerde Güce Farklı Yaklaşımlar Ve Türkiye’nin Gücü, **Uluslararası İlişkiler Ve Diplomasi**, 3(2), 1-22.

Tafloğlu, Mehmet Serkan (2013). II. Pehlevi Dönemi İran Dış Siyaseti Üzerine Bir Deneme, **Journal of Turkish Studies**, v. 8, Sayı. 7. 631-644.

Taşkın, Yüksel (2011). Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, (39), 21-53.

Teer, Joris and Suolao Wang (2018). Sino-Iranian Asymmetrical Interdependence in Light of the Iran Nuclear Issue. **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies** 12, no. 2 (03.04.2018): 167–92. <https://doi.org/10.1080/25765949.2018.1475607>.

The Guardian, (2013). **BRICS eye infrastructure funding through new development bank**, (10.01.2024). <https://shorturl.at/grtW9>

The White House (2018). **Fact Sheet: President Donald J. Trump Is Ending United States Participation in an Unacceptable Iran Deal-The White House**, The White House, (09.04.2024). <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/president-donald-j-trump-ending-united-states-participation-unacceptable-iran-deal/>.

The World Factbook (2017). **Central Intelligence Agency, Cia.gov. Third Plenary Session of 18th CPC Central Committee, 2013**, (15.02.2024). http://eu.china-mission.gov.cn/eng/more/18CPC3/201311/t20131114_8304097.htm

The 14 principles of ‘Xi Jinping Thought (2017), BBC Monitoring, (28.08.2024). <https://monitoring.bbc.co.uk/product/c1dmwn4r>.

Thies, Cameron G. and Angguntari C. Sari (2018). **A Role Theory Approach to Middle Powers: Making Sense of Indonesia’s Place in the International System**. Contemporary Southeast Asia, Vol. 40, No. 3 (2018), 397–421, <https://www.jstor.org/stable/26545301>

Topçuoğlu, Abdullah & Fatih Volkan Ayyıldız (2020). “E7 Ülkelerinde Kilit Sektör Analizi”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9(2), 822-833. <https://doi.org/10.33206/mjss.573907>

Tüfekçi, Özgür (2016). **Yükselen Güçler ve Dış Politika Aracı Olarak Dış Yardımlar**, Erman Akıllı (Ed.), Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar, (s. 101-119), Ankara: Nobel Yayıncılık.

U.S. Energy Information Administration (2021). “**Country Analysis Executive Summary: Iran.**” U.S. Energy Information Administration, (11.02.2024). <https://www.eia.gov/international/overview/country/IRN>.

Uygun, Hakkı; The Meaning of Iran's Membership in the Shanghai Cooperation Organization, Center for Iranian Studies, (03.07.2024). <https://iramcenter.org/en/the-meaning-of-irans-membership-in-the-shanghai-cooperation-organization- en-2398>

Vakil, Sanam (2010). “Iran: Balancing East against”, **Washington Quarterly**, 29(4), 51–65. <https://doi.org/10.1162/wash.2006.29.4.51>

Vakil, Sanam and Neil Quilliam (2019). “**Getting to a New Iran Deal: A Guide for Trump, Washington, Tehran, Europe and the Middle East.**” Chatham House, October 2019.

Vogel, Ezra (2017). **Deng Xiaoping ve Çin’in Dönüşümü**, çev., Mehveş Leliç, Modus Kitap, İstanbul.

Waltz, Kenneth N (1993). **The Emerging Structure of International Politics**. International Security, Vol.18, No.2 44–79, <https://doi.org/10.2307/2539097>

Wikipedia, **Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Koridorları**, (02.03.2024). <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:One-belt-one-road.svg>

World Bank Open Data, **The World Bank**, (22.03.2024). <https://data.worldbank.org/>

Xiyue, Wang (2020). China Won't Rescue Iran, **Foreign Policy**, December 18, 2020, (11.12.2023). <https://foreignpolicy.com/2020/12/18/china-wont-rescue-iran/>.

Wuthnow, Joel (2015) **China-Iran Military Relations at a Crossroads**, The Jamestown Foundation China Brief 15, no. 3 (15.06.2024). <https://jamestown.org/program/china-iran-military-relations-at-a-crossroads/>.

Yaman, Aslan (2020). **Yeni Dünya Düzeninin Kuruluş Projesi: Kuşak ve Yol Girişimi-Yeni İpek Yolu**, 21. Türkiye Enstitüsü, (01.01.2024). <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/asya-pasifik-arastirmalari-merkezi/yeni-dunya-duzeninin-kurulus-projesi-kusak-ve-yol-girisimi-yeni-i-pek-yolu>

Yang, Yao (2014). The Chinese Growth Miracle, **Handbook of Economic Growth**, in: **Philippe Aghion & Steven Durlauf, Handbook of Economic Growth**, edition 1, volume 2, chapter 7, pages 943-1031, Elsevier.

Yegin, Ahmet (2013). İran Siyasetini Anlama Kılavuzu. Ankara: SETA. https://file.setav.org/Files/Pdf/20130610163244_iran-siyaseti_web.pdf

Yılmaz, Kübra (2021). İran Siyasal Kültüründe Şia: Devrimden Günümüze İran Siyasetinde Şiiliğin Etkisi, **İran Çalışmaları Dergisi**, 5(1), 103-125. <https://doi.org/10.33201/iranian.899922>

Yılmaz, Ahmet (2021). Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı Döneminde İran Ekonomisi. İRAM Center. <https://www.iramcenter.org/rafsancaninin-cumhurbaskanligi-doneminde-iran-ekonomisi-164>

Yurttañıkmaç, Ziya Çağlar ve Yasen Reziwangulı ve Ömer Selçuk Emsen (2020). Çin ile ABD Arasında Ticari Gerginlik: Rekabet Gücü Açısından Bir Bakış, **Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi**, 34(2), 649-667. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.691267>

Yüce, Müge (2021). **Çin Dış Politikasını Şekillendiren Temel Doktrinler ve Liderlerin Etkisi**, SDAM Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi, (12.02.2024). <https://shorturl.at/bGKT9>

Yüksel, Sait. (2005). Mahmud Ahmedinejad ve İran dış politikası. TASAM. (28.08.2024). https://tasam.org/trTR/Icerik/278/mahmud_ahmedinejad_ve_iran_dis_politikasi

Zhou, Wanfeng (2009). **Dollar slides after Russia comments, BRIC summit**, (10.01.2024). <https://www.reuters.com/article/idUSTRE5530NQ/>

سلیمانپور، هادی، و مولایی، عبادالله. (1392). قدرت‌های نوظهور در دوران گذار نظام بین‌الملل. فصلنامه سلیمانپور، هادی، & Molaei, Hadi, & Soleimanpour, Hadi. (2013). Emerging powers in the transition period of the international system. *Foreign Relations Quarterly*, 5 (1), 7-34. <https://sid.ir/2471>

گرگز، فواز، "آمریکا و اسلام سیاسی"، مطالعات راهبردی، تهران، ۱۳۸۴، "Amerika ve İslam-e Siyasi", Mutalihat'e Rabordi, Tahrán, 2005.

میلانی، جمیل (2004). چرخش در سیاست خارجی ایران در دهه بعد از کودتای 28 مرداد 1332. فصلنامه میلانی، جمیل. (2004). 28 Ağustos 1332 Darbesi Sonrası On Yılda İran Dış Politikasındaki Dönüşüm, *Siyaset Dergisi*, 4(1), 77-86.

دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۹۱). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران اصولگرایی، دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (2012). *Siyaset Khariciye Cumhuriye İslami İran Der Dorane Usulgareayi*, İmam Sadık Üniversitesi Yayınları, Tahrán.

ازکیا، مصطفی، (2002). "مقدمه ای بر جامعه‌شناسی توسعه روستایی"، انتشارات اطلاعات، چاپ ششم، تهران (Azkia, Mustafa (2002). *Köy kalkınma sosyolojisi üzerine bir giriş*. 6. Baskı, Tahrán: Entesharat-e Etelaat).

جانی، بیژن، (2014). "رشد اقتصادی"، کنفرانس بین‌الملل پژوهش‌های نوین در مدیریت، اقتصاد جانی، بیژن، (2014). *Ekonomik Büyüme*. Yeni Yönetim, Ekonomik ve Muhasebe Araştırmaları Uluslararası Konferansı, Cilt 1, Sayı 2).

سازمند، ب. (1392). ایران چین و چالش‌های فراروی همکاری‌های فراگیر. فصلنامه سیاست، 43(3)، 83-104. (Sazmend, Behroz (2013). *İran Çin ve Geniş Çaplı İşbirliklerinin Önündeki Zorluklar*, *Siyaset Dergisi*, 43(3), 83-104).

شاهنده، بهزاد (1396). چین: روابط با آمریکا و ایران تهران: میزان (Shahande, Behzad (2006). *Çin: ABD ve İran ile ilişkiler*. Tahrán: Mizaan).

مهدی، صفری، 8 مهر 1389. «سفير ایران در چین: زمینه‌های همکاری ایران و چین بسیار گسترده است»، *Saffari, Mehdi*. (2010, September 30). *İran'ın Çin Büyükelçisi: İran ve Çin Arasındaki İşbirliği Alanları Çok Geniştir*. Çin Uluslararası Radyosu. (23.06.2024) <http://persian.cri.cn>

شریعتی نیا، م. (1390). عوامل تعیین‌کننده روابط ایران و چین. فصلنامه روابط خارجی، 4(2)، 179-210. (Shariatnia, Masoud (2011). *İran ve Çin ilişkilerinin belirleyici faktörleri*. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 4(2), 179-210).

فریبرز ارغوانی. (1395). عقلانیت استراتژیک چین و روابط دفاعی-امنیتی با ایران. فصلنامه پژوهش‌های فریبرز ارغوانی. (2016). *Çin'in stratejik rasyonelitesi ve İran ile savunma-güvenlik ilişkileri*, Uluslararası İlişkiler Araştırmaları Dergisi, 1(21), 159-194).

(Ghi, Rosha (1998). گئی، روشہ، (1998). "جامه شناسی توسعه"، نشر هریر، تهران
Jâmeshenâsi-ye tosâ'ieh. Tehrân: Nashr-e Herir).

لهسای زاده، عبدالعلی، (2003) "جامه شناسی توسعه، انتشارات پیام نور، چاپ دوم، تهران
(Lahsaizade, Abdul Ali (2003). Jâmeshenâsi-ye tosâ'ieh. Tehrân: Enteshârât-e
 Peyâm-e Nour).

محروق، فاطمه، حاجی کریم جباری، محمد رضا، (2011). "مدل توسعه چین" فصلنامه سیاست، سال
 2011 (Mahrouq, Fatimeh, Jabari, Haji Karim vd (2011). **Çin'in**
kalkınma modeli. Siyaset Dergisi, 5(7), Bahar 2011).

(Khurram, Abulfazl (2023). خرم، ابوالفضل، (2023) "چین چگونه ازدها شد؟" دیپلماسی ایرانی
Çin Nasıl Ejdarha Oldu?, Diplomasi İrani).

همیانی، مسعود و سجادپور، سید محمد کاظم، 2022. ژئوپلتیک و هویت اوراسیایی: ایران و سازمان
 همکاری شانگهای، فصلنامه مطالعه آسیای مرکزی و قفقاز، سال بیست و هشتم، شماره 117، بهار، 71-98.
(Hemiani, Masoud vd (2022). Jeopolitik ve Avrasyacı kimlik: İran ve Şanghai
İşbirliği Örgütü. Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, 28(117), 71-98.)

رضائی، م. و وثوقی، س. (2017). بررسی تاثیر عوامل اقتصادی بر شراکت‌های راهبردی میان چین و
Rezai, M., & Vesuki, S. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، 7(24)، 9-31 ایران.
 (2017). **Çin ve İran Arasındaki Stratejik Ortaklıklar Üzerinde Ekonomik Faktörlerin**
Etkisinin İncelenmesi. Stratejik Politika Araştırmaları Dergisi, 7(24), 9-31.